

Анатолий МИЛКОВ, Елена ПРОДАНОВА

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Анатолій МІЛКОВ, Олена ПРОДАНОВА

БОЛГАРСЬКА МОВА

Підручник для **5** класу
закладів загальної середньої освіти

Анатолій МИЛКОВ, Елена ПРОДАНОВА

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Учебник за **5.** клас на средните
общообразователни училища

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
Видавництво «Світ»
2022

1. Прочетете текста. Определете темата му. Озаглавете го.

Значението на езика в живота на човека и обществото, функциите, които той изпълнява – това е много важен аспект от съществуването на обществото. Той съдържа духовните и културните ценности на хората. Чрез езика хората изразяват своите мисли, изразяват емоции. Думите на видни хора ги цитират и превръщат от лично в човешко, създавайки духовното богатство на обществото.

Ролята на езика в обществото е наистина голяма. С помощта на езика хората могат да представят света, да опишат различни процеси, да получават, съхраняват и възпроизвеждат информация, своите мисли.

Речта е визитна картичка на човек, както и най-надеждната препоръка в неговата професионална дейност. В сферата на труда езикът започна да помага в управлението (да дава нареждания, да дава оценка), а също така се превръща в ефективен мотиватор.

Значението на езика в живота на обществото е огромно: с помощта на него развитието на науката, изкуството, технологиите и т.н. Народите говорят различни езици, но се преследва една цел – постигане на взаимно разбирателство.

1. Какво е значението на езика в живота на човека и обществото?
2. Какви функции той изпълнява?
3. Защо речта е визитна картичка на човека?

2. Съставете план към прочетения текст.

3. Какви свойства на езика отбелязаха хората в тези поговорки?

1. Дорде език живее, народ не загива. 2. Който си пази устата, той си пази душата. 3. Който мъдро мълчи, той умно говори. 4. Главата се цени по езика. 5. Няма по-сладко от езика и по-горчиво от него. 6. Език кости няма, но кости троши. 7. По-напред избирай думата, тогаз я казвай. 8. Бой се забравя, дума не може. 9. Думането – сребро, мълчанието – злато. 10. Остра дума в сърце влиза.

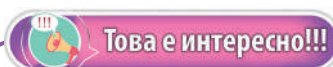
Работа в групи

4. Разделете се на три групи. Изберете една поговорка и напишете мини-съчинение.

5. Прочетете текста. Открийте темата му и основната мисъл. Каква е връзката между заглавието и темата?

ОФИЦИАЛЕН ЕЗИК НА УКРАЙНА

Украинският език е официалният държавен език на Украйна. Езикът е източнославянски език, за който се смята, че е еволюирал от стария славянски език, който се е говорил в средновековната държава на Киевска Рус. Използването на съвременния украински език стана широко разпространено от края на 17-ти век. Използването на езика обаче е забранено в училищата на Руската империя между 1804 г. и края на Руската революция. В момента няколко държавни институти в Украйна регулират стандартите за използване на украинския език. Той е написан на кирилица.

Това е интересно!!!

Официален език в България

Официален език в България е българският, който на 1 януари 2007 година се нарежда сред 23-те официални езика на Европейския съюз, става първи от тях на кирилица.

6. Прочетете текста. Разкажете го на български език.

Кожен народ має свою мову, любить її, пишається нею. Рідна мова об'єднає народ в єдине ціле, виражає його національну своєрідність його мудрість, зберігає його історію, літературу й усну народну творчість.

Мова може об'єднувати жителів багатонаціональної держави й навіть народи різних країн, допомагати їм краще пізнати та зрозуміти один одного. Для цього служать мови міжнаціонального спілкування (всередині однієї країни) і міжнародні мови (в усьому світі).

Това е интересно!!!

Езици на малцинствата, които се говорят в Украйна
Според Етнолог, в Украйна се говорят 40 езика на малцинствата и диалектите. Повечето от тези езици са родните езици на бившия Съветски съюз. Конституцията на страната гарантира използването, защитата и свободното развитие на тези езици в страната. Тези езици включват източен идиш, русин, румънски, беларуски, кримскотатарски, български, унгарски, гагаузки, албански, полски, арменски и няколко други.

Международен език

Езикът на междудържавната комуникация, езикът, който се използва в големите международни организации (ООН, ЮНЕСКО)

7. Прочетете текста.

Само няколко езика в света са признати за официални езици на ООН. Много фактори са повлияли на техния избор, включително разпространението. Има шест официални езика на ООН. Очевидният избор английски език и китайски – огромен брой хора по цялата планета говорят тези езици. В допълнение към горното, официалният език статут полу-

чиха арабски, испански, руски и френски език. Всички тези езици са официални в повече от сто страни по света, говорят ги повече от 2 800 милиона души. Но за самите британци, китайци, араби, испанци, руснаци и французи техните езици са родни, национални.

1. Какво научихте за международните езици?
2. Представете си, че деца от Молдова и България идват във вашето училище. Как могат да се разберат? На какъв език ще говорите с тях? И ако децата идват от САЩ или Индия?

Хайде да играем

Разделете се на групи и провеждайте състезание: който ще назове повече родни (национални) езици на различни нации. Запишете в бележника на името им, проверявайки себе си в правописа.

8. Отговорете на въпросите устно.

1. На кой език се научихте да говорите в детството? **(Това е вашият роден език).**
2. На кой друг език говорите? **(Това е вторият език).**
3. На какви езици говорят вашите роднини?
4. На какъв език говорите в семейството си? А в училище, на улицата, в клуба, на детската площадка?
5. На какви езици четете вестници, слушате радио, гледате телевизионни програми, търсите публикации в Интернет?
6. На какви езици се говори във вашия град (вашето село)?
7. Какъв е официалният език в Украйна? А в България?
8. Каква роля играе езикът в човешкия живот?

Проверете себе си

Кажете на съучениците и съученичките си, а след това и на семейството си, на колко е бил полезен днешният урок.

1. Прочетете текста.

Българският език е роден език на българите. Заслушайте се в песните, в стиховете, в приказките, в говора край вас и ще доловите колко е звънлива и омайна българската реч, колко богата е на думи и тонове. С нея можем да изразим радост и болка, обич и омраза, възхищение и удивление, гняв и презрение – осичко, което ни вълнува.

На хубав български език се учим от народните приказки и песни, от стихотворенията и разказите на писателите, от прочетените книги. Богатството на езика ни е отразено в речниците и граматиките на българския език.

Българският език е звучен, богат и изразителен.

1. Какво разбирате под изразите: **звучен език, богат език, изразителен език?**
2. Обичате ли народни приказки? Кои книги с народни приказки сте чели? Спомнете си и разкажете любимата народна приказка.
3. Имате ли любим герой от произведение на украински писател (украинска писателка)? Разкажете за него, но така, че съучениците (съученичките) ви да могат да си го представят живо, нагледно.

2. Припомнете си правилата за пренасяне на част от думата на нов ред. Подредете в колонки едносричните, двусричните и трисричните думи: хляб, жълъд, боб, мармелад, сладолед, кромид, ръж, филийка, компот, пепси.

– Кои думи могат да се разделят на части за пренасяне?

3. Прочетете откъса. Разделете устно подчертаните думи на срички и на части за пренасяне.

ЮНАЧЕ

Спънало се юначе с накривено калпаче. Простряло се сред двора. Започнало да плаче. Баща му го раздумвал:

– Стани, сине, не плачи! **Заприпкай** си радостно като това пиленце, дето тича из двора и си търси храница. Виж колко е **мъничко**! Но ще стане кокошка. Тя ще снесе **яйчица**. Ще излюпи пиленца. Те ще раснат, пораснат. **Кокошарник** ще вдигнем. **Охранени** кокошки на пазара ще носим.

Ран Босилек

Кокошарник – курник
заприпкай си – бигати

1. Напишете възможните варианти за пренасяне.
2. Направете звуков и сричков разбор на думата **яйчица**.

4. Препишете текста. Предварително проверете коя гласна е пропусната.

Било есенно врем... . Слънцето пръскало златните си л...
чи по н...бето, утр...нният в...трец подухвал по ...жънатите
ниви, ч...ч...лигите пеели във в...здуха, пчелите бр...мчели,
а хората, ...блечени празнично, ...тивали на гости.

Николай Райнов

Пред вас 12 думи с две неударени срички в началото им. Но как се пишат? Решете как се пише първата от тях: **к_з_нак** (с две о?; с две у?; с у и о?; с о и у?). Изберете правилното писане на всяка една от тези думи и ги напишете.

К_з_нак	Б_б_лечка	Ш_к_лад	Ч_дн_ват
тр_т_ар	к_ж_хар	ч_р_ликам	п_рт_кал
к_к_руз	л_к_мотив	л_д_рия	к_к_ригам

Направете проверка в Правописния речник. За всяка правилно написана дума получавате по една точка.

Обявете победителя.

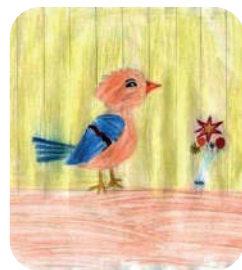

5. Прочетете стихотворението. Открийте думите, при които има разлика между изговор и правопис. По какъв начин ще проверите правописа им?

ВРАБЕЦ

На прозорчето ми кадна сивото врабче.
И зачука по стъклото с човчица-чукче.
Изведнъж криле разпери, остър глас изви.
Я го гледай ти врабеца как се разгневи.
Искаш зърно? И трошици? Ето, братко, дръж!
Ала друг път не чукай, нали уж си мъж!
Хората печелят хляба с много, много труд.
А пък ти търпение нямаш, кряскаш като луд.

Дора Габе.

6. Прочетете текста. Определете темата му. Открийте съществителните имена с правописни особености. Обяснете какви са тези особености.

СРЕБРОПЕРКА

Среброперка беше малка, пъргава рибка. По цял ден плуваше в морския залив. Весело си живееше!

Но веднъж се случи беда; от един кораб изтече мазут – цяла река! Покри водата в залива, попречи на въздуха да минава през нея. А без въздух може ли нещо да живее? И рибите, и водораслите ще загинат.

Голяма пакост беше станала!

Таня Касабова.

7. Прочетете текста. Определете темата му. Кои от подчертаните глаголи означават действие на предмет, кои от тях не означават действие на предмет? Кои от тези глаголи са форми на спомогателния глагол съм?

МОМИНА СЪЛЗА

Момината слъза е нежно цвете с приятна миризма. Тя е тревисто растение. Има тънко коренище. От него излизат листата и цветоносното тънко стебло.

Цветовите на момината слъза са на върха на стеблото. Те са бели. Приличат на назъбени камбанки.

От цветовете на момината сълза правят лекарства и парфюм.

(Из учебник по биология)

1. Какъв вид е текстът – описание или повествование?
2. С кои глаголи се определя какво е растението, кои са неговите признаци?

8. Прочетете текста. Открийте темата на текста по заглавието и по опорните думи в него. Проследете реда на опорните думи в текста. Напишете ги отделно. Каква е връзката между заглавието и темата.

ГОСТОПРИЕМНА ДОМАКИНЯ

На една жена ѝ дошли гости, а тя нямала с какво да ги нагости и им казала:

– Ах, да имаше сиренце, щях да надробя попара и да ви нагостя!!!

– Ние си носим сирене – казала една от гостенките.

– Добре че сте се сетили да донесете сирене. Ако имаше хляб, щях да ви надробя попара – казала стопанката.

– Ние имаме и хляб.

– Щом е така, попарата е готова. Но вървете и донесете дръвца и водица.

Българска народна приказка

9. Прочетете текста. Разкажете го на български език.

Київ – столиця України. Це одне з найстаріших міст Європи. Київ розташований на живописних берегах ріки Дніпро. Київ знаменитий своїми пам'ятниками. Пам'ятник князю Володимирі в живописному парку на пагорбах Дніпра став символом стародавнього міста.

Центральна вулиця столиці – Хрещатик. На Хрещатику багато прекрасних будівель, фонтанів.

Київ – це стародавнє і сучасне місто, гордість і слава українських людей.

Изречението се състои от фрази. Те се наричат словосъчетания (**укр. – словосполучення**).

Словосъчетанието е част на изречението, строителният му материал.

Словосъчетанието също като думата назовава предмета, само че по-конкретно: **светли звездици, шумен смях, крива пътечка.**

Словосъчетанието, за разлика от изречението, не може да изразява завършена мисъл.

Освен предмети словосъчетанието може да назовава признаци и действия:

черни облаци	затрепкаха в небесата
на съседния покрив	бягаха по улиците

Словосъчетанието се състои от две или повече думи: **време за почивка, славна история на Украйна.**

В словосъчетанието думите се свързват по смисъл и граматически.

Словосъчетания, в които всички думи са равноправни, се наричат **съчинителни**: море и небе; думи и изрази; малки или големи.

Словосъчетания, в които едната дума е главна, а другата – зависима (подчинена), се наричат **подчинителни**: турското робство, свободата на България, столицата на Украйна, гледам филм.

Запомнете!!!

Граматическата връзка на думите в словосъчетанието се изразява:

- с помощта на различни окончания (за лице, род, число): **лятна кухня, летен дъжд, лятно слънце, летни дрехи;**
- с предлози или съюзи: **заглъхна по пътя, малки и големи;**
- само по смисъл: **мерно задрънка, танцувай красиво, много години, стъпва тука, усещам топлина.**

Думата, от която задаваме въпроса в словосъчетанието, се нарича **главна (укр. – головне слово).**

Думата, към която задаваме въпрос в словосъчетанието, се нарича **зависима (укр. – залежне слово).** Зависимите думи поясняват и допълват главните думи.

Това е интересно!!!

За разлика от украинския език в българския език еднородните части на изречението могат да образуват словосъчетания: Киев и София, в паркове и градини, весело и засмяно момиче.

1. Прочетете текста. Определете темата му. Озаглавете го. Открийте и назовете частите на първото изречение.

В своето многовековно развитие София винаги играе важна роля в историята на българските земи като средищен

център, естествено кръстовище на пътищата, свързващи Изтока със Запада, както и страните на север от България с тези на юг от нея. Неповторим град, който расте, но не старее и има повече от 7000-годишна история.

През 1879 г. е изготвен първият градоустройствен план на София от градския инженер С. Амадие. Той преобразява силуета на града и оформя в голяма степен облика и на днешния център на града. За изграждането на новата столица е привлечен един от най-видните архитекти и строители за времето си. Константин Йованович – виенски архитект, по произход българин, е проектирал сградата на Народното събрание.

(Из списание)

1. Какво научихте за София?
2. От колко словосъчетание се състои първото изречение?
3. Извадете словосъчетанията. Как се изразява граматическата им връзка? Определете главната и зависимата дума.

2. Определете вида на словосъчетанията, главната и зависимата дума. Препишете ги.

Идеите за Конституцията, народните представители, изработват Търновската конституция, свобода на личността, интерес към науката, книга за четене, полезна книга, много интересна книга, зала за спортуване, стъклена чаша, чаша за мляко.

3. От изреченията извадете само подчинителните словосъчетания.

В мрачните години на турското робство живеял корав и юначен българин. Казвал се Манол. Прочул се той със златните си ръце. Съградил много мостове и дворци, безброй черкви и къщи. Научил и султанът за прославения майстор.

(Из Ангел Карайлийчев)

4. Образувайте словосъчетания от тези думи.

Зачука, стъкло; глас, остър; палачинки, мляко; помощ, виках; град, Украйна; разказали, случка; отидохме, екскурзия; пея, театр.

5. Прочетете текста. Разкажете го на български език.

УЖГОРОДСЬКИЙ ЗАМОК

Ужгородському замку понад тисячу років.

Замок із масивними вежами розташований на горі й має форму чотирикутника. До нього досягнути нелегко: з трьох боків фортецю захищає сухий канал, вирубаний у скелях, а з північно-східного – прірва. Через

канал було перекинута в'їзний підвісний міст.

У всіх старовинних замках, кажуть, мають бути привиди. І Ужгородський, звичайно, не виняток. За легендою, у сімнадцятому столітті володарем замку був капітан Другет – шанований лицар. Він мав прегарну доньку. Один поляк забажав завоювати Ужгород, переодягся й подався туди в розвідку. А донька Другета, закохавшись у нього, розповіла, скільки військової сили в замку і як краще його захопити. Батько дізнався про зраду й живою замурував свою кровинку в кріпосній стіні. Перед великою бурею лунає плач: донька проситься на волю.

(За В. Зубачем)

1. Какво научихте от този текст?

2.

Хайде да играем

Разделете се на групи и провеждайте състезание: кой ще назове повече словосъчетания на български език от подчертаните изречения. Запишете ги в бележника.

6. Измислете 5 словосъчетания по темата «Моята Украйна». Определете им основната и зависимата думи.

Проверете себе си

Кажете на съучениците и съученичките си, а след това и на семейството си, на колко е бил полезен днешният урок.

Тема 4

Изречение. Граматическа основа на изречението (Речення. Граматична основа речення).

Спомнете си какво знаете за изречението, за главните му части?
Разкажете един на друг за тях.

Проверете себе си

Дума или група думи, които изразяват цялостна мисъл, се нарича изречение.

Изречението (укр. речення) е основна единица на свързаната реч; чрез изречението изразяваме мисли и чувства. Думите в изречението са свързани граматически. **Моята е Украйна родина** не е изречение, защото думите не са свързани граматически и не изразяват мисъл, но **Украйна е моята родина** е изречение, защото думите са свързани граматически и изразяват конкретна мисъл). Изречението в устната реч е оформено **интонационно**, а в писмената – **пунктуационно**.

1. В лявата и дясната колонка са дадени думи. Кои от тях образуват изречение? Защо?

(1891–1942)

Писателка, семейство, чиновник, Украйна, автор, самосъзнание, Чернивци.

Олга Кобилянска е украинска писателка. Тя е родена на 27 ноември 1863 г. Гура Гомора (Буковина, Австро-Унгария) в семейството на дребен чиновник от украински благороднически произход от централна Украйна. Тя е четвъртото от седем деца на Мария Вернер и Юлиан Якович Кобилянски. Единият от братята на Олга – Степан Юлианович – става портретист, а друг – Юлиан Юлианович – филолог и е автор на няколко учебници по латински език. В семейството се говори на украински език, Олга чете свободно и на полски. Чете книги на немските класици, на Тарас Шевченко. Определя националното си самосъзнание като украинско. През 1891 се мести да живее в Чернивци. Олга Кобилянска умира на 21 март 1942 в Чернивци.

2. Спомнете си какво знаете за главните части на изречението. Какво образуват те?

Проверете себе си

Главните части на изречението са подлог и сказуемо. Те образуват граматическа основа на изречението.

Подлогът (укр. підмет) е думата, която показва кой извършва действието.

Сказуемото (укр. присудок) е думата, която показва какво действие се върши.

През 1889 г. Олга Кобилянска се мести при родителите на майка ѝ в село Димка.

Някои изречения имат само главни части. Се мести в село. Обичам Украйна. Моят Киев.

Запомнете!!!

Редът на думите в изречението се нарича **словоред (укр. – словоряд)**.

Словоредът в българския език е свободен.

Обикновено подлогът е преди сказуемото и те са в близост.

3. Съставете изречения от тези думи. Подчертайте главните части.

Леся Украинка, драматург, известна, е, преводачка, писателка, и украинска. Лирика, творбите, първоначално, ѝ, традиционна, включват, фолклорна. На адвокат, добро образование, Олена Пчилка, като дъщеря, Леся Украинка, се влюбва, и на писателката, в литературата и театъра, като малка, и още, получава. Си, години, Грузия и Египет, последните, Леся Украинка, прекарва. От грузинския град Сурами, в Байковото гробище, тленните ѝ останки, към Киев, и, са пренесени, положени.

4. Препишете началото на приказката на Йордан Друмников. Определете границите на изреченията. Подчертайте главните части.

Котенцето Мър-Мър подгони едно птиченце Скок-Подскок, ха да го хване, птиченцето – хвъррр- скри се в листата на

едно дърво котенцето се спря до реката и се загледа в нея
видя във водата златна рибка.

5. Подчертайте подлозите в текста на Калина Малина. С какви думи са изразени те? От кой род и число са?

РОДНИЯТ ДВОР

Яблътката грее
радостна, щастлива.
Весело се смее
синята ни слива

Дюлята главица
срамежливо свежда.
Круша хубавица
Гордо ни поглежда.

И лозница вита
майчински обгръща
родната ни къща –
радостна, честита.

1. Открийте думите със струпани съгласни.
2. Какви правописни грешки могат да се допуснат?
3. Кои са думи за проверка?

6. На какъв въпрос отговарят отбелязаните думи в текста? Определете каква са част на изречението.

МОЯ СТРАНА

Колко нощи аз не спях
Колко друми извървах –
Да се върна.
Колко песни аз изпях,
Колко мъка изживях –
Да се върна.
В моята хубава страна
Майка, татко и жена
Да прегърна.
Там под родното небе
Чака моето дете
Да се върна.

Моя страна, моя България,
Моя любов, моя България,
Моя тъга, моя България,
При теб ме връща вечно любовта.

(Из В. Андреев)

1. Определете темата и основната мисъл на текста.

7. Допълнете казуюемите в текста на Ерик Найт.

Ласи _____ за скок и смело _____ в реката. Течението я _____, въртопите я _____ към дъното, но тя _____ смело. След миг тя се _____ в една скала, водовъртежът я _____ и тя _____ дълбоко във водата. Не след дълго главата на Ласи отново _____ на повърхността, тя _____ всички сили и _____ до брега. Най-после _____ оттаък! Препятствието _____ преодоляно.

8. Задача на избор:

1. Напишете по едно изречение за избрани от вас животни. Подчертайте главните части на изречението.

2. Напишете мини-съчинение «Моята страна Украйна». Подчертайте главните части на изреченията.

3. Подредете думите в изречения, а изреченията – в текст. Подчертайте подлозите и казуюемите.

Коалата, торбест, бозайник, е, малък. Само, е, евкалиптово, тя, листа, се, храни, от, дърво. Австралия, само, в, евкалипт, расте. Коалата, през, вода, живота, не, се, пие, никога. Листата, от, вода, на, евкалипта, тя, набавя, си.

По цел на общуване изреченията биват: разказни (съобщителни) (укр. – розповідні), въпросителни (укр. – питальні), побудителни (укр. спонукальні), възклицателни (укр. – окличні).

Беше сутрин – изречението е разказно (съобщително). В първата му част интонацията е възходяща, в края низходяща. В края на съобщителното изречение се пише точка.

Сега разбираш защо Муши ще роди, нали? – изречението е въпросително. В първата част на изречението интонацията е възходяща, а в края – низходяща. В края на въпросителното изречение се пише въпросителен знак.

Гледай! – побудително изречение, в края му се пише удивителен знак; интонацията му низходяща.

Утре сме на гроздобер! – възклицателно изречение, в края му се пише удивителен знак. Интонацията му се сменя – от възходяща става низходяща.

Запомнете!!!

При говорене всяко изречение се произнася с подходящ за комуникативната ситуация тон (глас).

Интонация може да бъде равна (→), низходяща (↓) или възходяща (↑). След всяко изречение се прави *малка пауза*. При писане изречението започва с главна буква и завърша с препинателен (пунктуационен) знак.

Препинателни знаци на края на изречението са: точка (.), въпросителен знак (?), удивителен знак (!), многоточие (...). Многоточието е знак, с който отбелязваме прекъсване на мисълта или недоизказаност.

Препинателни знаци в средата на изречението:
двоеточие – пише се преди изброяване (Градовете са: Киев, Лвов, Прага, Берлин, София, Варна, Париж, Измаил, Болград, Русе;
запетая – разделя думите при изброяване (Добавете мед, ядки, стафиди).
тире – пише се при изпусане на думи (Усмивката ѝ – ясно слънце).

1. Прочетете с подходяща интонация изреченията на текста. Определете вида им по цел на изказване.

ТАБЕЛИТЕ НА ДОН МЕРУДИЯ

На входа в замъка имаше табела, от едната ѝ страна пишеше: «Вход забранен!», а от другата – «Изход забранен!». Първият надпис беше за децата от селото, за да не влизат в замъка, а вторият надпис беше за Черешко, за да не излезе на разходка в селото. Черешко се разхождаше сам-самичък из алеите, а около него имаше безброй табели: «Забранява се на Черешко да бърка в басейна!», «Строго е забранено на рибите да говорят с Черешко!», «Черешко да не пипа цветята, защото ще бъде оставен без десерт!», «Ако стъпче тревата, Черешко ще трябва да напише сто пъти: аз съм възпитано момче!»

Така дон Мерудия възпитваше Черешко.

(Из Джани Родари)

1. Препишете от текста подбудителните изречения.
2. Добавете към тях свои забрани за възрастните.

2. Препишете само думите, с които се образуват подбудителни изречения: олеле, хайде, моли те, ох, ех, ура, веднага, трябва, ах, ух.

– А в кой вид изречения се използват останалите?

Веднага – нехайно

Хайде да играем

В редактори/редакторки

Работа в групи

3. Редактирайте изреченията, като добавите думи, с които се изразява чувство:

Първа група:	Втора група:
_____, много ме боли!	_____, колко е весело!
_____, как ме изплаши!	_____, каква изненада!

4. Поставете пропуснатите знаци в приказката.

СКЪПЕРНИКЪТ

Един скъперник паднал в дълбока река.

– Олеле Помощ Спасете ме Ще се удава – викал той.

– Не се плаши Ще те спасим Подай си ръката Хайде дай си ръката – викали другарите му, но той не протягал ръка.

– Чакайте, аз ще го спася – намесил Хитър Петър. – Хей, приятелю, вземи тоягата – извикал той и скъперникът веднага хванал края на тоягата. Петър го издърпал и казал на хората:

– Видяхте ли Скъперник нищо не дава Той само взема.

Речник

Скъперник – скупий

5. Кои са пропуснатите думи в стихотворението на Надя Кехлибарева? Добавете ги и сравнете двата варианта? Защо са използвани тирета?

СЪНЯТ ОТ КАКВО Е НАПРАВЕН

Сънят от какво е направен? Лицето му – кладенец ясен.

Калпакът му – тежка ела. Брадата му – синя мъгла...

Косите му – скатове здравец. Затуй ли е толкоз прекрасен?

**6. Защо е използвано многоточие в стихотворението на Кирил Назъров?
За какво служи този знак?**

ГРИЗАЧ

Падна се на наш Григори
За гризачи да говори:
«Ъъъ... гризачи...Мммъ...гризачи,
Истински гризачи... значи...»

Мънка, изпоти се даже –
Нищо не успя да каже.
Дълго трае тази криза –
ноктите си той изгриза...
И така класът узна, че
и Григори наш гризач е!

7. Прочетете текста. Използвайте двоеточие и запетай, за да оформите докрай изброяването в менюто. Определете вида на изреченията по цел на изказване.

КОСМИЧЕСКА КУХНЯ

Мой приятел космонавт ми донесе от планетата X листа с менюто на един тамошен ресторант.

Ордьоври: сакъл със сос, пържена хартия, резенки, въглища.

Супи, бульон от рози варени крака от маси сух карамфил в мастилеен сос фиде от мрамор с масло от чуани лампи.

Готвени ястия бифтек от бетон трифтек на скара, печено от тухли със салата керемиди пържени кранове за чешми.

(Из Джани Родари)

8. Измислете по едно от четирите вида изречения по цел на общуване. Запишете ги в тетрадката си и обяснете интонационните и пунктуационните им особености.

9. Определете вида на изреченията по цел на общуване в текста.

В МАГАЗИНА

– Дайте ми килограм ябълки, но ги увийте всяка поотделно. И два килограма домати, но и тях увийте

поотделно... И три моркова... Моля и тях опаковайте поотделно.

- Друго ще искате ли?
- Леща.
- О, не – леща нямаме. Леща изобщо нямаме!

(Для художника.
В окремих пакетах:
чотири яблука у чотирьох пакетах,
три моркви в окремих пакетах)

1. Изяснете употребата на пунктуационните знаци в изреченията от текста.
2. Характеризирайте комуникативната ситуация, отразена в текста. Каква е комуникативната задача на автора на текста.

Тема
6

Главни части в простото изречение:
подлог и сказуемо
(Головні члени простого речення: підмет
і присудок)

Запомнете!!!

Главните части в простото изречение са подлогът и ска-
зуемото. Изречение може да се образува само с главни
части. Те съставят смисловото му ядро, тъй като с тях се
съобщава за действието и за неговия вършител.

1. Прочетете текста. Как писателят е «нарисувал» една пролетна картина?

Зимата мина. Пекна пролетно слънце. Запяха капчиците. Нацъфтяха дърветата. Вечер над отсрещната страна изплуваше луната.

(Из Константин Константинов)

• *Писателят описва картината, като чрез всяко изречение представя отделни нейни части, нейни детайли. В първото изречение се съобщава за зимата, във второто – за слънцето, в третото – за капчиците и т.н.*

За кого, за какво се съобщава нещо? За кого, за какво се говори нещо? <u>Зимата</u> <u>Слънцето</u> <u>Капчиците</u> <u>Децата</u> ПОДЛОГ	Какво се съобщава? Какво се говори? <u>мина</u> <u>пекна</u> <u>запяха</u> <u>се засмяха</u> СКАЗУЕМО

<i>Подлогът показва за кого или за какво се говори, за какво се съобщава нещо в изречението. Открива се с въпросите Кой? Кои? (за лица) и Какво? Що? (за предмети).</i>	<i>Сказуемото посочва какво се казва, какво се съобщава за подлога. Най-често сказуемото назовава действието, което се извършва от предмета, означен с подлога.</i>

Откриваме сказуемото, а след това – подлога. Подчертаваме сказуемото с две черти (=), а подлога – с една черта (-).

Най-напред мина татко. **Кой** мина?

Момичета запяха. **Кои** запяха?

Татко и мама привършиха беритбата. **Кои** привършаха беритбата?

Капчиците запяха. **Какво** запяха?

Сказуемото се съгласува с подлога по лице и число, а в някои случаи и по род.

2. Прочетете текста. Озаглавете го. Определете темата му. Открийте главните части на изреченията.

Агата Кристи е най-известната авторка на криминални романи. Нейните произведения са преведени на 103 езика, което е повече от творбите на Шекспир. Тя е вписана в Книгата за рекорди на Гинес като най-продаваната авторка на художествена литература на всички времена. Незабравими и уникални остават образите на Поаро и мис Марпъл. Агата Кристи създава гениално заплетени интриги и престъпления, които ви карат да четете до малките часове на нощта.

(1890–1976)

3. Редактирайте текста чрез заместване и съкращаване, за да отстраните повторенията на подлога.

КАКВО Е ПЕРЛА

Мидите се хранят, като разтварят черупките си. Често мидите поемат малки песъчинки. Мидите защитават тялото си от тях, като ги обвиват с няколко слоя вещество. Веществото се втвърдява – образува се перла. Перлата украсява накити. Само бисерните миди създават перли.

(Из «Детска енциклопедия»)

4. Напишете три изречения, в които подлог са думите: *морето, цветята, звездите*.

5. Членувайте думите. Кои от тях са подлог в изречението?

КОМАРЪТ И ЛЪВЪТ

Комар_ предложил на лъв_ да си мерят силите. Лъв_ се съгласил. Комар_ налетял на лъв_, почнал да го хапе за нос_. Лъв_ се мятал насам-натам и съвсем се изтощил. А комар_, като победил лъв_, гордо отлетял, но се оплел в мрежата на паяк_. Паяк_ се нахвърлил върху него. Така комар_ победил могъщи_ звяр, но станал жертва на малки_ паяк.

Езоп

6. Открийте подлога и сказуемото в изречението и определете по какъв начин сказуемото е съгласувано с подлога.

С кошница в ръцете,
с весели лица,
тръгнаха отново
стари и деца.

Емануил Попдимитров

1. Какъв е видът на изречението по цел на общуване и по состав? Защо?

7. Помогнете на Станчо да съгласува правилно сказуемите, дадени във втората колонка.

Петър Малкото кученце Българската телевизия Красимир и Цветана Моето братче	спят до късно предпочита българските филми слушал песенята на славей яде бързо организира конкурс за дисководещи

1. Обяснете как сте съгласували сказуемите с подлозите.

8. Какви знания за строежа на изречението и на текста са нужни на Здравка, за да редактира съчинението си?

През свободното си време аз си играя със куклата си Мариета. Тя си има къшта там кудлата си има спалия, има си легло, огледало, ношно шкафче. Дневния и режим е много строк. Трябва редовно да се храни и да спи по много.

1. Кой изучени правописни правила не са спазени в текста?

9. Задача на избор:

А. Съчинете текст със заглавие «Кой какво прави в неделя». Подчертайте в него главните части на изречението.

Б. Преведете на български. Подчертайте главните части на изречението.

Моршинський парк – найзеленіша пляма на Google-мапі. Ним опікуються поляки. Тут рекламують «скандинавську ходьбу», є таблички, лавки та підсвітлення. Він прибраний, має газони, рівні доріжки. У парку зустрічаються чорні білки й гіперактивні їжаки.

В. Съставете изречения по картините. Подчертайте главните части на изречението.

Второстепенни части в простото изречение. Допълнение (Другорядні члени у простому реченні. Додаток)

Коя е разлика между кратки и разширени изречения?

Спомнете си какво знаете за второстепенните части на изречението?

Разкажете един на друг за тях.

Проверете себе си

- Второстепенните части на изречението са допълнение (укр. **додаток**), определение (укр. **означення**) и обстоятелство (укр. **обставина**).
- Допълнението (укр. **додаток**) е второстепенна част на изречението, която пояснява сказуемото и означава предмет, който се засяга от глаголното действие.
- Допълнението се открива с въпросите: **какво?**, **на какво?**, **от какво?**, **кого?**, **с кого?**, **на кого?**, **от кого?**.
- Подчертава се с две черти, пресечени с една чертичка (≠).
- Допълнението се изразява със съществително име, местоимение, прилагателно име, числително име.
- За да намерим допълнението правим синтаксичен анализ на изречението.
- Най-напред откриваме сказуемото и подлога, а след – това и допълнението.

Емил Димитров създава оркестър. Той концертира с Мария Косева.

Какво (Що) създава Емил Димитров?

С кого концертира той?

Създава оркестър е **подчинително словосъчетание**, в което една от думите (оркестър) се подчинява по смисъл и граматично на другата (създава). Оркестър е **допълнение**. Подчинителното словосъчетание включва **главна дума** (укр. **головне слово**) и **подчинена дума** (укр. **залежне слово**). Подчинените думи могат да бъдат две или повече.

1. Прочетете текста. Определете темата му. Озаглавете го. Открийте допълненията.

(1940–2005)

За легендарния певец и композитор Емил Димитров разказва уникален музеен кът в родния Плевен. Голямата звезда на българската естрада Емил Димитров има уникален музеен кът, който показва най-големите отличия на бележития български артист – «Златен Орфей», златен «Лавров венец» от Париж, и големите му държавни награди. Емил Димитров постига истински апогей в столицата на Франция. Той заминава във Франция, сключва множество договори, реализира много турнета. Музейната специалистка посочва, че младият Емил е проявил от рано артистичен и певчески талант. За първи път е изпълнил придобилата по-късно голяма популярност песен «Арлекино» през 1960 година в София, като си е акомпанирал на акордеон. С това изпълнение през 1962 година е получил в Полша първата международна награда за българска песен. В своята кариера през годините той е излизал на сцената и с други български изпълнители като Лили Иванова, Йорданка Христова, Маргарита Хранова, имал е турнета в много европейски държави.

Анатолий Шамарин

2. Как са изразене допълненията в дадените изречения и във вариантите – резултат от преобразуване?

Емил Димитров създава оркестър. → Емил Димитров го създава.

Той концертира с Мария Косева. → Той с нея концертира.

За легендарния певец и композитор Емил Димитров разказва уникален музеен кът в родния Плевен. → За него разказва уникален музеен кът в родния Плевен.

Различават два вида допълнения – преки (**укр. прямі**) и непреки (**укр. непрямі**).

Пряко допълнение означава предмет, пряко и изцяло засегнат от глаголното действие; свързва се със сказуемото без свързваща дума (предлог).

Постигна апогей. Какво (Що) постигна?

Испълнил песен. Какво (Що) изпълнил?

Непряко (косвено) допълнение означава предмет, който е засегнат от глаголното действие непрямо, с помоща на свързваща дума (предлог).

За легендарния певец разказва уникален музеен кът в Плевен. За кого разказва?

Емил Димитров си е акомпанирал на аккордеон. На що се акомпанирал?

3. В изреченията от текста на упражнението 1 определете вида на допълненията.

4. В изречения от разказа на Ангел Каралийчев «Мамина сълза» открийте преките и непреките допълнения. Обяснете какво означава всяко от допълненията.

1) Една сутрин старата лястовица смъкна своята саката рожба в градината. 2) Наквасеното димитровче тежко отпусна цвят над гърнето. 3) С немощен глас продума лястовичката на вятъра. 4) Затрепера от студ и мъка.

2. Има ли разширени допълнения? Какви са те – преки или косвени?

3. Кои от допълненията се однородни? Обосновете се?

Когато допълнението е изразено със съществително име от м.р., ед.ч. (или със заместваща го дума) и означава определено лице или предмет, се членува с **кратък член на -а** или **-я**. Членната форма се изговаря [ъ], [йъ], [ьъ].

5. Препишете изреченията и поставете пълен и непълен член на мястото на многоточията. Отбележете изговора на членуваните думи в две от изреченията, като си послужите със средни скоби.

1) Колар... водеше кон... . 2) Мо... приятел помогна на болн... 3) Болни... благодари на болногледач... . 4) Ковач... размахва чук... .

Хайде да играем

В редактори/редакторки

6. Какви грешки в строежа на подчинителните словосъчетания са допуснали ученици/ученички? Редактирайте.

1) Най-после го защити срещу нападките. 2) Авторът се възхищава пред героизма на народа. 3) Той се възмущава към постъпките му.

1. На какво се дължат допуснатите грешки?

7. Съставете изречения по следните схеми:

пр. доп.

— = ≠

пр. доп. непр. доп.

= ≠ ≠

пр. доп. непр. доп.

— = ≠ ≠

Образец: Емил е проявил талант.

8. Преведете текста на български език. Озаглавете го. Определете темата му. Извадете допълненията, определете им вида.

Володимир Михайлович Івасюк народився 4 березня 1949 року у Кіцмані Чернівецької області в сім'ї вчителів Михайла та Софії Івасюків. Восени 1964 року Володя створює в школі ансамбль «Буковинка» і пише для нього свої перші пісні, серед яких найперша – «Колискова». Колектив здобуває перемоги на кількох конкурсах, їде до Києва, там його помічають, запро-

(1949–1979)

шують на обласне телебачення, нагороджують подорожжю по Дніпру. Володимир збирає українські народні пісні, їздить по селах, записує буковинське весілля. Його пісню «Балада про дві скрипки» виконала молода співачка Софія Ротару. Згодом вона виконуватиме багато творів Івасюка. 1977 року Софія Ротару з піснею Володимира Івасюка «У долі своя весна» перемагає на фестивалі «Сопот», а сам він працює над підготовкою платівки-гіганта.

Сергій Кабанов

Проверете себе си

Кажете на съучениците и съученичките си това, което вече знаехте и това, което научихте в днешния урок.

Тема
8

Определение
(Означення)

Спомнете си какво знаете за определението като второстепенна част на изречението. Разкажете един на друг за него.

Проверете себе си

- Определението (**укр. означення**) е второстепенна част на изречението, която пояснява подлога, допълнението, обстоятелството.
- Определението се открива с въпросителните думи: **какъв?**, **кой?**, **чий?**
- Подчертава се с вълнообразна линия (~).

Определение – пояснява подлога, допълнението, обстоятелството.

Определението разширява частите на изречението. С него се образуват разширени части – разширен подлог (определение + подлог), разширено допълнение (определение+допълнение), разширено обстоятелство (определение + обстоятелствено пояснение).

1. Прочетете текста. Определете темата, стила и типа му. Открийте определенията.

ЗЛАТНО ЕСЕННО ВРЕМЕ

С настъпването на есента природата се трансформира. Дърветата са облечени в златни, лилави, пурпурни дрехи.

(художник Павел Митков)

Небето става избледняло, но все още топло, благодарение на последните лъчи на излизащото слънце. Но точно тези цветове придават на есента уникална красота, специална атмосфера и настроение. Това време на годината е сезонът за прибиране на реколтата на полета и зеленчукови градини. Това е още една причина да го считаме за наистина златно време, защото в древността храната буквално си е струвала теглото в злато.

2. Опишете картината на българския художник Павел Митков «Златна есен». Какви второстепенни части преобладават в описанието ви? За що?

3. Направете синтаксичен разбор на изреченията.

1) Занизаха се мрачни дни. 2) Духаше силен вятър. 3) С немошен глас продума лястовичката на вятър. 4) Наведе моравото димитровче цветове над търкулнатото в шумата пукнато гърне.

1. Какви части на изреченията разширяват определенията?
2. Как си изразени определенията?
3. Направете схема на синтаксичния строеж на едно от изреченията (по избор).

Образец: = ~ -. (Схема на синтаксичния строеж на първото изречение.)

4. Какво знаете за видове определения?

Проверете себе си

Съгласувано определение – изразява се с прилагателно име, с числително име или с местоимение, които се съгласуват по род и число с поясняваното съществително име: с немошен глас – с глас (какъв?) немошен.

Несъгласувано определение – изразява се най-често със съществително име, примружено от предлозите с, на, от, в и др.; с числително име; с наречие: време на годината – време (какво?) на годината.

4. Открийте вида на определения в изреченията към задача 3.

5. Колко определения има в изречението?

Една дъждовна капка се търкнула по най-долния листец на цвета. (Ангел Каралийчев)

1. Посочете вида на определенията.
2. Направете схема на синтаксичния строеж на изречението.

6. Прочетете стихотворението на Елисавета Багряна.

ЗЛАТНА ЕСЕН

С венец от лозови листа,
с усмивка топла на лице
и с пълни кошници в ръце,
пристигаш в нашите места.

И всякой, беден и богат,
разтваря своите врати –
да влезеш, с божя благодат –
о есен златокоса, ти.

И идат пълните коля,
заскърцали по прашний път.
Над тях звездиците трептят,
като безбройни кандила...

И гледа Бог от своя свод,
и благославя всичко той:
труда и нощния покой,
и златния, обилен плод.

1. Препишете първата и втората строфи.
2. Подчертайте определенията. Посочете мястото им спрямо поясняваната дума.

Проверете себе си

Кажете на съучениците и съученичките си това, което вече знаехте и това, което научихте от днешния урок.

Тема
9

Обстоятелство
(обстоятелствено пояснение)
(Обставина)

Спомнете си какво знаете за обстоятелството като второстепенна част на изречението. Разкажете един на друг за него.

Проверете себе си

► **Обстоятелството** (укр. *обставина*) е второстепенна част на изречението, която пояснява сказуемото и означава *кога*, *къде*, *как* се върши глаголното действие.

► Обстоятелството се открива с въпросите: **къде?**, **кога?**, **как?**.

► Подчертава се с две черти, пресечени с две чертички (≠).

► Видове обстоятелства: за време, за място, за начин.

За да намерим обстоятелството, правим синтаксичен разбор на изречението. Използваме вопросителни думи:
Кога? (за време) Къде? (за място) Как? (за начин)

Обстоятелственото пояснение се изразява с:
наречие, съществително име (или заместваща дума) с предлог или без предлог, словосъчетание.

1. Прочетете текста. Определете темата, стила и типа му. Открийте обстоятелствата.

ПЪРВАТА ДАМА НА БЪЛГАРСКОТО КИНО

Невена Коканова е една от най-обичаните и талантливии български актриси, известна като «първата дама на българското кино».

Невена Богданова Коканова е родена на 12 декември 1938 г. в Дупница. Въпреки всички успехи в света на киното и театъра, въпреки цялата слава, която носи със себе си известността, Невена никога не става светски човек.

Винаги си остава просто Ечка, както я наричат приятелите ѝ. Актрисата намира своя земен рай в махала «Чомаците» (днес село Иглика), където отдавайки се на живот, като че излязъл от разказите на Йовков, тя постига своя душевен мир. Именно в къщата си в с. Иглика Коканова прекарва последните години от живота си.

До последно играе на сцената на театър «Възраждане» и Сатиричния театър и се грижи за дъщеря си Теодора.

(1938–2000)

В света на киното и театъра има една неписана закономерност-истински великите актьори са точно тези, които са най-естествени, земни и непринудени.

Сред тези хора, които не се главозамайват от светлината на прожекторите, любовта на публиката и славата на успехите е и Невена Коканова. А успехите и са неоспорими. До ден днешен тя остава икона на българското кино със своя неоспорим талант, красота, доброта и магнетизъм.

В Ямбол има Театрални празници и Драматичен театър „Невена Коканова“. На нейното име е наречен и театърът в Дупница.

2. Направете синтаксичен разбор на изреченията в текста и определете вида на обстоятелствените изречения.

1) Ваня го погледно изплашено. 2) През лятната ваканция ще ходя на море. 3) В автобуса той винаги отстъпва място на възрастни хора.

1. Как са изразени обстоятелствените пояснения?

3. Разширете с обстоятелствени пояснения сказуемите в следните изречения.

1) Връхлита вятър. 2) Те пеят. 3) Морето шуми.

1. Сравнете началния и новия вариант на изреченията. Кое е общото и кое

2. Различното в смисъла и в синтаксичния строеж на двойките изречения?

4. Прочетете откъса. Какво постига писателят с разширяването на някои обстоятелствени пояснения? Дайте примери. За да изясните ефекта от разширяването, прочетете обстоятелствените пояснения със и без разширяваща част.

Ненайдено на манастирската братня се похлопа.

Кучета лавнаха. Хлопането се повтори дважд, трижд.

Излезе на двора един ратай; в същия миг и един калугер
излезе из килията по потури, без калимјавка.

(Из Иван Вазов)

1. Определете вида на обстоятелствените пояснения. С какви части на речта са изразени?
2. На две от изреченията (по избор) направете схеми.

5. Сравнете двете изречения по смисл и по синтаксичне строеж. Кое е общото и кое – различното между тях?

Гласчето ѝ звънливо се носеше из двора.

Звънливо гласче се носеше из двора.

1. Направете морфологичен анализ на **звънливо** от първото изречение и на **звънливо** от второто изречение.
2. В какви комуникативни ситуации бихте предпочели да използвате единия и другия вариант?

Запомнете!!!

Когато разширинето обстоятелствено пояснение се изразява със съчетание от прилагателно име и съществително име, прилагателното име (ако е от м.р., ед.ч.) се членува с кратък член – **я (йъ)**.

6. Защо се наложило на ученика да използва обстоятелствени пояснения? Какви са те по вид?

Моето първо хоби е езда. То се е зародило още когато съм бил на 8 или 9 години.

Ще ви разкажа една случка, която си спомням много добре. Мама, татко и аз бяхме в Горското. Мама ме качи на кафявия кон. Аз яздох бавно, защото се

страхувах. Едно овчарско куче изплаши коня, като започна силно да лае. Конят ми препусна в галоп. Изведнъж ме хвана един овчар. Спаси ме в последния момент.

Когато яздя, се чувствам като птица.

1. Направете правописен и правоговорен анализ на думите: кафявия, конят, последния.

7. Съставете изречения по схемите.

====/#=====

====/#=====

====/#=====

Образец: Радостно се провикна.

8. Прочетете текста. Разкажете го на български език. Извадете обстоятелствава. Сравнете ги в украинския и в българския език. Има ли разлика?

З гори швидко мчить віз. Кобильчина летить галопом. На возі стоїть громадянин. Кашкет йому збився набакир. У лівій руці він міцно тримає віжки, в правій держить батіг і загрозливо погукує на кобилку. У полі він побачив вовка. Мисливці підтюпцем вибираються на гору. Праворуч од дороги пшениця росте схилом до річечки, а за річкою ховається у вербах невеличкий хутірець.

Мисливці дружно розбігаються і починають тісно оточувати звіра. Вовк не дуже нервується. Спочатку він потихеньку відходить, а потім скоком подається прямісінько на мисливців і дзвінко гавкає.

(За Остапом Вишнею)

Проверете себе си

Кажете на съучениците и съученичките си това, което вече знаехте и това, което научихте от днешния урок.

1. Какво знаете за еднородни части на изречението от уроците по украински език и от уроците по български език в началните класове?

Еднородните части на изречението (укр. однорідні члени речення) са:

- два или повече подлози;
- две или повече допълнения;
- две или повече определения;
- две или повече обстоятелства.

Еднородните части се изреждат една след друга, при писане обикновено се отделят със запетая. Не се слага запетая, когато еднородните части са свързани с **и-или**, например: **Женихът и невестата вървяха ръка за ръка под балдахин от кадифе, украсен със ситен бисер. Чай или сок искаш? В тази група се включават още унгарската, румънската и южнославянската кухня.**

Ако в изречението са употребени няколко **и**, само пред първото не се пише запетая, например:

В тази група се включават още и унгарската, и румънската, и южнославянската кухня.

Това е интересно!!!

За разлика от украинския език в българския език сказуемите не са еднородни части на изречението. Те образуват сложно изречение.

1. Прочетете текста. Определете темата, стила и типа му. Озаглавете го и го разкажете. Изпълнете задачите.

Всеки народ и всяка култура имат свои национални особености. Такива особености откриваме и при приготвянето на храната, храненето и поднасянето на ястията. Традициите в храненето, използваните продукти, похвати на приготвяне и сервиране са довели до обособяване на кулинарни зони. Те обхващат една или няколко страни и дори и по-големи части от континентите. В тези зони се наблюдават сходни култури на народите и сходни кулинарни традиции.

Българската кухня е част от южноевропейската. В тази група се включват още унгарската, румънската и южнославянската кухня. Много ястия на българската национална трапеза присъстват и в турската, румънската, сръбската, гръцката или албанската кухня.

На древната кухня по нашите земи са били традиционните за района зеленчуци. На трапезата най-често е имало зеле, моркви, цвекло, ряпа, лук, чесън. От бобовите растения са били познати лещата и грахът. Пригответели са ястия от овче, козе, свинско, говеждо или птиче месо, като и от дивеч. По-късно българите се запознават с «екзотичните» растения и животни, открити в Америка. Сред най-често използваните продукти се нареждат фасулът, пиперът, доматиът, картофът и пуешкото месо. От Азия се появява оризът. Пак от изток, от Индия и Шри-Ланка, произхожда патладжанът.

1. Открийте в текста изреченията с еднородни части. Запишете ги. С какви съюзи са свързани?
2. Направете синтаксичен анализ на изреченията с еднородни части от първия абзац на текста, за да определите каква е функцията на еднородните части в тях.
3. Открийте в текста изреченията, в които има еднородни определения, и ги запишете.
4. Каква синтаксична служба изпълняват еднородните части в подчертаните изречения?
5. Включете думите **плодове** и **зеленчуци** в три изречения, в които те да изпълняват съответно синтаксична служба на еднородни подлози, еднородни допълнения и еднородни определения.

Патладжан – баклажан (укр.)

цвекло – буряк (укр.)

домат – помідор (укр.)

пуешко месо – м'ясо індички (укр.)

Това е интересно!!!

ТРАДИЦИОННИ СУПИ И ЧОРБИ

В българската национална кухня има много запазени във времето традиции, както кулинарни, така и свързани с различни празници и обичаи. Една от най-традиционните гозби неизменно присъстващи на трапезата на българина е гореща и ароматна супа или чорба.

2. Прочетете текста. Определете темата, стила и типа му. Открийте еднородните части на изречението. Как са изразени?

Национално българско ястие – таратор. Много е популярно през лятото. Продукти за една порция: 100 г кисело мляко, 60 г краставици, 4 г олио, сол, оцет, копър, 5–6 склидки чесън, лед. Чесънът се счуква и се прибавя олиото. Към

получената смес се прибавят краставици. Полученото се разрежда с разбърканото кисело мляко. Слага се вода, опитва се на сол и киселина. Тараторът се поднася подправен с олио, копър и оцет. Ако ви се стори, че тараторът не е достатъчно студен, може да добавите и няколко кубчета лед!

3. Прочетете изреченията и открийте еднородните части. Препишете ги. Подчертайте ги като части на изреченията.

1) Мама и татко ходят на фитнес. 2) Иван, Петър, Марийка и Бояна играят на двора. 3) Белият и рижавият из-

превариха останалите участници и участнички в конното състезание. 4) Да излязат през строя вторият, третият и петият! Тя и той направиха най-добрия дует.

Отговорете на въпросите:

1. За кого или за какво се съобщава нещо с помощта на подлозите?
2. Какво се съобщава със сказуемите?
3. С какви части на речта са изразени подлозите?

4. Докажете, че словосъчетанията *тя и той*, *белият* и *рижавият* са съчинителни. Посочете други съчинителни словосъчетания от изреченията на упражнението 2.

5. Прочетете откъса от рецептата и изяснете кои от използваните подлози са еднородни.

Брашното, содата и солта се смесват. Олиото, яйцата, захарта се разбиват. Добавят се ябълките и стафидите и сместа се изсипва в тавичка.

1. С какви части на речта са изразени еднородните подлози?
2. С каква интонация се изговарят еднородните подлози?
3. В кои случаи еднородните подлози се отделяват със запетая?
4. В кои от изреченията, съчинителното свързване е осъществено между прости изречения в състава на сложното изречение?

6. Прочетете текста. Открийте еднородните части в изреченията. Как са изразени те?

ПИТКИ ЧУБРЕНКИ

В купа смесваме топлото мляко, захарта, омекналият маргарин или олиото и маята. Оставяме настрани да шупне. Може 300 г от бялото брашно да заменим с пълнозърнесто пшенично или ръжено брашно. При брашното добавяме солта, чубрицата, правим кладенче и изсипваме течните съставки и яйцата. Месим докато се получи гладко тесто, като за целта,

ако е ползвано и пълнозърнесто брашно е необходимо да се добавят 2–3 супени лъжици вода или мляко. Покриваме тестото с кърпа или фолио и оставяме да втаса докато удвои или утрои обема си. С намазнени ръце, оформяме кръгли

питки и във всяка питка слагаме по 1 супена лъжица натрошено сирене.

С пръст правим дупка по средата на питката, слагаме парченце сирене и масло. Оставяме питките да втасат поне за половин час, по желание поръсваме с чубрица. Печем в предварително загрята фурна докато придобият златист загар. Поднасяме намазани с краве масло, срязани на две или с лютеница, майонеза, овче сирене.

7. Прочетете рекламата на ресторанта «Под липите». Извадете еднородните части на изреченията. Определете синтаксичната им роля. Препишете текста, поставете запетайте. Подчертайте еднородните части на изреченията.

Ресторант «Под липите» е място, запазило магията си вече почти цял век. Той е любимо място на знайни и незнайни почитатели на традиционната българска кухня и пиетиета.

Гозбите и мезетата се приготвят от продукти, почти изцяло отглеждани във фермата на ресторанта. Месо зеленчуци плодове млечни продукти – ние знаем съвсем точно какъв е произходът им и ги доставяме пресни на нашите готвачи. Добрите продукти и техният майсторлък правят блюдата ни неустойими.

Посрещаме с радост всеки, който се отбие за закуска обяд вечеря или раздумка и сладка хапка с приятели. С удоволствие домакинстваме и на вашите семейни празници или фирмени партита. Очакваме ви! Заповядайте.

8. Преведете на български. Извадете еднородните части на изреченията. Сравнете ги в украинския и българския езици.

РЕЦЕПТ ВАРЕНИКІВ З ЛОСОСЯ

Напевно, не існує людини, яка б не любила вареників, особливо якщо вони приготовлені в домашніх умовах. Вареники можна робити як солодкі, так і солоні, і в будь-якому випадку це безпрограшний варіант для смачного обіду або вечері.

З'єднайте подрібнений кріп і тертий сир пармезан. Потім додайте яйце і сир рикота. Добре перемішайте. Додайте відварене філе лосося, сіль, перець і ще раз добре перемішайте до однорідної маси. Готово!

9. Задача на вибір:

**А) У дома със семейството си намерете материал и подгответе кратка презентация за вашата училищна кафетерия (вашето училищно кафене).
Б) Сигурно имате своє любимо ястие. Запишете рецептата за приготвянето му. Ако сте използвали еднородни части в текста на рецептата, определете какви са те според своята служба в изречението.**

Тема
11

**Сложно изречение. Запетаи в сложното изречение
(Складне речення. Коми у складному реченні)**

1. Какво знаете за сложните изречения от уроците по украински език и от уроците по български език в началните класове?

Проверете себе си

Изречение, което се състои от две и повече прости изречения, се нарича **сложно изречение (укр. складне речення)**. Сложното изречение има две или повече сказуеми.

Пише се винаги запетая пред думите за връзка в изречението:

а, но, ала, ама, та, обаче. Когато две прости изречения са свързани с думата **и**, пред нея няма запетая.

1. Прочетете текста. Определете изреченията по състав. Кои от простите изречения са кратки и кои са разширени?

Настъпи зимата. Големи преспи се натрупаха по хребета на планината. Ние стояхме в хижата край зачервената печка и слушахме рева на виелицата. Вятърът въртеше снега, блъскаше го в прозорчето и свистеше в четирите ъгли на сградата. Хижата потреперваше, стъклата звънтяха.

(Из Емилиан Станев)

1. Кое сложно изречение е съставено от две прости кратки изречения?
2. Кое сложно изречение е съставено от две прости разширени изречения?

В усната и в писмента реч се използват както прости изречения, така и сложни изречения. Тяхното умело редувание прави речта по-разнообразна.

2. Сравнете по смисъл и по състав изреченията от двете колонки. Какви разлики забелязвате?

Мина лятото. Дойде есента. Започнаха да падат дебели слани. Заваля сняг. В селото се появиха тримата братя с ламята.	Мина лятото, дойде есента, започнаха да падат дебели слани, заваля сняг. Тъкмо заваля сняг и в селото се появиха тримата братя с ламята <i>(Из Йордан Радичков)</i> .

С простите изречения се открояват по-ясно отделните явления. Със сложните изречения се откроява връзката между явленията. Разкрива се цялостна картина.

3. Боян и Цветана направили кадри за мултфилм и нарисували картина по част от приказката на Х. Андерсен «Грозното патенце». Те обясняват съдържанието им така:

На картината Лято е и патицата току-що е излюпила своите яйца. Наоколо са пръснати черупки, а сред тях пъплят малки, красиви патета. Само едно от тях е много голямо и тъй като е много грозно, всички в птичия двор го подиграват и го кълват. Майката показва на патетата света наоколо и брани грозната си рожба.	На мултфилма 1. Чудно лято е. 2. Патицата мъти яйца. 3. Патенцата се излюпват. 4. Най-сетне от голямото яйце излиза грозно патенце. 5. Майката показва на патетата света наоколо 6. Майката брани рожбата си.

1. С какви изречения са си послужили Боян и Цветана в единия и в другия случай? Как си обяснява това?
2. Опитайте се да направите и вие кадри за мултфилм или за да нарисувате картина по приказка, която си изберете. Съставете писмен текст по картината или по диафилма. Проверете какви изречения сте използвали.

Със запетаи ограждат простите изречения, които започват с думите: **която, където, ако, защото, че, преди, да, когато, щом, както, като, след като, на което, за да, тъй като** и др.

4. Препишете текста на Добри Жотев, като отделите със запетаи простите изречения в състава на сложното.

ВЯТЪРЪТ НЕМИРНИК

Вятърът – немирник стар
свива крехки клони
през огради и край сгради
десет шапки гони.
Свири в пукнати гърнета
по стъклата чука

гъне белите пранета
громоли в олука.
Вдига прах пред всяка къща
дърпа в миг забрадки
край реката преобоюща
непохватни патки.

5. Опишете външния вид на своя приятел/своята приятелка само с прости изречения, а после ги свържете в едно сложно изречение и го напишете.

6. Съставете сложни изречения по моделите.

- 1) _____, _____.
2) _____ и _____.
3) _____, _____ и _____.

7. Препишете текста, като свържете простите изречения в сложни.

ЗВЕЗДИ

Слънцето е малка звезда. Топли с лъчите си мнозина. Антарес пък е звезда гигант. Тя е безкрайно далеч. Въпреки това светлината ѝ стига до нас. Никои звезди обаче никому нищо не дават. Те само взимат. Поглъщат метеори и електрони. Самите те не пропускат нито лъч светлина. Така едни звезди дават всичко от себе си. Други всичко прибират. Първите наричаме светила. Вторите – черни дупки във Вселената.

Николай Шейнов

8. Напишете текст със заглавие «Какво би станало, ако слънцето не изгрее». Какви изречения ще използвате?

9. Изберете подходящите думи, за да свържете простите изречения в сложни.

- 1) Мислех го за гора, ____ то излезе трън. 2) Вирнал глава, ____ не види къде стъпва. 3) Лошо време се оправя, ____ лош

човек никога. 4) Слънцето грее и в калта, ____ не се каля. 5) Злото лесно идва, ____ мъчно си отива. 6) Пороят се оттича, ____ пясъкът остава.

10. Изредете в последователност някои от своите дейности през деня. Какви изречения използвате? Къде има запетаи? Защо?

11. Поставете пропуснатите запетаи и препишете текста.

ЗАКОНЪТ НА ДЖУНГЛАТА.

Старата кафява мечка запознаваше Маугли със закона на джунглата и се радваше че човешкото дете беше такъв схватлив ученик. Той бързо разбра че никой от Народа в джунглата не обича да го смущават. Ако тръгнеш на лов в чужди земи трябва да поискаш разрешение: «Позволи ми да ловувам тук защото съм гладен». А отговорът е: «Ловувай но за да се нахраниш а не за удоволствие».

Тема 12 | Обръщение (Звертання)

Думата е обръщение, когато с нея назоваваме лицето, с което говорим.

1. Прочетете текста с подходяща интонация. Кои думи са използвани като обръщения?

КУМЧО ВЪЛЧО РИБАР

Отишъл Кумчо Вълчо у Кума Лиса на гости. Сварил я, че яде прясна риба. Вълчо казал:

– Кума Лиске, дай ми малко рибина.

– Нямам, Кумчо – отговори-
ла Кума Лиса, – колкото
имах, изядох я. Иди си
налови.

– Не зная как се лови,
сестричке.

– Много лесно. Намери
една делва. Аз ще те науча.

(Из народна приказка)

Отговорете на въпросите:

1. Защо народният разказвач е използвал обръщения? Прочетете текста без тях? Коя е разликата?
2. Къде се пише запетая според мястото на обръщението в изречението?

Обръщението се отделя със запетая според мястото му в изречението.	Сестричке, не зная как се лови. Не зная, сестричке, как се лови. Не зная как се лови, сестричке.

2. Сравнете изреченията по двойки. Определете вида им по цел на общуване. Защо след едно и също обръщение се пишат различни препинателни знаци?

– Не зная как се лови. – Имаш ли рибица? – Дай ми малко рибица. – Ах, колко си умна!	– Не зная как се лови, сестричке. – Имаш ли рибица, сестричке? – Дай ми малко рибица, сестричке! – Ах, колко си умна, сестричке!

Когато обръщението е в края на изречението, пише се препинателен знак според вида на изречението по цел на общуване.

3. Сравнете изреченията по двойки. От колко думи се състоят обръщенията?

Цъфти и пей ти, Родино! Шумете, градове!	Цъфти и пей ти, пролетна Родино! Шумете, бели градове!

Проверете себе си

Разширено обръщение – състои се от две и повече думи.

4. В какъв стил са употребени обръщенията?

- 1) – Милене, ела да поиграем на двора!
– Майко, татко кога ще се върне?
– Уважаеми учители, скъпи деца! Поздравявам ви по случай празника на наше то училище.
- 2) – Добро утро, Франц – каза той и сне учтиво каскета си.
– О, какво правиш, Ян Бабиян, къде се загуби.

(Из Елин Пелин)

3) БЪЛГАРИЯ

Бащин край;
Българийо рождена,
Люлко моя, мамин образ блед,
пих от твоята вода студена
В къщичките с две липи отпред.

(Из Георги Струмски)

1. Какви чувства изразява поетът с обръщенията?
2. Кои обръщения са синоними?

Обръщенията се употребяват в неофициална и официална обстановки. Срещат се в разговорния стил и в художествения стил, в пряка реч на героя, в стихотворения за изразяване на отношение и чувство.

5. Тези изречения са взети от диалога на приказката «Лъв и човек» от Ран Босилек. Посочете обръщенията в тях с подходяща интонация и отговорете на въпросите:

1. На кое място се намират обръщенията в изреченията? Обяснете пунктуацията на всеки отделен случай.

2. Какви са по цел на общуване изреченията, в които са употребени обръщания?

- Кой те върза, коньо?
- Кой ви впрегна, братя?
- Ей, човече, слизай! Ела да се поборим!
- Излез, излез, жено! Кожухче ти нося!
- Ах, ти, котарко! – извикал дърварят.
- Що има, роднино? – попитал го лъвът.

6. Определете стила на трите текста. Потърсете в тях обръщания. В кой текст не открихте обръщания?

Летете, звездички! Летете, снежинки,
танцувайте с вятъра в бяг!
Белейте, полета, дървета, долинки,
под мекия прелестен сняг!

(из Младен Исаев)

- Свиле!
- Аз съм, бате.
- Не можах да те позная.
- Хубаво. Сядай.

(из Димитър Начев)

Всяка година се наблюдава едно от най-интересните явления в природата – смяната на годишните времена. След есента идва зимата. Зимата се сменя от пролетта, а след нея идва лятото.

(Из отговор на ученик по естествознание)

7. Препишете изреченията. Открийте кои са обръщанията в изреченията и поставете запетаи.

1) Моля те татко пусни ме да отида на кино! 2) Косе Босе дай ми едно яйчице! 3) Разкажи ми някоя нова приказка дядо. 4) Весели празници приятели и всичко хубаво през Новата година! 5) Петьо кога се проведе подборният кръг? 6) Залутана в елементарни грижи, забравих за теб мамо! 7) Защо изобщо му обръщаш внимание на тоя бе батко? 8) Здравей мила моя! 9) Браво Миме!

8. Задача на избор:

А) Подгответе кратък поздравителен текст за новогодишно тържество в детската градина. С какви обръщения ще си послужите? Защо?

Б) Напишете писмо до петокласници/петокласнички от други градове и селища. Какви обръщения употребихте? Написахте ли с главна буква първото изречение след обръщението?

В) Напишете три изречения, всяко от които да съдържа обръщение. Нека обръщението да е на различно място във всяко изречение – в началото, в средата и в края.

Тема
13

Пряка и непряка реч. Авторова реч.
Диалог
(Пряма і непряма мова. Авторська мова.
Діалог)

Спомнете какво знаете за пряката реч и авторската реч от уроците по украински език и от уроците по български език в началните класове?

Говорещото лице или авторът в своето повествование излага свои мисли или мисли на друго лице и може да си служи с пряка реч или непряка (косвена) реч, т.е със своя или чужда реч.

Чужда реч, възпроизведена дословно и съпроводена с авторска реч, се нарича *пряка реч* (укр. *пряма мова*).

Чрез пряка реч се изразява точно не само съдържанието на чуждото изказване, но и неговите граматически, интонационни, стилистически и лексикални особености.

Авторовата реч (укр. *слова автора*) съпроводжа пряката реч, за да се посочи на кого принадлежи пряката реч, при какви условия е произнесена, към кого е насочена и пр.

Чужда реч, възпроизведена не дословно, а само по смисъл, по съдържание, която заедно с авторската

реч образува сложно съставно изречение, се нарича *непряка или косвена реч (укр. непряма мова)*.

Чрез косвената реч се предава съдържанието на чуждото изказване, но не и неговата форма.

Пряка реч се употребява, когато е необходимо да бъдат предадени:

- чужди думи;
- свои думи;
- неизказани мисли.

Пряката реч е по-жива, по-изразителна и емоционална от непряката. Тя притежава присъщите на устната реч изразителни интонационни, лексикални и стилистически особености. Отличава се още с употребата на въпроси и възклицания, обръщения и вметнати думи, непълни изречения и често пъти нарушен словоред.

Когато представя разговор между две или повече лица, *пряката реч се нарича диалог (укр. діалог)*. Диалогът широко се използва в художествените произведения за индивидуализация и характеристика на героите.

Особеностите на пряката реч:

- тя е чужда реч, възпроизведена дословно /съвсем точно, без никакво изменение/ от автора;
- тя се въвежда от авторска реч, която не е основна и само съпровожда чуждите думи, като посочва: на кого принадлежи пряката реч, за кого е предназначена пряката реч, при какви обстоятелства е произнесена пряката реч или какво отношение се изразява с пряката реч;
- тя се пише на нов ред, с главна буква и завършва с препинателен знак според характера на изречението;
- когато няма характер на диалог, може да се оформи на същия ред след двоеточие, с главна буква и в кавички;

Например: *Огнянов си помисли: «Да имаш милост към немилостивите е така подло, както да я очакваш от тях»*. – авторските думи могат да се намират преди

пряката реч, след пряката реч или между частите на пряката реч; Например: *Той въздъхна с болка в гласа: -Как нямаше край тая пуста неволя! – Извини ме от сърце- рече Мирчо с тревога- за причинените непри- ятности. – Скрий се довечера в пещерата!- заръча старецът.* – авторските думи се отделят с тире, тирета или двоеточие от чуждите думи в зависимост от мястото им в изречението и завършват с точка, когато се намират след пряката реч.

Пряката реч може да се преобразува в непряка /косвена/ реч. Особенности на непряката /косвена/ реч:

- тя е чужда реч, която е възпроизведена не дословно, а само по смисъл и то не от говорещото лице, а от името на автора;
- заедно с авторските думи образуват едно сложно съставно изречение;
- авторските думи стават главно изречение, а пряката реч – подчинено допълнително изречение.

Например: *Христина застана пред него и рече: – Ще те надиграя! Христина застана пред него и му рече, че ще го надиграе.*

– *Избери си една хубава книга! – настояха родителите му. Родителите му настояха да си избере една хубава книга.*

1. Прочетете двата текста и ги сравнете. В кой текст има пряка реч? По какъв начин е предадена чуждата реч в другия текст?

Вълчо казал: – Кума Лиске, дай ми малко рибица. – Нямам, Кумчо – отговорила Кума Лиса. – Пробий дупка на леда! – рекла Лиса на Кумча Вълча.	Вълко казал на Кума Лиса да му даде малко рибица. Кума Лиса отговорила, че няма. Лиса рекла на Кумча Вълча да пробие дупка на леда.

2. Обяснете кои препинателни знаци са пропуснати.

ЕДНА БЪЛГАРКА

Бунтовникът вървеше и разпряваше на баба Илийца, че иде от Балкана. Изгубил четата оная нощ, не ял два дена и две нощи.

Синко, ти не можеш да вървиш каза му тя дай си пушката.

И тя му взе пушката.

Върви, стягай се, момче.

Къде ще отида, бабо, запита я той.

Как къде? Ами у дома!

Истина ли? Благодаря те, бабо, ти си добра жена отговори трогнат до сълзи бунтовникът.

(Из Иван Вазов)

3. В кой текст откривате само непряка реч?

– Ще разпердушиня всеки дух, който ми се мерне! – изсъска той и заподскача на пружината на леглото. – И таласъм! И вампир! И дракон! И вещица! – Хей, престани да подскачаш!	Тя каза, че всички стени бяха прясно боядисани, дъсчените подове бяха излъскани до блясък, старите мебели изглеждаха особено красиви с новите си тапигерии, а невероятно високите тавани с гипсови орнаменти подхождаха по-скоро на малък дворец.

4. В кой текст откривате само пряка реч?

– А аз как да те наричам? – зачуди Илийчо. – Както искаш. Ще ми е приятно да ми измислиш име. – Днесе първи август. Може ли да те наричам Август?	Целият ден мина в разопаковане на багажа и подреждане, а щом седнаха около масата за вечеря, майка му заяви, че в тази къща вече може да се живее. Илийчо беше на същото мнение, но

– Август? Хм! Не е лошо!
Да бъде Август. От днес ще
се казвам Август.

– А как ... изглеждаш? –
колебливо попита Илийчо.

въпреки това си имаше едно
наум.

5. Използвайте изречения като пряка реч.

Работете по модел: Можете ли да ни помогнете?

Те попитаха: «Можете ли да ни помогнете?»

1) Чакам да се върнат родителите му. 2) Ако дойдеш навре-
ме, ще ме заваряш тук. 3) Ела на гости у нас! 4) Сигурно имаш
много приятели и приятелки. 5) Хайде да отидем на кино!

6. Добавете изпуснатите глаголи, които въвеждат пряката реч.

Сойката като всяка глупава птица, която не разбира умен
разговор, само ... отстрани:

– Глупци! Глупци!

А червеношийката скачаше на един самотен трън отстрани
и ... с въздишка:

– Боже, колко обичам този врабец! Колко е лощ и колко
го обичам!

7. Преобразувайте пряката реч в непряка.

Из друга задселски краища се отзове друга, мило, високо,
и изпрати надежда и сили.

Левент Никола често оставя тежък сноп и дълго се ослуш-
ва. После усмихнат и бодър гледа как жънат са-ми-самички
стара майка и малка сестрица.

Тя се обръща и весело го задява:

– Бате, не мож позна Пенкиния глас! И прижуреното
й пълно личице, младо и свежо, светне от усмивка.

– Долавям, но слабо... слива се с другия и се губи! – отго-
варя Никола, па наставя:

– Майко, я си почини и ги послушай! Ако схванеш Пен-
киния глас, да знаеш, че наистина снаха ще та стане.

Изправя се старата му майка, усмихва му се с любов и като зажъна, рече:

- Ако ти не мож ѝ позна гласа, та аз ли ща, бре синко?
- Да пее сама – през море да е, ще я позная!

(Из Елин Пелин)

8. Задачи на избор:

А) Трансформирайте пряката реч в непряка.

Боян: Добро утро, Мария. Отивам на лекции в университета. Ти днес нямаш ли часове?

Мария: Имам, но те са по-късно. Започват в 13 ч. следобед и свършват в 17 ч. Искаш ли след това да се обадим на Елена и да отидем на кино? Боян: Да, ще бъде чудесно. Дават филм, който отдавна искам да гледам. Нека да се срещнем пред киното.

Мария: В колко часа?

Боян: Елате с Елена в 17.45 ч.

Мария: Добре. До довечера!

Боян: Чао, Мария.

Б) Трансформирайте непряката реч в пряка.

Майката нарежда на децата да стават, защото трябва да учат. Тя им казва, че спагетите са сервирани. Те отговарят, че ще отидат да закусят. Майката ги пита имат ли домашна работа. Децата отговарят, че имат много да пишат. Тя задава въпроса по какво имат да пишат – по български или по украински език.

В) Напишете съобщително изречение, въпросително изречение с въпросителна дума, въпросително изречение с частица ли и подбудително изречение. Преобразувайте ги в непряка реч.

Припомнете си:

Фонетика – наука, която изучава звуковете на езика.

Буквата е писмен знак на звука.

Звуковете се изговарят и се чуват.

Буквите се пишат и четат.

Думите състоят от звукове.

Звуковете се делят на гласни и съгласни.

Гласните звукове съдържат глас. Това са 6 звука – [a], [e], [u], [o], [y], [ɛ].

Те са делят на широки и тесни.

Широките – [a], [o], [ɛ]

Тесните – [ɜ], [y], [u]

Съгласните звукове съдържат шум и глас. Това са 22 звука – [б], [в], [г], [д], [ж], [дж], [з], [дз], [й], [к], [л], [м], [н], [п], [р], [с], [т], [ф], [х], [ц], [ч], [ш].

Как се прави фонетичен анализ?

1. Разделя се думата на срички и се определя мястото на ударението.

2. Определя се видът на гласните звукове (*широки или тесни*) и видът на съгласните звукове (*звучни или беззвучни; твърди или меки*).

3. Определя се как са отбелязани звуковете – една буква за един звук, две букви за един звук, една буква за два звука.

1. Коя е излишната буква в думите? Запишете правилно думите. Направете фонетичен анализ на две думи (по избор): бурклан, чорбапи, топака, легало, момитче, училище, класс, захари, зеленчуци.

2. Запишете: пет думи, които започват с гласен звук; пет думи, които започват със звучен съгласен звук; пет думи, които започват с беззвучен съгласен звук.

3. Направете фонетична транскрипция на думите: вяра, дюля, Боян, юнак, тетрадка, подпис, плод, щъркел, разказ.

4. Запишете текста според фонетичната му транскрипция.

[Ф училиштето е тихо. Фсички ученици съ ф клас. Учебнийът час започва. Учителът чете, а учениците слушът. Слет това четът учениците. Фсички учът и пишът з желание. Слет часъ учениците прибирът учебниците ф чантите си и се връштат ф къшти].

5. Запишете думите, като разкриете скоби. Подчертайте и обяснете орфограмите.

Ло(в,ф), зъ(п, б), пъпе(ж,ш),п(ъ,а)тека, в(а,ъ)лчица, к(а,ъ)щурка, чет(ъ,а), пиш(а, ъ), пе(ът,ят), Дядо (К, к)оледа, (р,Р)ожество, (Н,н)ова (г,Г)одина.

6. Запишете всеки по 5 думи на изучените правила. Продиктувайте тези думи на съвръстника/съвръстницата си . Проверете написаните думи.

7. Представете си, че на една от ваканциите вие пътувахте някъде. Напишете в тетрадките си електронно писмо на приятеля/приятелката си с кратко съобщение за прекарването на почивката ви. Подчертайте изучените орфограми.

Припомнете си:

В ударена сричка гласният звук се изговаря и чува ясно. В неударена сричка гласният звук се изговаря и чува по-неясно.

Широките гласни [a], [o], [e] в неударена сричка не трябва да се изговарят и пишат като тесни.

Тесните гласни в неударена сричка не трябва да се изговарят и пишат като широки.

Гласният звук в неударена сричка не се чува ясно и може да се сгреша при писане. За да сме сигурни, търсим дума за проверка, в която той е в ударена сричка и се чува ясно. Например: *страхът* – *страх* – *страшен*.

При колебание за изговора и правописа на гласните в неударени срички правете справка в Правоговорния или Правописния речник.

НЕ ЗАБРАВЯЙТЕ:

Когато се съмняваме дали се пише **а** или **ъ** в последната сричка на думата, проверяваме чрез формата за **множествено число**.

Пишем **ъ**, ако гласният изпада. Например: *пѣстѣр* – *пѣс-три* и ако се запазва *извикал* – *извикали*.

1. Прочетете двойки думи. Препишете ги и поставете ударенията.

Къщурка – къща, ръка – ръчен, студен – студ, очила – очен, сестра – сестрин, гора – горски, лъжец – лъжльо, носленце – нос, вратленце – врат.

1. Как се чуват гласните звукове в ударени срички?
2. Как се чуват същите гласни звукове в неударени срички?

2. Напишете текста, като сложите пропуснатите гласни.

ЛИСИЦА И РАК

В... днѣж л...сицата предлож...
ла на рака да се надбягв...т и той
се съгл... сил.

Започн...ли да се състезав...т.
Лиса побягн...ла с всичка сила,
а рак...т се хван...л здраво със
своите щипки за ...пашката ѝ.

Лисицата бяг...ла, бяг...ла и по
...дно врем... се спряла. Обърн...
ла се назад да види д...лече ли
е рак...т. Размах...ла ...пашката
си, а рак...т се отк...чил и застан...л пред нея.

– Хайде, Лиске! Къде се забави? ...тдавна те чак...м – за-
смял се той.

Из народна приказка

3. Редактирайте текста и го запишете, като обясните на какви орфограми са допуснати грешки.

Хората от всички възрасти обичат спорта. Физическите
упрѣжнения путдържѣт здравиту.

Има различни начини да се спуртува. Някои спортуве,
като стрилбата с лѣк, са само за идин чувек. Други спортуве,
като тениса, се играѣт от двама или четирима души. Групу-
вите спортуве, като футбола, приучвѣт хората да се стремѣт
заедно към обща цел.

Из «Детска енциклопедия»

4. Изберете буквата за подходящия звук. Напишете дума за проверка.

А или Ъ

в __ же – _____

лек __ р – _____

р __ ка – _____

О или У

__ченик – _____

р __ са – _____

г __ ра – _____

д__рво – _____

ст__ден – _____

ст__кло – _____

к__ – жух – _____

п__тека – _____

__вца – _____

ц__рица – _____

__хо – _____

Е или И

п__тел – _____

л__сица – _____

з__лен – _____

р__ка – _____

м__тла – _____

п__рушинка – _____

пч__ли – _____

5. Съставете текст на тема «Моята улица», като употребите думи с ударени и неударени гласни.

Тема
16

Променливо Я
(Змінне Я. Чергування Я/Е)

Променливо я е това, което преминава в **е** при определени условия.

Промяната става при различни форми на думата или в сродни думи, но винаги в една и съща морфема:

– при форми на една и съща дума: *прясна – преспи, спях – спрели, място – места*;

– при сродни думи: *смях – смешен, място – местен, лягам – легло*.

Я преминава в Е:

– когато ударението се премества от **я** върху друга сричка: *свят – светове, спял – слепота*;

– когато след сричката с **променливо я** следва сричка с меките гласни **е** или **и**: *ляв – леви, смяна – сменен*;

– когато след сричката с **променливо я** следва сричка с някоя от съгласните **ж, ч, ш** или **й**: *сняг – снежен, мляко – млечен, бяха – беше, пях – пейте*.

НАУЧЕТЕ:

Думи, при които правилни са както формите с **я**, така и формите с **е**, наричаме дублети: *невяста и невеста, място и место, прясна и пресна*.

Срещат се изключения, при които **я** премина в **е** въпреки, че е под ударение и пред сричка с **а**:

– в корените на глаголи с наставка **-н**: *лягам и легна, мятам и метна, избягвам и избегна*.

– във формите за **ж. р. и ср. р.** на прилагателните имена с наставка **-ен**: *грях и грешен, смях и смешен, цвят и цветен*.

Формите за **мн. ч.** на причастията, завършващи на **-л, -н, -т**, които са образувани от глаголи с променливо **я** се пишат и изговарят с **е**: *видя – видял – видели – видян – видени*.

Има много думи, които запазват **я** във всичките си форми: *тояга – тояги, поляна – поляни, селянин – селяни*.

Я се запазва и при формите за **1 и 2 лице мн. ч. на мин. св. и мин. несв. вр. на глаголите**: *бях – бяхме, бяхте; спях – спяхме, спяхте; спях – спяхме, спяхте*.

Важно е да познаваме всички случаи, в които се среща променливо **я**, за да не допускаме правописни грешки.

1. От дадените думи образувайте думи, в които я ще премине в е.

Тяло, сняг, сянка, смях, грях, тясна, пряк, смяна, дял.

2. От дадените думи образувайте думи, в които я е постоянна.

Пряк, голям, звяр, дял, голям, рязък, блясък, пях.

3. Вместо... поставете я или е.

Л...то – л...товище, д...л – д...лба, цв...т – цв...тове, в...тър – в...трове, бр...г – безбр...жен, ц...л – ц...ли.

4. Направете теста.

1. Кое твърдение е вярно?

А Променливо **я** е **я**, което винаги се променя в **е** извън ударение.

Б Променливо **я** е звукова промяна – **я** се запазва или преминава в **е**.

В Променливо **я** съдържат само многосричните думи.

Г Редуването на **я/е** се наблюдава само при едносрични думи.

2. В кой ред думата съдържа променливо **я?**

А Тояга.

Б Селянин.

В Поляна.

Г Вятър.

3. В кой ред е допусната грешка?

А Залят – заляни.

Б Живял – изживян.

В Италия – италианец.

Г Пиано – пианист.

4. В кой ред е допусната грешка?

А Мятam – метна.

Б Пяна – пенлив.

В Потребност – трябва.

Г Тясно – тясни.

5. В кое изречение е допусната грешка?

- А Жителите избегали от пожара в гората.
- Б Съобщиха за избягалото домашно животно.
- В Всеки си мечтае за бягство сред природата.
- Г Беглецът се скри в пещерата.

6. В кое изречение е допусната грешка?

- А Звездите изгряли и осветили пътя на ловците.
- Б Децата чакаха да изгрее слънцето.
- В Денят изгрял над тъмната планина.
- Г Според мен, най-красиво е при изгрев.

7. Кое твърдение е вярно?

- А Редуването на **я/е** в думи с променливо **я** е случайно.
- Б Изговорът на променливо **я** зависи само от ударението в думата.
- В Променливо **я** се пише и се изговаря като **я** или като **е**.
- Г Всяко **я**, което срещаме в думите, е променливо **я**.

8. В думата *грешен* променливо **я** се изговаря като **е**, защото:

- А **Я** е извън ударение.
- Б Думата е многосрична.
- В Думата е едносрична.
- Г **Я** е пред съгласната **ш**.

9. В думата *допях* променливо **я** се изговаря като **я**, защото:

- А **Я** се намира пред съгласната **л**.
- Б **Я** е под ударение.
- В Думата е едносрична.
- Г Думата е многосрична.

10. В коя от думите няма променливо **я**?

- А Желязо.
- Б Каляска.
- В Седянка.
- Г Смях.

11. В коя от думите има променливо **я**?

- А Цвят.
- Б Ясен.

В Поляна.

Г Княз.

12. При колебание за правописа и за правоговора за променливо я трябва:

А Да търсим сродни думи.

Б Да сложим ударението.

В Да правим справка в правописния речник.

Г Да правим справка в правописния и правоговорния речник.

Тема
17

Подвижно и непостоянно Ъ (Випадний і непостійний Ъ)

Подвижно ъ – способността на звука ъ да се намира пред или след сонорните съгласни *р* и *л*. Например: *вържа* – *връз-вам*, *мълча* – *млъкна*.

– **ЪР** – / – **ЪЛ** – се пише:

– в многосрични думи, когато след тях следва една съгласна: *вържа*, *мълча*. Изключения са думите: *довършвам*, *прекършвам*, *разтърсвам*, *забърсвам*, *разбърквам*, *извършвам*, *накълцвам*.

– **РЪ** – / **-ЛЪ** – се пише:

– в едносрични думи: *врѣх*, *прѣв*, *врѣв*.

– в многосрични думи, когато след съчетанието следват две или повече съгласни: *врѣзам*, *млѣкна*, *срѣдльо*, *дрѣжка*. Изключения са едносричните думи: *вѣлк*, *дѣлг*, *жѣлт*, *хѣлм*, *бѣрз*, *сѣрп*, *твѣрд*; многосричните думи: *повѣрхност*, *подтвѣрждавам*, *сѣлзлив*.

Непостоянно ъ – звукова промяна, при която гласната ъ присъства в дадена дума, но в друга нейна форма или сродна дума – изпада. Например: *ловѣк* – *ловки*, *добѣр* – *добри*.

Непостоянно ъ се пише:

– в думи от различни части на речта, например: *мисъл – мисли, отишъл – отишли;*

– в последната сричка на думата. Например: *вихър – вихри, метър – метри.*

Но трябва да се запомни, че има думи, в които **ъ** присъства като във формата за **единствено число**, така и във формата за **множествено число**: *блясък – блясъци, крясък – крясъци, писък – писъци, данък – данъци, замък – замъци, камък – камъни, мозък – мозъци, пламък – пламъци, списък – списъци, трясък – трясъци.*

Ако се колебаем дали да пишем **а** или **ъ** в последната сричка на думата, проверяваме с **множествено число**. Ако звукът е **ъ**, той изчезва в **мн.ч**, ако е **а** – остава. Например: *казал – казали; рекъл – рекли.*

1. Напишете множествено число на думите: храбър, момък, мъртъв, замък, донесъл, пясък, ведър, вихър, мъдър.

С 5 думи по избор съставете прости изречения.

2. Редактирайте текста.

Този замак стоял самотен, твърде отдалечен от замаците на другите владетели. Огромен зид от дялани камани го ограждал отвсякъде. Никой не видял кога пъргавият момак се приближил до него. Чак когато пламакат избухнал

и вятарат разнесал миризмата на изгоряло, хората от замака се събудили. Първата им мисал била за принцесата, чиито покои се намирали в най-високата кула.

1. В кои думи са допуснати грешките?

2. На какви правила са орфограмите?

3. Направете фонетична транскрипция на думите: чета, четат, плета, плетат, мъжа, мъжът, казал, казали.

4. Изпишете правилните форми на думите: оптимизъмът – оптимизмът, топъл – топал, сякъл – сякал, (два) механизма – (два) механизма, ансамбал – ансамбъл, рекал – рекъл, метар – метър.

5. Образувайте различни форми на думите или техни сродни думи. Работете по модела: глъч – глъчка – изгълча.

Пламък, гладък, косъм, компютър, театър.

6. Вместо ... поставете ъ или а.

Вят...р, гъвк...в, теат...р, боб...р, дъл...г, лек...р, моз...к, къдр...в, мет...р, мал...к, пърг...в, мигн...л.

Тема
18

Твърди и меки съгласни (Тверді та м'які приголосні)

Съгласните звукове в българския език се изговарят **твърдо** или **меко**.

Всеки твърд съгласен звук има съответен мек съгласен звук (**твърди** – б, в, г, д, з, дз, к, л, м, н, р, с, т, ф, х, ц и **меки** – б, в, г, д, з, дз, к, л, м, н, р, с, т, ф, х, ц със знак на мекоост).

Исключение правят съгласните **ж, ч, ш, и дж**, които са само твърди, и съгласният звук **й**, който винаги е мек.

Мека сричка – сричка, в чийто състав влизат меки съгласни или гласните **е** и **и**.

Меки са сричките, които съдържат **е, и, ю, я, ъ**:

- съдържа звуковете **е, и**: *пакет, чист, училище*;
- буквите **ю, я** след съгласен звук: *люляк, лято, дюли*;
- **ъ**: *Кольо, фотьойл, шофьор*.

1. Направете фонетична транскрипция на думите: лютиче, ряпа, ягода, паяк, ютия, дюля, къорав, щъркел, джудже, надживявам, дзънкам, надземен.

С 3 думи по избор съставете прости изречения.

Работа в групи

2. Препишете думите, в които има меки съгласни и подчертайте буквата след меката съгласна.

1 група. Дъгата прилича на мост над земята, окичен с байрачета от седем цвята. Синьо, жълто, червено, зелено...

2 група. Спря коминчето да пуши, като дядо побелял. Щъркел с шарени ботуши чак от юг е долетял.

3. Изпишете думи, съдържащи мек съгласен звук: актьор, треньор, охлюв, пясък, вяност, пюре, тюлен, мляко, лято, вяра.

4. Напишете дума, в която да замените съответния твърд съгласен с мек или обратно – мекия с твърд: лава, марка, куп, бал, цар, сълзя, гол, кана, дал, сял, Ваня, давя.

Работа в групи

5. От дадените думи: филм, пуканки, Пепеляшка, Буратино, Люк Скайуокър, Чубака, принц, жаба, джуджета, миньори, Снежанка, шейна, сняг, царица

1 група да изпише думи, които съдържат меки съгласни. **2 група** да изпише думи, които съдържат винаги твърди съгласни. **3 група** да изпише думи, които съдържат меки и винаги твърди съгласни.

6. Запишете думите в 2 колонки. В първата – думите, които започват с твърд съгласен звук, във **втората** – думите, които започват с мек съгласен звук.

Пиша, четене, съчинение, пея, лятно, вече, чадърче, паяк, море, бяга, животно, чифт, джоб, Йоан, люлка.

7. Запишете текста. С една чертичка подчертайте твърдите съгласни, с две чертички – меките.

ПЕТ В ЕДНА ШУШУЛКА

В една шушулка седяха пет грахови зърна. Първото искаше да хвъркне по широкия свят, но попадна в гушата на един гълъб. Второто пожела да отлети право към слън-

цето, но вместо това падна в канавката. Другите две грахчета бяха лениви и легнаха да спят. Петото грахче падна в една пукнатина, там хвана коренче и пусна листа. От него щеше да стане малка градинка.

(по Ханс Кристиан Андерсен)

Тема 19 | Асимилация на съгласните (Асиміляція приголосних)

Припомнете си:

Съгласните в българския език се делят на **звучни** и **беззвучни**.

Звучните съгласни съдържат звук и шум (*б, в, г, д, ж, дж, з, дз, л, м, н, р, ѝ*).

Беззвучните съгласни съдържат само шум (*п, ф, к, т, ш, ч, с, ц, х*).

Когато имаме звучна съгласна пред беззвучна или в края на думата, настъпва **обеззвучаване**: *мъжки* – *мъшки*; *герб* – *герп*.

Когато се съмняваме в правописа на съгласните, проверяваме чрез думи, в които след съгласния звук има гласен: *мъжки* – *мъже*; *герб* – *гербовете*.

Когато беззвучните съгласни са пред звучни, те се **озвучават**: *сборник* – *зборник*

Когато *с* е в началото на думата, пред звучен съгласен, се чува *з*, но се пише *с*.

Когато *т* е в средата на думата, пред звучен съгласен, се чува *д*, но се пише *т*: *футбол* – *фудбол*, *сватба* – *свадба*. На някои думи можем да направим проверка, като поставим гласен звук след съмнителен съгласен *т* в думата: *беритба* – *берете*, *сватба* – *сватове*.

Има думи, на които просто трябва да запомним правописа им или ако се затрудняваме, да проверим в правописен речник.

1. Вместо ... поставете изпуснатия съгласен звук.

Жълъ..., детекти..., кафе..., фла..., сладоле..., мор..., бери...
ба, коси...ба, баске...бол, фу...болист, гла...ка, кръ...че, то...
ка, почи...ка, съсе...ка.

2. Редактирайте изреченията.

Утре заминаваме на почифка. Живея в голям грат. Преместихме се на ноф адрес с морски изглет. Ще ходим на плаш. В събота ще плаваме с корап. Фудболната топка тежи между 400–450 грама. Вършидба е отделянето на зърното от житния клас. Сватбата е женидба с празненство и обичайните обреди. Вижда се скалист бряк.

3. Прочетете изразително стихотворението. Намерете думите в стихотворението, с които можем да проверим правописа на думата *коситба*.

ПРЕЗ КОСИТБА

Из ливади през коситба
весели са дните,
из тревата пред косачи
лъскат с е косите.

Пладне дойде и на сянка
седне си косача
и косата – дълга, остра –
удря със клепача.

Отпочине и захване
дългите откоси
и от тях навред в полето
сладък дъх се носи.

Чичо Стоян

4. Препишете текста, като изберете правилната буква.

ВЕЛОСИПЕД

Татко за моите беле(ж,ш)ки добри
велосипе(т,д) краси(ф,в) ми подари.

Татко със своя се движи напре(д,т),
а(с,з) пък сле(д,т) него – да спазваме ре(т.д).

Александър Геров

5. Проверете правописа на думите: народ, сняг, залез, хубав, багаж, хляб, жираф, жерав, сироп, кораб **като докажете, че дадените думи са написани в края с правилен съгласен звук.**

6. Запишете текста във фонетична транскрипция.

ПЪРВИЯТ ВЕЛОСИПЕД

Първият велосипед представлявал две колела, свързани с леко изкривен нос. Той бил без педали и всеки велосипедист се отблъсквал с крак от земята, за да го изтласка напред. Задното колело било съвсем малко. Представете ли си какво друсане и падане!

Тема
20

Българската азбука (Болгарський алфавіт)

Припомнете си:

Българската азбука се състои от 30 букви.

Аа Бб Вв Гг Дд Ее Жж Зз Ии Йй Кк Лл Мм Нн Оо Пп Рр
Сс Тт Уу Фф Хх Цц Чч Шш Щщ Ъъ Ыы Юю Яя

Редът им се нарича **азбучен ред**.

Азбучният ред ни улеснява да търсим думите в речници и указатели.

Буквите на съгласните звукове се изговарят заедно с гласен звук, когато не са в дума: *бѝ, вѝ, гѝ...*

1. Прочетете текста. Определете темата, основна та мисъл, типа и стила на текста.

ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКАТА АЗБУКА

Имало едно време много отдавна двама братя Свети Свети Кирил и Методий, които през 60-те години на IX век създали глаголицата. Тази азбука била приета в България през 886 година. Глаголицата

била съставена само от един вид букви – нямало главни и малки букви. Постепенно глаголицата е заменена с кирилица. Кирилицата е азбука, която се смята, че е създадена на територията на България в Преслав-

ската книжовна школа в началото на X век. През X и XI век кирилицата се употребявала наред с глаголицата, а през 12 век постепенно започвала да я измества. Кирилицата е преработен вариант на глаголицата, като се предполага, че тя е създадена от Климент Охридски по заповед на Симеон I за нуждите на българската държава. След създаването на кирилицата в България започва преводаческа дейност. В книжовните школи превеждат много книги от гръцки и латински езици на български.

За първи път Библията е преведена на български език. Така тя става разбираема за българите, защото до този момент Библията е била на латински, гръцки и еврейски езици.

В момента близо 300 милиона души пишат на кирилица. Въз основа на кирилицата пишат такива страни като: България, Украйна, Македония, Сърбия, Молдова, Русия, Беларус.

Благодарение на българската азбука, българите могат да пишат на книжовен български език. На този език е създадена религиозна, художествена и друга литература.

24 май е Ден на българската просвета и култура и на българската писменост. Имено на този ден всички българи се прекланят пред делото на Свети Свети Кирил и Методий. Поднасят се цветя на паметника на светите братя, намиращ се пред Народната библиотека в град София. Този ден също не е работен и учениците не ходят на училище. Празнуват го всички ученици, студенти, учители, хора на изкуството и науката.

Отговорете на въпросите:

От кого и кога била създадена първата славянска азбука глаголица?

Как изглеждала тази азбука?

Какво можете да разкажете за кирилицата като азбука?

Кога Библията става разбираема за българите?

Кои страни пишат и до днес въз основа на кирилицата?

Каква роля за българите играе българската азбука?

Какъв празник се празнува от българите на 24 май?

От последния абзац изпишете думите, които имат повече звукове освен букви.

От първия абзац изпишете думите на буква *К*, като ги подредите в азбучен ред.

1. Запишете думите по азбучен ред: азбука, буква, звук, гласни, съгласни, звучен, беззвучен, твърд, мек, фонетика.

С 3 думи(по избор) съставете изречения.

2. Напишете текста. Поставете пропуснатите букви и препинателните знаци.

Буквите! Те са нещо безце(н,нн)о. С тях се запознаваме още от малки. Благодарение на буквите започваме да говорим, сливайки ги в думички. Без букви не можем да четем не можем и да пишем. Не можем да съ(шт,щ)ествуваме за(щ,шт)ото какво е живот, лишен от писме(н,нн)ост?

Без букви сме нищо. Те са нашата писме(н,нн)ост, част от историята на народа ни история с която трябва да се гордеем.

Буквите ни (у,о)тварят прозорчета и врати към г(у,о)лемия свят към г(у,о)лемите надежди. Те не са просто (и,е)дни чертички те са не(щ,шт)о и(з,с)ключително важно за живота на (ф,в)секи (и,е)дин човек.

3. Отгатнете гатанките. Отгатките запишете по азбучен ред.

1. По полето бързо тича,
зеле и морков обича.
Що е то?
2. Този дребен въртолет
носи ни прашец и мед.
Що е то?
3. Малко момченце
със сиво палтенце.
Из двора снове,
трошици кълве.
Що е то?
4. Вита къща на гърбина,
с нея броди из къпина!
Що е то?
5. В сини-сини висоти
бърза ножица лети.
Тя небето разкроява –
няма майсторка такава.
Всеки, вярвам я познава.
А познаваш ли я ти?
Що е то?
6. На плета се пери пак
жив будилник и юнак.
Има корона, не е цар –
на десет съпруги е господар.
Що е то?
7. Бавно слиза от баира.
Сред площада важно спира –
дългоух хубавец,

виден оперен певец.

Що е то?

8. През ливадите премина
гост, пристигнал от чужбина.

Службата му е такава –
жабите да преброява.

Що е то?

9. Източа ли врата си прав,
той става стълб за телеграф.

Какъв ти стълб за телеграф!

Наричам се...

10. Защо ли никой не ми казва «Скъпи»?

Защо ли никой не ме чувства мил?

Защо в реката никой не се къпе?

А всеки вика: бягай иде...

1. Към коя част на речта се отнасят отгатките?
2. Към коя тематична група се отнасят думите?

4. Съставете изречения, като всяко ново от тях ще е по азбучен ред.

5. Запишете чертите на характерите на героите от вашите любими народни приказки, като ги поставите по азбучен ред.

Тема 21	Сричка. Основни правила за пренасване от един ред на друг. Ударение (Склад. Основни правила переноса. Наголос)

Думите се пренасят на срички.

Сричка е част от думата, съчетание от последователни звуци в речта.

Сричката винаги съдържа само един гласен звук. Ако искаме да преброим от колко срички се състои една дума, трябва да преброим гласните.

За да разделим лесно и правилно думата на срички, трябва да я произнесем.

При пренасянето на части от думи трябва да се съобразяваме с няколко изисквания:

1. Една съгласна между две гласни се пренася с втората гласна: *вра-та, слу-шам*.
2. Две и повече съгласни между две гласни се разделят – поне една съгласна трябва да остане с първата или втората гласна: *вест-ник* или *вес-тник*; *издател-ство* или *издателс-тво* или *издателст-во*.
3. Две еднакви съгласни се разделят: *пролет-та, стран-ник, под-държам*.
4. Представките не се разделят: *пре-на-соч-ва-не, из-гре-ви-те*.
5. *Й* – когато се намира между две гласни, винаги се пренася с втората гласна: *ма-йонеза, ра-йон*; във всички други случаи остава с първата гласна: *кой-то, случай-ност*.
6. Една гласна никога не се оставя сама: думата *ухо* не може да се пренесе, въпреки че има две срички.
7. Ъ стои винаги след съгласната, чиято мекост означава, и не се отделя от нея, както и от гласната *о*, която стои след *ъ*: *Ко-льо, шо-фьор*.
8. ДЖ бележи един звук, не се разделя и се пренася на долния ред: *джу-дже, чорба-джия*.
9. Не се пренасят съкращения като *БНБ, ООН...*
10. Препинателните знаци не се пренасят на нов ред.

Ударение – една от сричките на думата се изговаря с по-голяма сила на гласа.

Ударена сричка – сричката, върху която пада ударението.

Думите без ударение се изговарят заедно с думите пред тях или след тях. Пишат се разделно.

Думи без ударение са: *да, съм, ли, си, е, ме, ми, му, го, но, и, към и др.*

1. Разделете думите на части за пренасяне, като разгледате всички варианти: параход, вчера, въздишка, намеря, мишка, орех, ориз, ножици, хралупа, плет, кукла, суджук, надживея, равенство, петльо.

2. Поправете грешките в думите, отбелязани с черно в текста, като пренесете правилно думите.

Киев е столица на **Ук-
ра-йна**. Този гра-д е един
от най-стар-ите градове
в Европа. Основан около
1500 години **наз-ад**.

Киев е **постр-оен** на
ск-лоновете на живопис-
ната река **Днеп-ър**. Поред
с големи-я брой на съ-
време-нните **небост-ър-**

гачи, търгово-забавните и бизнес-центрове са **ра-зположени**
интересни исторически **с-гради**, паметници на изкуството
и архитектурата, тихи и тесни **у-лички** със своята история
и неповторим **ч-ар**. Тук **и-ма** **мн-ого** зелени **парк-ове**, фонта-
ни, музе-и, **у-ниверситети**, храмове, театри, кафе, ресторанти
и клубове на всеки **вк-ус**.

Като **в-сяка** столица, Киев **живе-е** наситен живот – **ра-зви-
ва** се, реконструира се и става все по-хубав и по-хубав.

3. Прочетете текста. Препишете думите в 2 колонки. В 1 колонка да са думите, които не се пренасят, а във втората – думите, които се пренасят.

ОТЕЧЕСТВО

Хубаво си, отечество мое! Навсякъде в теб виждам
само красоти! Какво имаш ти? Що липсва под синия ти
небосвод? В теб са събрани всички богатства и хубости.
Ти раждаш хляб, свила, рози и грозде, цветя и плодове.
Твоите планини са пълни с приятна хладина, чист въздух

и птичи песни. Долините ти са райски градини. Обичам те, моя мила земя!

(Из Иван Вазов)

4. Съставете и запишете текст на тема «Моето родно място».

1 група разделете всички думи на срички от първия абзац.

2 група направете същото, само че с думите от втори абзац.

3 група работете с 3-ия абзац, като разделите всички думи на срички.

5. Запишете думите, като ги подредите по броя на сричките: тема, великите, повествованието, дъб, славяни, стихотворение, писателите.

6. Кои от двусричните думи не могат да се пренасят на нов ред? Подчертайте ги.

Риба, име, вее, маса, тъгъл, яка, още.

7. Препишете текста, като сложите върху думите ударенията.

В зимните дни около моята малка къща под планината слиза красотата. Снегът привежда двете бели брези ниско. Върху всяко клонче на черешата, нанизани като гerdани, снежинки потрепват от планинския полъх. Никаква следа от снежната покривка. Всичко потъва в дълбока нежност и слънцето разпилява ситни снежни звезди. Те блестят сребърно. А когато слънцето наближи да залезе, те потъмняват.

Всяко нещо, което няма собствен блясък, потъмнява.

(Ламар)

1. Какви думи нямат ударение? Защо?

1. Докажете, че думите образуват изречения, а изреченията – текст. Обяснете речниковото и граматичното значение на подчертаните думи.

Задуха ли днес вятърът в комините,
заударя ли по клоните дъжда,
затворят ли се небесата сини
във тъмна, страшна пропаст към града.

Аз пак те виждам, родна шир загубена,
пак виждам изкласилите нивя,
по пътищата ти вървят отрудени
пак селяни с лица като пръстта.

(из Никола Фурнаджиев)

Образец: вървим

вървим смислова страна	
речниково значение	граматично значение
движа се напред или в известна посока; намирам се в движение; синоним – <i>ходя, крача, пристъпвам</i> .	Глагол, основна форма – <i>вървя</i> , 1 л., мн.ч., сег. вр.

Дума (укр. слово) – назовава предмет, явление, признак и отношение.

С помоща на думите хората общуват. Свързайки ги в изречения, те изразяват своите мисли и чувства. Думата е езикова единица, градивен материал на изречението. Тя е единство от **речниково** (лексикално) и от **граматично** значение.

Речниково значение – тълкува се какво означава думата (артистка – изпълнителка на роля в сценично произведение).

Граматично значение – определя се каква е думата – съществително име (кой род, кое число), прилагателно име (кой род, кое число), глагол (кой род, кое лице, кое число).

Речниковото значение на думата се изучава от лексикологията.

Граматичното значение на думата се изучава от граматиката.

Думите в един език образуват неговия *речников състав* (*речник*).

Това е интересно!!!

Речниковият състав на българския език надхвърля 100 хиляди думи. Той е тясно свързан с живота и с историята на народа.

Овладението на речниковото богатство на родния език усъвършенства културата на речта.

2. Прочетете как са разтълкувани значенията на думите. Кое значение е разтълкувано чрез описание на предмета? Кое е изяснено чрез синоним? Кое значение се подразбира от съставните части на думата?

Лодка – малък плавателен съд за близки разстояния, който се движи по вода с гребла, платна, мотор.

Ладия – лодка.

Аерогара – летище.

Ледоразбивач – кораб, който разбива ледовете.

Запомнете!!!

Значението на думите се тълкува по три начина:

- чрез описание на предмета (*отбор* – колектив от спортисти, който участва в някакво състезание»;
- чрез синоним (*тим* – *отбор*);
- чрез значението на съставните части (водовъртеж – място в река, където водата се върти).

3. Обяснете речниковото и граматичното значение на подчертаните думи от текста и на думата – отговор на гатанката.

Улица, площад ли правим,
всеки майстер можем да забравим
само не и биволчето яко,
дето жадно не пие черно мляко
и сред прах, и тропот, и пушилка
ходи по горещата настилка.

Асен Босев

4. Обяснете речниковото значение на подчертаните думи в изреченията.

1. Движението на въздуха в природата от места с високо към места с ниско атмосферно налягане наричаме вятър.

(Из учебник)

2. Нощният вятър се стъписа назад, плисна в шубраките на клоните, почна да се киска и се провали в една тиха долчина.

(Ангел Каралийчев).

1. Сравнете двете описания – от кой стил са?
2. В кой от двата текста е използвано олицетворение?

5. Заменете подчертаните думи в текста със синоними – до какъв извод стигате?

6. Открийте думата, която отговаря на следните условия: – намира се в сложно съчинено изречение;

– има е;

– няма самостоятелен род и число;

– може да се степенува;

– когато пояснява глагола, се отнася към друг клас думи;

– съдържа промяна в съгласен звук.

С «б» отпред в гора раста
на прохладните места.

С «л» ме готвят и ядат –
Хайде сладък им обяд!

С «ч» съм тежко сечиво,
но не казвам ви какво.

Вещ една не съм, а три,
те кои са – разбери!

Малко ще подсказва тук –
всяка свършва в края с «ук».

Асен Босев

7. Какво означава подчертаната дума в текста на Дж. К. Роулинг? Прочетете, обяснете.

УРОК ПО МАГИИ

Трансфигурацията е една от най-сложните магии – каза учителката по вълшебство. След това превърна катедрата си в прасе и обратно в катедра. Учениците искаха да се научат и те, но скоро осъзнаха колко е трудно да превръщат мебелите в животни.

Както Хари Потър откри, за магията беше нужно много повече, отколкото да размахаш магическата пръчка.

Хайде да играем

7. Кой ще измисли най-много думи за необикновени неща?

8. В скобите са описани значенията на думи. Препишете текста от «Детска енциклопедия», като използвате самите думи.

КОМЕТИ

Често в (пространството над земята) могат да се видят (опашати звезди). Между (студените небесните тела) се движат ядра от (замръзнала вода). Когато те попаднат в (светлината, която идва от слънцето), ледът се превръща в (газообразно състояние). Така се

образува опашката на (свещещото небесно тяло).

9. В речника на българския език са посочени следните основни значения на думата време:

1. ср. р. 1) Продължителност, траене на нещо. 2) Удобен, сгоден, случай. 3) Епоха, век.

2. ср.р. Състояние на атмосферата (облачност, валежи, температура на въздуха) в дадена местност, в даден момент.

С какви значения е употребена думата време в откъса?

Заваля гъст, тежък сняг, валя и на другия ден и натрупа големи преспи. Но времето омекна и когато из снега минеха каруци, оставяха дълбоки следи, които бързо се пълнеха с вода. Откакто са в този лагер, времето тече бавно, монотонно и скучно.

(Из Йордан Йовков)

1. Образувайте изречения, в които да употребите думата време с всяко едно от значенията ѝ.

10. Обяснете значението на думата родословие. Какво знаете за вашето родословие? Разкажете го писмено.

Какъв вид текст е написаният от вас? Какви изречения по състав сте използвали? Обяснете как налага употребата им.

Лексиката изучава думи, които се срещат в езика.

- ▶ Значението на думата е това, което тя назовава.
- ▶ Думите в българския език се делят на еднозначни и многозначни.

Еднозначните думи (укр. однозначні слова) имат само едно значение.

Например:

куче – домашно месоядно животно, което лае, пази къща, стадо и е приятел на човека;

локомотив – машина с колела, която се движи със закачени на нея вагони.

Многозначните думи (укр. багатозначні слова) имат по няколко значения.

Например:

мишка – дребен гризач и мишка – компютърно устройство.

1. Кой кого надхитрил? Колко значение има думата *месец*?

ХИТРЕЦИ

Един хитрец взел пари назаем. «Ще ги върна, когато станат два месеца!» – обещал той. След два месеца човекът си поискал парите. «Много бързаш – отговорил хитрецът. – Я виж – има само един месец в небето!» Вечерта човекът го завел на реката. Месецът светел на небето, а отражението му трептяло във вира. «Ето месеците са два – плати си дълга!»

(Малайска приказка)

1. Извадете изреченията с пряка реч.
2. Препишете ги.
3. Обяснете препинателните знаци.

Това е интересно!!!

Многозначни са повече думи в езика.

В текста многозначните думи участват само с едно от значенията си. Кое е то, се разбира от контекста.

Контекст на думата са думите, с които дадена дума се свързва в изречение и в текст.

2. Сравнете значенията на думата *глава* в различни контексти.

1) Баба я боли глава.

(глава = част от телото)

2) Ще отговоря за това със своята *глава*.

(глава = живот)

3) Прочетах още една *глава*.

(глава = част от писмен текст)

4) В ястието се слага една *глава* лук.

(глава = кръглата част от растение)

5) От чина стърчеше *глава* на пирон.

(глава = горната кръгла част от предмет)

6) Той е *глава* на семейството.

(глава = водач, ръководител).

3. Думата звезда е многозначна. Включете я в изречения, като я употребите в различните ѝ значения.

4. Посочете какви значения имат думите език, вървя, пламна (на избор) в следните изрази:

Език: Не ми говори с такъв език. – Развърза си езика.

Вървя: Не му върви напоследък. – Как вървят доматиите на пазара?

Пламна: Огънят пламна. – Градът пламна от грип.

1. За каква комуникативна ситуация ще е уместна употребата на подчертаните изрази?

5. Преведете на български. Разпределете и запишете в два стълбца еднозначните и многозначните думи.

Помідор, корінь, горня, колібрі, медсестра, молоко, виделка, крило, ноутбук, голова, банкомат, гречка, журавель, диктант, снігур, Десна, ручка, гранат, ніс, двокрапка.

6. Прочетете текста и изпълнете задачи те.

Аборигените – коренните жители на Австралия, са изключителни навигатори. Те използват традиционни методи, за да проследяват животни или да намират вода в обширната австралийска пустош. В миналото изследователите използвали аборигените като водачи при своите мисии. Към австралийската полиция и днес действа специален отряд от аборигени следотърсачи. Те помагат както при издирването на престъпници, така и при спасяването на изчезнали хора.

(Нийл Чемпиън, из «Как да открием вярната посока»)

1. Най-подходящото заглавие на текста е:
  - а) Спасяването на изчезнали хора.
  - б) Водачи на мисии.
  - в) Следотърсачите от пустошта.
  - г) Австралийската полиция.
2. Определете речниковото и граматичното значение на думата навигатор. В кой речник ще направите справка?
3. Защо определят аборигените като изключителни навигатори?
4. Определете речниковото и граматичното значение на думата аборигени. Запишете я във формата, в която можем да я открием в речника.
5. Определете речниковото и граматичното значение на думата пустош.
6. По какво си приличат думите жители и изследователи – по речниковото или по граматичното си значение? Докажете.
7. Употребете едно от прилагателните имена от първото изречение в текста в друг контекст.
8. Прочетете извадката от тълковен речник. Еднозначна или многозначна е думата проследявам? Защо?

проследявам 1. Какво/кого. Следя до крайна цел. Проследих заека до дупката му. Проследих с поглед влизането му. 2. Какво. Изследвам процеса на развитие. Проследявам израстването му като певец

9. Защо хората, които разчитат следи, се наричат следотърсачи?

Тема 24

Думи с пряко и преносно значение (Слова з пряким та переносним значенням)

1. Свържете думите *галия*, *усмихвам се* с техните значения:

..... – нежно, ласкаво гладя с ръка.

..... – засмивам се леко и без глас.

2. Сравнете двете картини.

Для художника!!!

1 рисунок – мама гладит девочку по голове (по косичке)

2 рисунок – солнышко гладит девочку по голове (по косичке)

1. Кой може наистина да се усмихва и да гали – майката или слънцето?
2. Има ли слънцето лице, устни, ръце?

2. Прочетете двете изречения.

Майката се усмихна и погали с нежна длан момиченцето по косичката.	Слънцето се усмихна и погали с топлите се лучи момиченцето по косичката.
Думите погали и усмихна се в това изречение са употребени в пряко значение – майката може да извърши тези действия.	Думите погали и усмихна се в това изречение са употребени в преносно значение – слънцето не може да извърши тези действия, но ние си представяме, че може.

3. В кои изречения думите са употребени с прякото си значение и в кои – с преносното си значение?

който има ниска температура	← студен →	който е равнодушен, въздържан, неприветлив, необщителен

Обичам твоите балкани, гори, сипеи, скали и техните студени извори.

(Л. Каравелов)

сипей – осипи (укр.)

пламтя – палахкотить (укр.)

Ръкуваха се като стари приятели, но усмивките и на двамата бяха студени.

(К. Петканов)

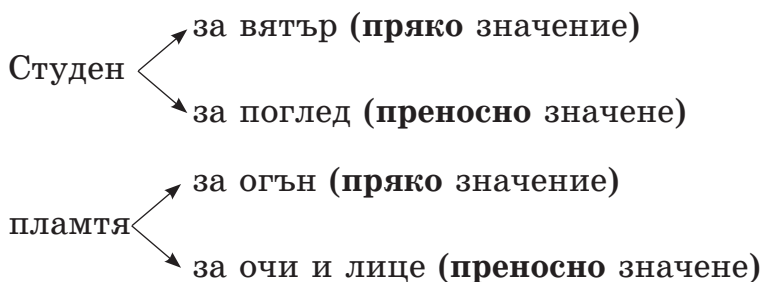
горя, със силен, буен, ярък пламък – за огън	← пламтя →	за лице, бузи – зачервил съм се, горя; за очи, поглед – блестя, светя под влияние на силно чувство – обич, омраза

А буйно огънят пламти
и пламък с пламъка играй.

(П. Славейков)

И клепачите му побелели, само очите му пламтят под гъстите склучени вежди.

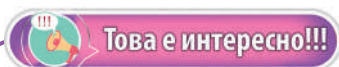
(А. Каралийчев)

Думата се употребява с преносно значение:

- когато има прилика (сходство) между предметите: например прилика по цвят – *златен портокал, златна круша, златно жито* (цветът на някои плодове прилича на жълтия цвят на златото);
- когато качества и действия на предмета се приписват на хора: *студен вятър – студен поглед*;
- когато качества и действия на хора се приписват на предмети (олицетворение): *Слънцето се умори и се скри зад облака*.

Употребата на думи с преносно значение прави речта образна и жива. Затова те се използват най-много в художествения стил.

4. Ето как нашите писатели са употребили глаголите *погалвам* и *усмихвам* се. В кои изречения те са с пряко и в кои – с преносно значение?

Кунка <i>се усмихна</i> през сълзи. (Е. Пелин)	В небето месечко <i>се мил усмихна</i> . (П. Славейков)
Не бой се, чедо, не бой се! – <i>погали</i> го дядо му. (Е. Пелин)	Хладният въздух <i>погали</i> челото ѝ. (С. Загорчинов)

5. В кои изречения прилагателните имена *каменен* и *златен* са употребени в пряко и в кои – в преносно значение?

Водата се изливаше в *каменно корито*.
Жестокият човек има *каменно сърце*.
Сестра ми има *златна гривна*.
Майками има *златно сърце*.

**Каменно сърце – бузчувствено сърце, не се трогва от нищо.
Златно сърце – добро, благородно, всеотдайно.**

1. Каква е разликата между *каменно корито* и *каменно сърце*?
2. А между *златна гривна* и *златно сърце*?

6. Ето как завършва разказът «Чичо Божил и гората» от Илия Волен.

Лъхна вятрец. Клоните се галеха един с друг и весело си бърбореха, листата се къпеха и ликуваха в меката златиста светлина на есента.

1. Авторът е нарисувал картината толкова жива и красива с помощта на думи с преносно значение. Открийте ги.
2. Това ще почувствате, ако замените тези думи с думи с пряко значение. Сравнете.

Клоните се галеха един и си *бърбореха*.

Клоните се допираха един до друг и *шумяха*...

7. Текстът е откъс от разказа «Добруджа». Каква картина е нарисувана? Открийте думите с преносно значение.

Тия ниви! Ечемиците лъкатушат. Окото трепери, като ги гледа, и вятърът тича по тях. Вятърът е весел и ляга по гръб, влачи се по зелената черга. Дига се, хуква и размътя зеления цвят на най-далечната нива, чак от татък белите облачни кълба.

(Из Дора Габе)

1. Защо нивите с ечемик са сравнени със зелена черга?

8. Може ли изречението да се изглади? Прочетете смешката и отговорете. Кой е употребил думата в преносно значение, кой е разбрал думата в пряко значение?

Учителката:

– Ани, не си написала добре домашното си. Изреченията трябва да се погладят.

– Да, но мама ми е забранила да включвам електрическата ютия.

(Из вестник «Йо-хо-хо»)

9. Задача по избор:

А) Определете стила на текстовете. Потърсете във всеки от тях думи с преносно значение. Извадете ги. До какъв извод стигате?

На две се делят всички числа, които завършват на четно число или нула. На 5 се делят всички числа, които завършват на числото 5 или нула.

(Из учебник по математика)

Пушекът по цял ден си клатеше краката на комина и не вършеше никаква работа. Хората оряха, сеяха, жънеха, беряха лозята, сечеха дърва в гората, а той си седеше на комина и само се прозяваше. Омръзна му да седи без работа и реши един ден да направи и той нещо, та като се върнат хората от полето, да ахнат.

(Из Йордан Йовков)

Б) Кои думи в изреченията са употребени в преносно значение и кои са многозначни? Запишете ги в две колонки. С помощта на тълковен речник определете речниковото (лексикалното) им значение.

В това време писнаха кавалите. Свирнята, от най-напред нежна, заиздига се високо-високо; очите на свирачите блеснаха, лицата пламтяха от въодушевление, ясните звукове звънтяха и пълнеха нощта с дивата мелодия на планините...

(Из Иван Вазов)

В) Преведете на български. Извадете думите с пряко и преносно значение. Запишете ги в две колонки.

Соломія засміялась од тих слів, як часом сміються люди від великого щастя. Соломія опустила довгі чорні вії, котрі ніби торочками впали на її щоки, і почервоніла, як маківка. Чорні брови залисніли проти ясного рожевого неба. Сніг падав на вікна і заліплював шибки неначе білим папером. Очерети заснули. Тепла осінь упала під ноги. Ганя кинула оком у вікно.

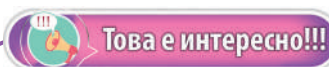
(Из творів І. Нечуя-Левицького.)

вії – мигли

залисніли – придобили блясък

шибки – прозорци

очерети – тръстика

Думите се представят в тълковен речник с основните си и с преносните си значения. Познаването на значения на думите ни помага да подобряваме уменията си за разбиране и за създаване на текстове, чрез които:

- изказваме точно и ясно мисълта си;
- изразяваме определено отношение.

Тема 25 | Омоними (Омоніми)

В българския език има думи, които звучат по един и същи начин, но означават съвсем различни неща. Такива думи се наричат **омоними** (*укр. омоніми*). Какво означават думите омонимии, се разбира от контекста.

Сравнете: Ще посетим този древен *град*. Дъждът премина в едър *град*.

Това е интересно!!!

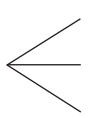
Думата **омоним** е образуван от гръцките думи **хомос**, която означава *еднаков* и **онима**, която означава *име*, т.е. омоними са еднакови названия на различни неща.

1. Сравнете подчертаните думи в двойки те изречения. По какво си приличат и по какво се различават?

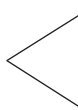
Понякога лете пада <u>град</u>. (Из «Светът около нас») <u>Клас</u> навел е стъбълца пълен с хубави зрънца. (Цоню Калчев) Електрическите провод- ници най-често се правят от <u>мед</u>.	Тръгнахме към къщи с тик вени фенери и цял <u>град</u> излезе на нас да се звери. (Ран Босилек) Най-забавен в този <u>клас</u> е ученикът Атанас. (Асен Босев) Лекарите предписаха на болния да яде <u>мед</u>. (Из разговорната реч)

2. Определете граматичното значение на двойки те омоними. Направете изводи за тяхната форма.

ДЛЯ ХУДОЖНИКА. 1) Град	2) місто

град валеж от ледени зърна
градушка
голямо селище

ДЛЯ ХУДОЖНИКА. 1) Клас	2) колос

клас
 група ученици и ученики в училище
 плоди, зърна или цветове с къса дръжка
 (на жито, ечемик и др.)

ДЛЯ ХУДОЖНИКА. 1) Мідь	2) мед

мед
 червеникав метал, бакър
 сладко вещество, което пчелите из-
 работват от сока на цветовете

Запомнете!!!

Омонимите са **пълни**, когато са от един и същ клас думи и съвпадат по всичките си форми: *клас, класа, класът, класове, класовете*.

Омонимите са **непълни**, когато съвпадат само някои от формите им: *син – сина, синът; син – синя, синьо, сини, сините*.

3. Обяснете защо подчертаните думи в изреченията са омонимии. С думи от кой клас са изразени?

Ще му меся от сърце пита, мазана с яйце. (<i>Асен Босев</i>)	«Далеч ли е, чичо, Ца- риград? – пита дядо Петко работните селяни. (<i>Алеко Константинов</i>)

- 1.** Обяснете речниковото и граматичното значение на омонимите. Образувайте с тях нови изречения.

4. С омонимите двойки съставете изречения. Подчертайте с една линия пълните омонимии, със две – непълните.

Диря (гл.) – диря (същ.) каца (същ.) – каца (гл.) стол (същ.) – стол (същ.)	мина (същ.) – мина (гл.) тон (същ.) – тон (същ.) бас (същ.) – бас (същ.)

5. Обяснете речниковото значение на омонимите. Кои от тях се употребяват в разговорната реч и защо?

1. Али Чауш се спря до вратнята на хана и го възчака. – Мъдрият хан полека затвори очи. 2. Спи и слушай как незнайни хали свирят в мрака с ледени кавали. – Една хала всяка година дохождала нощно време и открадвала ябълката.

Запомнете!!! Това е важно!!!

Важно е да се прави разлика между *многозначните думи* и *думите омоними*. Между основното значение и останалите значения на една многозначна дума има някаква смислова връзка, докато между значенията на думите омоними няма никаква смислова връзка. Сравнете:

- 1) Минахме по **моста** над реката. – Можеш ли да правиш **мост** от право положение?
- 2) Тя има дълга къдрава **коса**¹. – Дядо коси тревата с **коса**².

РАЗСЪЖДАВАМЕ!!!

Думата *мост* е многозначна. Тя е употребена с различни значения, но между тях има нещо общо – те са свързани

с представата, че мостът като строително съоръжение и мостът като гимнастическа фигура си приличат. Думата **коса** в първото изречение няма нищо общо по значение с думата **коса** във второто изречение. Следователно коса 1 и коса 2 са две различни думи и са омоними.

6. Прочетете стихотворението.

Под възшебната му леща   че порасна то, че стана
сложи Стана зрънце леща;   по-голямо и от Стана.

(Иван Кръстев, из «Хитро огледало»)

1. Изберете най-подходящото заглавие за стихотворението.
  - а) Супа от леща
  - б) Микроскоп
  - в) Станка
  - г) Зрънце
2. Запишете по двойки думите, които се римуват.
3. Определете речниковото и граматичното значение на римите омоними от текста.

Работа в групи

7. Разделете се на две групи. Съставете изречения, в които ще употребите омоними с различни значения.

- 1 група – каца – 1. Същ, име. 2. Глагол.
2 група – четка – 1. Същ, име. 2. Глагол.

8. Задача на избор.

- А) Докажете, че думите *вила, раничка, съд, лира, ток* са омоними.
Б) Открийте лексикалното значение на омонимите: *леща, двор*.
В) Определете от думите кои са пълни и кои частични омоними и определете какво значат: *пръст, лагер, къс, съд*.

Проверете себе си

Кажете на съучениците и съученичките си, а след това и на семейството си, на колко е бил полезен днешният урок.

Тема
26

**Синоними
(Синоніми)**

Спомнете какво знаете за синоними от уроците по украински език и от уроците по български език в началните класове? Разкажете един на друг за тях.

1. На въпроса какво наричаме синоними ученици и ученички дават четири различни отговора.

– Думи от един клас, различни по звуков състав, които назовават по различен начин едно и също нещо (предмет, явление, признак). Различават се една от друга по оттенъка на лексикалното си значение или по стилистична окраска.

– Новите думи в езика, които се създават, за да назоват стари, познати неща.

– Думи с един и същ звуков състав, но с различно значение.

– Думи, които са близки по звуков състав, но различни по значение.

1. Кой от тях е верен и най-пълен. Докажете.

Проверете себе си

Синоними (укр. синоніми) – думи, различни по звуков състав, но близки по значение, например: весел-радостен, топлина – горещина.

Синонимите могат да бъдат дума и дума: богат – разкошен; дума и словосъчетание: опасявам се – изказвам опасение; словосъчетание и словосъчетание: запръска дъжд-заваля дъжд.

100

Това е интересно!!!

Наличие на синоними в езика позволява да изберем един от тях с цел:

- да изразим точно и ясно дадената мисъл;
- да изразим определено отношение;
- да избегнем повторенията (да подобрим текста).

2. Открийте синонимите в текста на Феликс Залтен. Препишете ги.

ХОРЪТ НА ПТИЦИТЕ

Цялата гора ехтеше от многобройни чуруликания и подвиквания. Авлигата не спираше своята ликуваща песен, гълъбите гукаха неуморно, косовите свиреха, чинките чирикаха, синигерите цвъртяха, червеношийките писукаха. Сред тях свадливо извисяваха глас сойките, кряскаха свраките, напираше пронзителното подвикване на кълвач. Вик на сокол пропищаваше ясно, не млъкваше прегракналият хор на вранците. Птичийт хор огласяваше гората тук и там, далече и наблизо.

3. Препишете синонимите от текста. Защо авторът употребява толкова много синоними за означаване на едно и също явление?

И ето тази нощ се появи виелицата, която избухва изведнъж на десет години... Ами ако обърне стрелките в тази буря? Дядо Стаменко излезе навън. Вятърът го блъсна със страшна сила назад. Вихърът го погълна... Този път халата се опита да го срине по насипа към Поройна.

(Из Ангел Каралийчев)

Това е интересно!!!

Синонимите са богатство на езика. Умелото им използване е доказателство за добра култура на речта.

Синоними могат да бъдат: дума и дума: *богат – разкошен*; дума и словосъчетание: *опасявам се – изказвам опасение*; словосъчетание и словосъчетание: *запръска дъжд – заваля дъжд*.

Синонимно гнездо – всички думи, които са синоними на дадена тема.

Например: *богат – разкошен – оholen – заможен*;

Машина – уред – апарат – механизъм.

В синонимното гнездо една от думите е основна: *богат, машина*. Тя има пряко значение. След нея думите се подреждат от по-близки към по-далечни синоними; от по-малко емоционални към по-силно емоционални: *говоря, приказвам, разказвам, съобщавам, бъбря, дрънкам*.

4. С помощта на синонимен речник подредете в синонимно гнездо синонимите от текста на Ангел Каралийчев (упражнение 3).

5. Потърсете в училищната библиотека или в интернет синонимен речник и открийте в него три думи, които имат повече от пет синонима.

6. Задача на избор:

А. Подредете синонимите според значението им в четири групи.

Пищя, хубост, плах, схващане, очарование, крякам, чар, стеснителен, обаяние, свит, крещя, възглед, срамежлив, мнение, викам, убеждение.

Б. Включете всеки от синонимите на една от избраните думи от задача 5 в изречение и направете извод, в какви речеви ситуации е уместно да се използват различни синоними.

В. Запишете синонимите на прилагателното име *весел*.

6. Кой ще напише най-много синоними на думите:

Първа група: храбър, боязлив, груб.	Втора група: тихо, шумно, блестящо.

Кажете на съучениците и съученичките си това, което вече знаехте и това, което научихте в днешния урок.

Тема
27 | **АНТОНИМИ**
(Антонімі)

Спомнете какво знаете за антоними от уроците по украински език и от уроците по български език в началните класове? Разкажете един на друг за тях.

1. Кои са особените думи в текста? Какво е значението им? Как са образувани?**СТРАНАТА С «НЕ» ОТПРЕД**

Джованио попаднал в една страна с «не» отпред.

– Какво е това? – попитал той един мъж с джобно ножче.

– Това е «неножче», то ест ножче с «не» отпред. Служи, за да кара моливите отново да пораснат, когато се изтъпят. А това е «незакачалка». На нея не трябва да се закачва нищо, всичко си е закачено. Който има нужда от сако, не трябва да ходи и да си го купува: минава край незакачалката и го откача. Така се пестят много пари. Имаме и...

(Из Джани Родари)

1. Продължете играта. Измислете подобни думи и обяснете значението им.

Антоними (укр. антоніми) – думи, различни по звуков състав и противоположни по значение, например: богат – беден, говоря – мълча. Антонимите могат да бъдат думи само от една част на речта.

2. Кои думи в поговорите са с противоположно значение? Напишете ги отделно по двойки.

1) Правдата е кисела, а кривдата – сладка. 2) Бели пари за черни дни. 3) Кратка вечеря – дълъг живот.

3. Довършете изреченията. Подчертайте антонимите.

1) Петр се учи добре, а Иван... . 2) Всяко от патенцата беше хубаво, а голямото... . 3) Аз живея в голям блок, а Лиляна в ... блок.

4. Открийте двойките думи с противоположно значение.

ВОЙНА НА ДУМИТЕ

Знаем, че има дълги и къси думи, високи и ниски, тънки и дебели, добри и лоши. Има и неприлични думи, и учтиви думи. Веднъж група лоши думи се уговориха да излязат начело по вестниците. Тогава добрите думи повикаха други думи, които много приличаха на лошите. Така вместо «ракети» читателите виждаха написано «пакети», вместо «бомби» – «бонбони». Настана страхотно объркване и смях.

(Из Луиджи Малерба)

5. Запишете двойки думи – антоними, които да означават време, размер, температура, място. За да си помогнете, използвайте речник на антонимите. Включете всяка двойка в едно изречение.

6. Напишете антонимите на думите.

Отключвам, близка, студено, умни, обличам, мразя.

7. Прочетете пословиците и определете антонимите. Посочете кои съществителни извън контекста не са антоними. Докажете това, като образувате с тях нови изречения.

1. На чорбаджията волята, на сиромаша – неволята. 2. Лозето не ще молитва, а иска мотика. 3. Учен да те бие, прост да не те милва. 4. Трудът краси човека, а мързелът го грози. 5. Светът за едни е рай, за други – мъка безкрай.

Запомнете!!!

Думите *трудът* и *мързелът* са антоними в изречението и извън него. Тези антоними наричаме **истински**.

Извън текста думите *рай* и *мъка* не са антоними. Антоним на думата *рай* е *ад*, а на *мъка* – *радост*. Смисълът на изречението определя *рай* и *мъка* като антоними. Отделни думи са антоними само в контекста (**контекстови антоними**).

Намирането на антоним на една дума позволява да се разбере по-точно нейното значение.

Антонимите са винаги думи от един и същ класс: *болен* – *здрав*; *мълча* – *говоря*; *светлина* – *тъмница*.

8. Посочете синонимите от текста. Образувайте синонимично гнездо, като използвате синонимен речник.

Каква мъгла, какъв гъстък думан беше паднал оная есен във Ветрен. Влажно, мокро, ситен дъжд пръска, небето се разтопило на студена пара и премазало ниските къщици на селото. А из разкаляната улица глъчка, шум, върволяк.

Глъчка – людський гомін

Върволяк – низка людей

9. В текста на задача 8 посочете кои синоними имат антоними. Напишете ги. Образувайте с тях изречения.

10. Кой е правилен отговор? Обосновете се.

1) В текста има истински антоними.

2) В текста има контекстови антоними.

Над тебе лети щърк. Бавно, спокойно и празнично той се вие над селото, вдига се високо, спуска се ниско, обикаля над познатите пътища и дворове, стрелка се над ливадите и прави първите си посещения над познатите родни кътчета. После се завърти бързо и се спусне върху гнездото си на Нане Стоичковата върба.

(Из Елин Пелин)

1. Откривате ли в текста синоними? Докажете.

2. Какво се постига с употребата на сложни изречения в текста?

11. Задача на избор:

А. Опишете своя характер в сравнение с изброените качества. Кои синоними и антоними употребихте?

а) любезен, възпитан, учтив, мил, смирен, културен;

б) лицемерен, ласкател, неискрен, безсърдечен, скъперник.

Б. Напишете текст, в който опорни думи са антонимите.

Ден/нощ; светло/тъмно; изгравя/залязва; събуждат се/заспиват; шумно/тихо; работят/почиват; стават/лягат.

В. Допълнете афоризмите, като използвате антоними:

Големите дървета мъчно растат, но _____ падат.
Животът е стълба, едни се качват, други _____.

12. Преведете текста на български език. Извадете антонимите.

Два брати жили у світі.
Був один з них працьовитий,
А другий – ледачий дуже.
Слухай казку про них, друже.
Якщо брат один вставав, –
Другий спать мерщій лягав.
Той біжить, а той стоїть,
Той мовчить, а той кричить...
Цілий вік брати сварились
І ніколи не мирились.
Все, що перший будував,
Другий миттю руйнував.
(За Аллою Сващенко)

Проверете себе си

Кажете на съучениците и съученичките си това, което вече знаехте и това, което научихте в днешния урок.

Тема
28

Думата в речниковия състав на българския език.
(Слово у словниковому складі болгарської мови)

Речникът на българския език се състои от домашни и чужди думи.

Домашни думи (**укр. власне болгарські слова**) са най-старите думи в един език, тъй като са свързани с най-важните сфери от живота на даден народ. Домашните са думи, които назовават например:

– роднински отношения: *майка, баща, брат, сестра, син, дъщеря и т.н.*

– **части на тялото:** *глава, ръка, крак, очи, уши, нос, уста, кост и т.н.*

– **основни храни:** *хляб, мляко, сол, сирене, плод и т.н.*

– **животни:** *вълк, агне, овца, мечка, куче, котка, крава, коза, кон и т.н.*

Домашните са думи, които са не само най-старите думи, а и думи, които непрекъснато се създават в езика.

В речника на всеки език навлизат и думи от други езици – **чужди по произход** думи. Причината за това е културният обмен между народите. Така например, когато в бита на един народ навлезе предмет, който е създаден от друг народ, този предмет идва заедно със своето име. При това някои от чуждите думи навлизат в езика без промяна. Други от чуждите думи навлизат в езика, като се пригаждат към българската граматика.

Чудите думи в езика са:

заемки (укр. – запозичені слова) – думи от чужд произход като *физика, математика, граматика, конституция, демокрация, република, университет, министър, сцена, машина, мода* и мн.др. Много от термините в различните науки са заемки: *бумеранг (от английски), граматика, епитет, метафора, синтаксис (от гръцки), ски (от норвежки), централа (от немски)*;

чуждици (слова іншомовного походження) – думи, които имат смислово съответстващи думи в българския език: *уровен (равнище), реставрирам (възстановявам), констатирам (установявам), обязательство (задължение), успеваемост (успех в училище)* и др.

Това е интересно!!!

Речниковият състав на езика се променя във времето. В детството на вашите дядовици и баби думата *сма̀ртфон* не е съществувала в българския език, защото *сма̀ртфонът* не е присъствал в живота им.

Думите и тяхното значение, произход, изговор можем да открием в различни по тяхното предназначение речници. Речниците, които се ползват от всички, се наричат **общ** **речници**:

тълковен речник;

синонимен речник;

речник на чуждите думи;

правописен речник;

правоговорен речник.

В съвременният език се изработват и най-различни специализирани речници. Голяма част от тях са енциклопедични и дават знания за всички сфери на живота – история, наука, техника, стопанство, спорт и т.н.

Част от специализираните речници са терминологични. В тях по азбучен ред са подредени термини. В терминологичните речници се дава информация за произхода и значението на всеки термини.

Ето например как са представени няколко термина в специализиран речник за мобилни телефони:

Мобилен телефон

Термин, използван наравно с клетъчен или безжичен телефон. Първоначално мобилен телефон е означавало телефон в МПС, който използва акумулатора му и има

Мрежа

В безжичната индустрия под мрежа се има предвид инфраструктурата, правеща възможен преноса на безжични сигнали. Мрежата свързва информация

външа антена. Мобилните са били различавани, от преносимите, портативните, безжичните и персоналните телефони.	и позволява поделянето на ресурси.
Мъртва точка Площ в областта на покритие на безжична мрежа, в която няма покритие или връзката се разпада. Мъртвите точки често са причинени от електронни смущения или физични бариери като хълмове, тунели или гаражи. Вижте също и Покритие.	Механизъм за автоматично отваряне. С помощта на натискане на дискретни странични копчета телефонът се отваря плавно и осигурява достъб до клавиатурата.

1. От какъв речник е статията?

брой м. 1. Определено количество единици от нещо; число, чет. *Броят на учениците и ученичките е голям. Те са малко на брой.* **2.** Отделно поредно издание на вестник, списание и под. *Неделен брой на вестник.* **3.** Бройка

- А) правописен речник;
- Б) правоговорен речник;
- В) терминологичен речник;
- Г) тълковен речник.

2. Коя е думата, за която речникът на чуждите думи дава следното тълкуване:

1. Геогр. Профила на земната повърхност, съвкупността от нейните изпъкнали, вдлъбнати форми в определено място. **2. Изк.** Изпъкнало структурно изображение върху плоска повърхност.

- А) планина;   В) долина;
- Б) релеф;   Г) картина.

3. Следните думи са от буква Б на Български тълковен речник: бава, бавачка, бавен, багаж, багра, бадем, база, бал, банка, барабан. Проверете кои от тях са домашни и кои – чужди по произход. Включете думите в изречения.

4. Състезавайте се – кой пръв ще познае общия за двете тълкувания термин.

А) ... типична за всякакви климати и околни среди, хранят се със зърна, плодови корени, насекоми и др. Много от тях живеят близо до човека, за да се възпълняват от хранителните му остатъци или провизии. Най-разпространените са сиви или кафеникави на цвят до 10 см на големина (без опашката). Използват се за научни експерименти или се отглеждат като домашни любимци.

Б) ... периферно устройство, използвано в персоналните компютери и някои други видове компютерни устройства. Задвижва се от ръката на потребителя, предавайки информация за движението си на компютъра.

1. Коя от статиите насочва към прякото и коя – към преносното значение на думата термин.

5. Извадете чуждиците в текста и аргументирайте тяхната необходимост.

Забелязва се безпокойство, увеличава се натискът политиката на компанията да се либерализира. Периодът на безпощадната конкуренция е отминал. Нараства ролята на професионалния мениджър.

6. Подберете към чуждиците български съответствия.

Регион, ситуация, абсурд, консенсус, корекция, резон, имитация.

ПОМОЩ: право, безсмислица, подражание, област, поправка, съгласие, положение.

7. Ако се интересувате от компютъри, потърсете в интернет какво е значението на термините: *директория, сървър, юзър, никнейм, софтуер, хардуер*.

Това е интересно!!!

Гръцки думи се имената:

Андрей, Атанас, Александър, Ана, Васил, Георги, Димитър, Елена, Евгения, Ирина, Кирил, Николай, Петър, Стефан, Тодор, Филип и др.

Лексикалните заемки, установили се в българския език като съставки на международната културна лексика, се наричат *интернационализми (укр. інтернаціоналізми)*. Към интернационалната лексика се отнасят думи, които са възприети в различни езици с едно и също или близки значения. Например физика, атом, автомобил, аудитория, поет, ринг.

8. Преведете на български. Подберете български съответствия.

Лінгвістика, індустрія, фольклор, амплуа, анонс, бізнес, дефект.

Езикът е динамичен. Непрекъснато се обогатява с нови думи, но в същото време част от речника се измества от активна употреба и става пасивна. Подобна лексика правилно се нарича «остарели думи» (*укр. застарілі слова*). Това понятие е често срещано. Следва разделянето на речника на тази група на архаизми и историзми (*укр. архаїзми та історизми*).

Архаизмите (*укр. архаїзми*) – думи, които някога са обозначавали обекти или явления от живота, но впоследствие са заменени със синоними. Примери за архаизми: ланити (бузи), шелом (шлем).

Историзъмите (**укр. історизми**) – категория думи, които са имената на предмети и явления, останали само в миналото, но отсъстващи в съвременния живот. Примери: княз, болярин.

Можете да видите разликата между архаизми и историзми. Тя се състои в това, че всеки архаизъм със сигурност отговаря на синоним, който по някаква причина е станал по-удобен за използване в речта. Разбира се, историзмите нямат съвременни синоними.

Трябва да се отбележи, че остарелите думи все още не губят напълно своето значение. Напротив, те са много важни, когато става въпрос за описание на живота и обичаите на минали епохи. Архаизмите и историзмите заемат своите силни позиции в някои фразеологизми. А също така понякога се преплитат в разговорната реч, за да ѝ придадат оригиналност и изразителност.

архаизмите

Причина за възникване –
езикови процеси
Назованите елементи
съществуват
Имат синоними

историзмите

Причината за появата –
промени в живота
Наречени елементи
в миналото
Нямат съвременни
синоними

9, Извадете от изреченията архаизми.

1. Тя му обясни да дойде идещия ден на същото място.
2. По-преди, както и сега. 3. Те се различават едно от други само по име, иначе по нищо. 4. Отначало са били един народ, а от сетне са се разделили. 5. От старо време те седяха (в смисъл населяваха) по Дунава, и от тая и от оная страна на реката, дето те още в мое време живеят. 6. За които тъкмо що говорих.

10. Извадете остарелите думи.

Маджун, рокер, компютър, скръндза, комшия, фирма, комшулък, кока-кола, ербап, джинси, зевзек, свадлив, джаз, капата, мерак, чип.

Неологизъм (**укр. неологізм**) е дума, която се е появила в езика и (в тесен смисъл) която е приета в научни речници. Например *електромобил, супермаркет, дизайн, самбо, интернет*.

11. Препишете текста. Подчертайте неологизмите.

ПОКАНА ЗА ТОМБОЛА

С помощта на фирмите – спонсори на списанието, са осигурени за вас 100 награди: велосипеди БМХ, конструктори Лего, кукли Барби, електронни игри, цели кашони с лакомства и сокове.

Всеки от учасниците в томболата може да спечели някоя от тези съблазнителни награди. Единственото условие е да станете абонати на списанието за цялата година.

1. С каква цел са създаден и за кого предназначен този текст?
2. В каква комуникативна ситуация може да бъде използван?
3. С коя българска дума можете да замените думата **спонсор**?

Томбола – розіграш

12. От упражнението 10 извадете неологизмите и с някои от тях съставете изречение.

Думите, използвани във всяка индустриална сфера, се наричат *професионални думи*. Представители на определени сфери на дейност общуват на специален език, често неразбираем за останалата част от населението. Представители на определена сфера на дейност преработват неутрален

речник по свой начин и по-често, като създават свой собствен неофициален език. Те го използват в усна реч. Затова говорят за *професионален жаргон*. Например списъкът с професионални думи: програмисти: *кухня (място на работа на програмиста), кодер (програмист), крек (хакерска програма), jizvere (потребител)*;

военни: *граница (гранатомет), злато (войник), катер (стая за вещи на войници), мабут (моторизирани войници), подгънат (черен), целостност (точност)*;

циркови артисти: *апачи (клоунски шамар), капстейн (шапка), хващач (въздушна гимнастичка), костур (стълб, държащ гимнастичката на челото на друг)*.

Професионалните думи имат примери за използване на обикновени думи в необичаен смисъл: *гребло (каруца), каша (бойна разузнавателна и патрулна машина), белуга (бельо), устна (охрана), топка (камуфлажна униформа)*. Тези примери илюстрират речта на военната среда.

Това е интересно!!!

Речта на представители на определена област на дейност често е изпълнена с думи, които не са разбираеми за обикновения човек. Такива думи могат да бъдат не само *професионализми*, но и *термини*. Разликата между двете е, че първите са присъщи на устната реч, втората – както в устната, така и в писмената.

Професионализмът може да бъде емоционален, може да бъде двусмислен. Те се създават в работна среда за лесно общуване. Те са лесни за използване в производствена среда, в работеща комуникация.

Термините са думи, които обозначават научни или технически понятия, които наричат обекти и явления на изкуството. Те са точни и не емоционално боядисани.

Това е интересно!!!

Наборът от термини на едно поле на дейност се нарича терминология. Например, медицинската професионална терминология, съдебната, химическата, езиковата терминология.

Хайде да играем

13. По описанието познайте професията на човека.

А) Той ми показва своите акварели и натюрморти. Впечатлението от натюрморти е ярък, пъстър килим от цветове, блестящ и искрящ с всички цветове на палитрата.

Б) За Леший Римски – Корсаков измисли две теми. Той повери едната на струнни инструменти. Втората се свири от четири френски рога и цимбали. Темата за Дядо Коледа звучи грубо и потискащо.

1. Как го определите?

Работа в групи

14. Изберете термините, използвани от хора с определена професия: музиканти, военни, лекари, математици, историци, шофьори, адвокати.

Опера, артилерия, медицина, квадрат, император, батерия, адвокат, кларинет, снаряд, уравнение, бронхит, селяни, карбуратор, прокурор, романтика, кацане, вдишване, множествен, съдия, по монтаж на гуми, войвода, цигулка, патрон, присаждане, равенство, феодализъм, броня, свидетел, бележка, батальон, кипене, обиколка, реформа, спирачка, обжалване.

15. Прочетете текста.

Лея Поля е хирург, а майка ми е началник на фабричната амбулатория. Веднага щом се срещнат, между тях започва

разговор, в който обикновените думи се заменят с медицински. Нямах време да вляза, когато леля Поля ме пита:

– Е, Алик, как е кариесът ти?

Просто вдигнах рамене:

– Нямам кариес.

– Как, а твоят зъб? Имате ли вече пълнеж?

Едва тогава разбрах за какво става въпрос: преди седмица ме болеше зъб и се лекувах в поликлиника. Но според мен е много по-лесно вместо думите кариес и поставяне на пломба да попитате: «Излекувал ли си зъба?» Но не спорих! Не можете да ги убедите (*Из Марта Фомина*).

1. Прав ли е героят на тази история, че изобщо не трябва да се използват професионални думи?

16. Разкажете за професията на вашите роднини. Какви професионализми те използват. За модел вземете разкази на Олга и Петър.

Олга. Майка ми е фризьорка, майсторка на маникюра. Използва професионални думи в речта си: изтъняването е метод за подстригване; перманент е маша за коса; мускусът е вещество от животински произход, използвано при приготвянето на козметика; маша за коса са инструменти за къдрене на косата; маникюрът е процедура за лечение на ноктите; педикюрът е процедура за лечение на ноктите на краката; избелване – изсветляване на косата; избелване, пара, почистване – козметични процедури.

Петър. Баща ми е бивш военен, затова използва в речта си следните думи: застанете на нощното шкафче; скраб – почистване, измиване; подаване ивици – тесни напречни ивици на презрамки; четене на заповеди; малка сграда; страхотно строителство.

Диалектните думи (**укр. діалектні слова**) са думи, чиято област на разпространение и използване е ограничена до някаква територия. Те са широко използвани в речника на селското население. Например *зобам – ям, лабут – бой, сукак – улица, рубеница – филия*.

17. Изяснете употребата на диалектните думи в изреченията. В кои от случаите употребата им е неуместна и защо?

а) Големи задръствания има по булевардите около Народното събрание и дори ние не можахме да минеме. (*Из телевизионен репортаж*)

б) Йедно време имало три сестри. Они биле ногу сиромаси и си живеле сами в една каша. (*Из народна приказка*)

в) В някои говори се използва частицата «За» за образуване на бъдеще време и там се казва «за дойда» «за кажа». (*Из учебник по диалектология*)

г) А бре, истина велет наште стари – оти Македония я кладели от мъки. И след руско-турската война Берлинскиот договор стори да пейме по бряговете на Вардара и Бялото море: «Проклета и триклета да бъдеш ти, Европо, кръвнице македонска, оти го раздели българцкото на три». (*Реч на героя Дилбер Танас от филма «Мера според мера»*)

д) Името на село Горун идва от вида дървета, които най-често се срещат наоколо, известни като «меше» затова и старото му име е Саръ меше. (*Из краеведска статия*)

18. Прочетете текста и работете в следния ред:

- Подчертайте диалектните думи и ги извадете, като срещу всяка напишете книжовния и вариант!
- Определете кои лексеми напълно се различават от книжовните думи;
- Открийте примери за обратен словоред;
- Отговорете уместно ли е използването на диалектни изрази и какво се постига?

КАТО КАЖАА ДРУГАРЕТО ТАКА:

«А бре, Танасе, ги оставихме чуждесранците да ни я пишат историята; язе се съгласих да го напишам шо го имам видено во времето на комитските години, оти язе много годин одих комита и бех четник на големи и славни войводи-имам го видено войводата Апостолъ – ениджевардарското слънце. Зато язе не пишем то имам видено со очите си, а за моите войводи, да ме прости Господ, сакам да напишем и то съм научил за них от много години ровене. Оти аз тогай бех млад и глупав, та не можех секой път да ги разбира, но имало един професор по история и го запишал на сите войводи животот на книга. Сега най-първом го стретих язе великийот войвода Апостолъ Петков, арно повнам».

(Кирил Философ. Из «Тайните на Македония»)

19. Попълнете таблицата, като имате предвид думите: приказвам, хортувам, вкупом, ведно, барабар, ненадейно, харч, говоря, внезапно, гълча, масраф, разноски

Книжовни думи	Диалектни думи

20. Открийте какво означават диалектните думи:

- вързоглавка (Видин) –
- минушка (Никопол) –
- ушнички (Харманли) –
- гърмило (Шумен) –
- драгосвам (Смолян) –

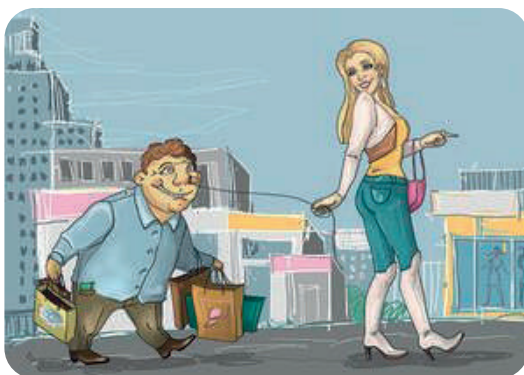
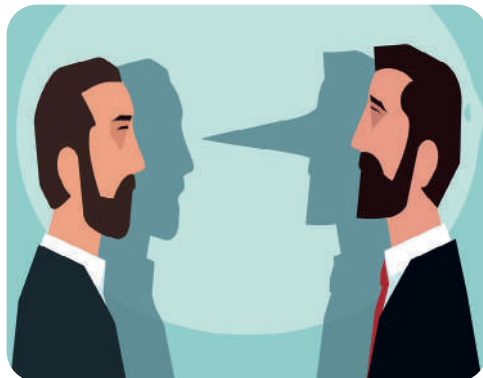
Тема
29

**Фразеологични словосъчетания
(Фразеологічні словосполучення)**

Спомнете какво знаете за фразеологизми от уроците по украински език и от уроците по български език в началните класове? Разкажете един на друг за тях.

1. Коя от илюстрациите съответства на смисъла на словосъчетанията?
Защо?

1) Водя го за носа.

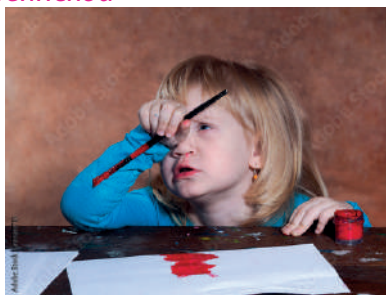
2) Мравки лазят по гърба му.

(для художника)

1. Мальчик, дрожащий от испуга. 2) Мальчик, у которого муравьи ползают по спине

3) Блъскам си главата. **националности)**

для художника: девочка может быть азиаткой, арабкой..., мужчина тоже неславянской

2. Прочетете текста.

Влизвам в училището. Показват ми я – младо и крихко създание. От тази година е начална учителка. Питам я защо е избрала тази професия. Тя ми разказва, че още на първите уроци почувствовала любовта на децата и оттогава останал копнежът ѝ да отдаде живота си на тях. В началото била огорчена от малката заплата и се чудела как «ще свърже двата края». Но желанието да бъде с децата, да ги учи и да им даде всичко, което може, надделяло.

(Из Янка Пендова)

ДЛЯ ХУДОЖНИКА:

молодая маленькая худенькая учительница начальных классов)

Изразът *първите уроци* е пример за **свободно словосъчетание**. В него думите запазват лексикалните си значения. Значението на словосъчетанието се определя от значенията на съставлящите го думи.

Свободни словосъчетания се създават непосредствено в общуването и думите в тях запазват лексикалното си значение. Например студената вода, гореща вода, планинска вода, морска вода.

В свободните словосъчетания всяка дума може да се съчетава с много други думи, които запазват своето значение.

Значението на *свързвам двата края* (и се чудела как «ще свърже двата края» – изразът е в кавички, защото е цитат) не може да изведе от лексикалните значения на свързвам,

двата и края. Думите в словосъчетанието са загубили значението си и изразът се възприема като **цялост** със значение «живея, преживявам някък с оскъдни средства». Свързвам двата края е **фразеологично словосъчетание**. Използва-но е, за да се засили образността на изказа в текста, като се подчертае колко труден е животът на учителката.

Фразеологични словосъчетания не се създават всеки път непосредствено в общуването, а се използват като веднъж създадени готови единици, известни на говорещите езика. Например *водя го за носа* (заблуждавам го), *мравки лазят по гърба ми* (изпитвам голям страх).

Фразеологичното словосъчетание като цяло има преносен смисл. В него отделните думи губят прякото си значение. Фразеологичното словосъчетание има оценъчен характер.

3. Обяснете значението на фразеологичните словосъчетания: *след дъжд качулка, важна клечка, праща ме за зелен хайвер*. С каква цел и при какви условия на общуване можем да ги употребим?

Фразеологичното словосъчетание може да има синоним една дума или словосъчетание с пряко значение: *отваряй си очите* = *внимавай*; *отваряй си очите* = *гледай внимателно*.

Това е интересно!!!

Фразеологичните словосъчетания са *изразни средства*. Те правят речта образна, жива и емоционална. Най-широка употреба имат в разговорния и в художествения стил.

4. Обяснете значението на използваните в текста фразеологични словосъчетания. Какво постига авторът с употребата им?

...Като се идех, надникнах в кърмчата на Фачето. Там се тронясал Кольо Беленката и се насмукал до козирката. От

цялото село само той не си дава нивката: – Колете ме с трион, каже, *печете ме на шииш*, пак не я давам. Ха де, какво ще ми направите? – Накой му *налива катран в рогата*. *Блъска се в тъмното като слепец*...

(Из Ангел Каралийчев)

1. Каква представа получаваме за героите от фразеологичните словосъчетания?

Това е интересно!!!

В художествения стил фразеологичните словосъчетания служат за характеристика на героите.

5. Прочетете откъса от «Бай Ганьо». Кои фразеологични словосъчетания откривате? Дайте примери и определете значението им.

Запуши бай Ганьо и почне с наслаждение да сърба кафето. Ето кое се казва сърбане!... Да се намираш в таквози приятно настроение, да минеш с едни събеседник цели часове, да си в стая, дето никой няма да чуе, няма да те разбере – при тия благоприятни условия да се сдържиш и да не заприказваш за политика, това е вън от силите на бай Ганя. Не може да се сдържи той, изля с душата :

– А бе, бай Иречек, я ми кажи, твоя милост, либерал ли си, консерватор ли си? Май-май, че си консерва, както виждам. И аз, ако питаш, не мога да ги разбера нито едните, нито другите, ама хайде, да не им остане хатъра.... Па да ти кажа ли правичката.. (Тука дали няма някой да ни подслушва?) Да ти кажа ли правичката? И едните, и другите са маскири!... Ти мене слушай, па се не бой! Маскари са до едни!... Ама какво да сториш? Не се рита срещу ръжен!... Търговийка, предприятийца, процеси има в съдилищата – не може. Не си ли с тях – спукана ти е работата! Па и мене нали ми се иска – я депутат да ме изберат, я кмет. Келепир има в тия работи. Хората пари натрупаха, ти знаеш ли? Хубаво, ама като не им

клатиш шапка – дявол не може те избора! Тъй е ! Аз съм врял и кипял в тия работи, че ги разбирам... .

(Из Алеко Константинов)

1. Каква представа придобивате за героя от текста?
2. Характеризирайте ролята на използваните фразеологични словосъчетания при изграждане образа на Бай Ганьо.

6. Напишете няколко пословици и поговорки, с които се изразява отношението на народа към отрицателни качества у човека. Посочете синонимни изрази с пряко значение на написаните от вас пословици и поговорки. Сравнете синонимните варианти.

Образец: *На чужд гроб без сълзи се плаче* – безразличие към чуждото стадание (нещастие).

7. Какво е значението на фразеологичните словосъчетания в диалога?

Иво влиза в кухнята и се обръща към брат си:

Иво: Ей ти, дребен, пак ли се жалиш? Стига си хленчил! Даскалото та е зад тъгла, а мойто е на петдесет лет дена път с камили! Имам предимство!

Майката: Стига! Яжте и бягайте, че съвсем закъсняхте! Омръзна ми да се разправям с вас! За обед има ядене в хладилника. Не се карайте! Мишо, ела след училище да изведеш малко кучето. Нали искахте животинка! Сега и тя е на моите две ръци...

(Из Майя Банчева)

8. Как си разбирате смисъла на фразеологичните словосъчетания в следните изречения на публицистична статия?

Любовта към отечеството днес изглежда дотам естествена, че дори на най-заклетите глобалисти и космополити през ум не им минава де се усъмнят в нея...

Да бъдеш свободен, означава да бъдеш съвременен, да си в крак с времето, да си своєвременен – иначе казано, да си усвоил времената...

(Из Лора Шумкова)

Космополѝт – мн. космополѝти, м

1. Човек, който поради професията си живее и/или работи в различни страни.

2. Привърженик на космополитизма.

3. Животно или растение, разпространено в цял свят. *Мравки космополити.*

Космополитѝзм – м., само ед. Теория, която провъзгласява човека за жител на света за сметка на националната му култура и традиции.

Пословиците и поговорките са своеобразни фразеологични словосъчетания.

7. При какъв вид общуване най-често се използват фразеологичните словосъчетания? Включете в диалог фразеологичното словосъчетание **зѣб не обелва**. Направете изводи за въздействието, което се постига върху слушателите (читателите).

Запомнете!!!

Фразеологизмите не се превеждат на друг език. Търсят се фразеологизми близки по значение.

През куп за грош (болг.) – через пенѣ колоду (укр.)

8. Прочетете текста и посочете устно неверното твърдение.

По произход фразеологичните словосъчетания, както и думите, може да се поделят най-общо на домашни и заети. В групата на домашните има наследени от древността – от праславянската езикова общност, които се срещат и в други славянски езици: парен каша духа, вода за носа и др. От старобългарски в книжовния език са проникнали чрез руски и черковнославянски фразеологични единици като глас в пустиня, хляб насъщен и др. За заети се приемат устойчивите словосъчетания, създадени в други езици (от руски герой на нашето време, бяло петно и др.)

(Тодор Бояджиев)

Според текста:

1. Фразеологичните словосъчетания според произхода си се поделят най-общо на домашни и заети от чужди думи.

2. От старобългарския език в книжовния български език са навлезли фразеологични словосъчетания, които се срещат и в други славянски езици.

3. В групата на домашните фразеологични словосъчетания има наследени от праславянската езикова общност.

4. Устойчивите словосъчетания, които са влезли в българския език от други езици, се наричат заети фразеологични словосъчетания.

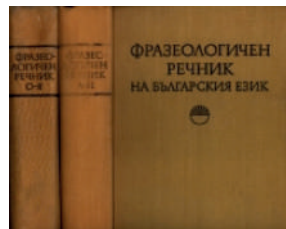
9. Задача на избор:

А) Потърсете фразеологичен речник и извадете различни фразеологични съчетания, като обясните значението им.

Б) Обяснете значението на фразеологизмите.

Без да ми мигне окото, бия се в гърдите, в гората расъл, четат ми се ребрата, вадя от калта, в гори тилилейски, влизам под кожата, вървя по гайдата, държа си езика зад зъбите, дялан камък, на час по лъжичка.

В) Дайте примери на фразеологични словосъчетания от други езици, които изучавате. Потърсете българските им аналози.

Строеж на думата: корен, представка, наставка, окончание, определителен член. Основа слова. Сродни думи (Будова слова: корінь, префікс, суфікс, закінчення, визначний член. Основа слова. Спільнокореневі слова)

Спомнете си какво знаете за строежа на думата (**укр. будова слова**).

Проверете себе си

Както в украинския език, думата в българския език състои от корен (**укр. корінь**), представка (**укр. префікс**), наставка (**укр. суфікс**), окончание (**укр. закінчення**).

Корен – основна част на думата, носи значението ѝ. Например:

род – родина – народ – роден; път – пътник – попътен – пътешествие (сродни думи)

С един и същ корен могат да се образуват думи, които означават различни части на речта. Например: звън, звънец, звъни, звънлив.

Представка – смислова частица в думата, която стои пред корена.

Най-често използваните представки са: *раз-*, *из-*, *без-*, *от-*, *до-*, *пред-*, *над-*, *зад-*, *пре-*, *с-* и др. Например: разказва, излети, отлети, долети, надпише, заmine, препише, изплува, погали, надмине.

ВАЖНО!

Представките **раз-**, **из-** и **без-** се пишат винаги със з.

Представките **пред-**, **над-**, и **под** се пишат винаги с д.

Например: *разходя*, *изнея*, *бездомен*, *предвидя*, *надскача*, *подскача*.

Проверете себе си

Наставка – част на думата, която стои след корена и служи за образуване на нови думи. Най-често използвани наставки са: *-ар, -ач, -ец, – тел, -ник, -ище, -ен, -ив* и др.

Например: *ключар, готвач, летец, учител, ученик, летище, дървен, игрив.*

Окончание – част на думата, която стои в края на думата и уточнява лице, число, време, род...

Например: *ходя – ходи – ходите – ходят.*

Коренът, представката, наставката, окончанието се наричат морфем.

Морфема – най-малката съставна част на думата, която носи определено значение.

Лексикалните морфем (корен, представка, наставка и соединителна морфема) носят речниковото (лексикалното) значение на думите. Съвкупността от лексикални форми на дадена дума се нарича *основа*.

Определителният член (**укр. означений артикль**)

в българския език е морфема, която се добавя в края на думите, след всички други морфем, включително след окончанието. Определителният член посочва предмета като вече познат, срещан в текста, тоест изразява категорията определеност.

Пример: *Срещнах сестрата на Иван.* Това изречение означава, че сестрата на Иван е вече познато лице, например била е спомената в някое от предишните изречения или Иван има само една сестра.

Поначало лицата и предметите, които са единствени по рода си, могат да бъдат членувани, дори да не са споменати преди това.

Примери: *небето, Вселената, слънцето, луната, въздухът.*

Това е интересно!!!

Българският език е единственият славянски език, който притежава категорията определеност.

1. От какви морфеми са изградени думите *вода, воден, подводничар, наводнен, безводният*? За да отговорите, съобразете се със:

- 1) значението, което има всяка от морфемите;
- 2) мястото, което морфемата заема в състава на думата.

Морфемния състав на думата определяме чрез **морфемен анализ**.

Запомнете!!!

Как правим морфемен анализ?

1. Отделяме определителния член, ако думата е членувана.
2. Променяме думата по форма – тази част, която се изменя, е окончанието.
3. Търсим сродни думи – общото между тях е коренът.
4. Морфемата пред корена е представката, а морфемата след него – наставка.

2. Направете морфемен анализ на думите *приказка, разказ, кажат*. Кое е общото в състава им? Обяснете разликата в речниковото значение на всяка от думите.

3. Определете вида на морфемите като направите морфемен разбор на думите: *риба, риби, рибар, рибен, писач, писец, препиша, допиша*.

Спомнете си какво знаете за сродни думи (**укр. спільнокореневі слова**).

Проверете себе си

Думи, които имат един и същ корен и са близки по смисъл, се наричат **сродни думи**.

НАПРИМЕР: *сън, сънен, сънувам, сънища; ключ, заключен, отключен.*

Сродните думи се образуват от корена с помощта на представки и наставки.

Сродните думи могат да бъдат различни части на речта.

С помощта на сродните думи проверяваме правописа на гласните (сп...ртист – спорт, спортен, мл...деж – млад, младост).

4. Открийте сродните думи в текста. С помощта на морфемен разбор намерете корена им.

Стгущена в гориста долинка над селото, карана от водите на дълбока вада, отбита от голямата река, воденичката работи сто и петдесет години непрекъснато и неуморно.

– Ще поработя още малко – казваше тя на водата, която я караше. – Имам още сили.

Но случи се, че умря последният воденчар и нямаше кой да го замени. Занемя воденичката и запустя.

Елин Пелин

Хайде да играем

5. Напишете морфемите на отделни картончета. Подредете картончетата по различни начини, така че да се образуват думи. Кой от вас образува най-много думи. Напишете ги.

Образец:

представки	корен	наставки	окончания
пре-	да-	-тел	-и
съз-	вод-	-ач	-и
из-		-ка	-и

6. Напишете три думи, които съдържат (по избор):

- А) само корен;
- Б) представка и корен;
- В) представка, корен и наставка;
- Г) корен и наставка;
- Д) корен, наставка и окончание;
- Е) представка, корен, наставка и окончание;
- Ж) представка, корен, наставка, окончание и определителен член.

1. С всяка от написаните от вас думи съставете по едно изречение.

7. В кои от двойките изречения откривате сродни думи? Защо тези думи са сродни?

Те заминаха в летен отпуск.	Птиците летят на ята.
Тя обича да плете.	Баба ѝ разплита пуловера.
Имам вълнена блуза.	Вълнувам се много.
Прочетох урока си.	Намерих книгата в читалнята.

От сродните думи трябва да се различават формите на една и съща дума (**укр. форми слова**).

Сродните думи имат един и същ корен, но различно значение.

Ако променят една и съща дума, мени се само граматичното ѝ значение (време, род, число), а значението на думата си остава същото.

Хляб, хлебен, хлебар, хлебарница, хлебороден, безхлебен, хлебче (сродни думи)

Хляб – хляба, хлябът, хлябове, хлябовете (форми на думата).

8. Определете в коя колонка са дадени сродни думи, а в коя – форми на думата.

ветровит, ветровал, подвентрен, проветрявам, изветрял

• вятър – вятъра, вятърът, ветрове, ветровете

<i>грешен, греховен, грешник, грешка, прегрешение, сгрешен, грешник</i>	• <i>грях</i> – греха, грехът, грехове, греховете
<i>местен, местност, преместя, разместя, заместя, заместник, заместител, местожителство, местообиталище</i>	• <i>място</i> – мястото, места, местата
<i>снежен, заснежен, снеговит, снегорин, снежинка, белоснежен, снежко, Снежанка</i>	• <i>сняг</i> – снега, снегът, снегове, снеговете
<i>варя, варене, вариво, врящ, кафеварка, бързоварка, преварявам, преварен, доварявам, доварен, разварявам, разварен</i>	• <i>врял</i> – вряла, вряло, врили, врелият, врялата, врялото, врелите
<i>теснина, (да)отесня, тесногръд, теснолинеен, теснолинейка, теснотия</i>	• <i>тесен</i> – тясна, тясно, тесни, тесният, тясната, тясното, тесните

9. От думите образувайте сродни думи и форми на думите.

Гняв, лято, сняг, сряда, тяло, цвят.

10. Запишете сродните думи, открийте корена в тях.

Колективна игра – игра, в която вземат участие едновременно много хора. Тези игри съществуват отдавна и децата много ги обичат. Участващите обикновено се делят на два или повече отбора. Всеки отбор си избира капитан. Капитанът има право да управлява играчите.

Колективната игра изисква справедливост, сговорност, отговорност. Такъв е футболът. Футболният екип има единадесет играещи. Но преди да се е появила играта, футболистите стигали до стотина. А хората започнали да играят футбол още преди седемстотин години в Англия.

А сега да видим не е ли пропуснал някой гола!

Сергей Кабанов

11. Прочетете текста. Определете сродните думи. Посочете общото и различното в морфемния състав и в речниковото значение на тези думи.

При гръбначните най-ярки представители на пълзящите животни са змиите. Ала не всички змии могат да пълзят... Пълзенето на змиите се осъществява чрез свиването и разпускането на отделни мускули.

(Из списание «Космос»)

12. Образувайте сродни думи от корен чет- и корен сняг. С кои звукове в корена настъпват промени? Защо?

Образец: чета – прочитам; сняг – снежен.

13. Защо подчертаните думи не са сродни? Посочете сродни думи със същите корени. Съставете с тях изречения.

1) Велико Търново е един от най-красивите градове на България. (Из учебник по родинознание). 2) Градинската ябълка трепереше над плета. (Ангел Каралийчев). 3) А то градушка ни удари, а то порой ни мътен влече! (*Пейо К. Яворов*)

Велико Търново

Това е интересно!!!

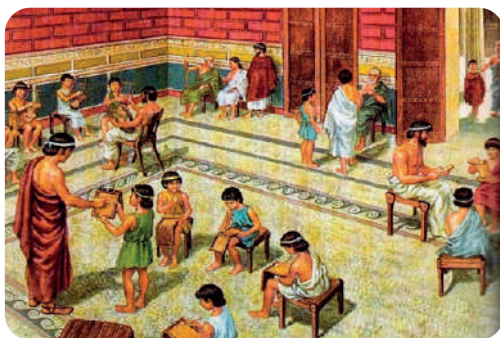
Велико Търново е културно-исторически, образователен и туристически център на България. Той е един от най-старите градове в България и често е наричан „Старата столица“, тъй като между 1187 и 1393 г. е столица на Втората Българска държава. Намира се на жизненоважен кръстопът в централната част на Северна България

14. Прочетете текста, който ще ви пренесе в Древната Атина.

От 7- до 16-годишна възраст момчетата в Древна Атина постъпвали в основно училище. В него се изучавали основно четене и писане, а след това – и различни науки. Учебните предмети обхващали: четене, писане, литература, музика, пеене, математика и рисуване.

Началното училище полага основите на хармоничното духовно възпитание. От 12-годишни момчетата започвали заниманията си в гимнастическо училище, където разширявали началното си образование. В гимнастическото училище младежите изучавали 5 дисциплини: бягане, скачане, борба, хвърляне на копие, хвърляне на диск.

1. В първия абзац са употребени четири сродни думи. Открийте ги и ги запишете. Направете им морфологичен анализ.

Тема 31 | Образуване на думите (Творения слів)

Какво знаете за образуването на думите от уроците по украински език и от уроците по български език в началните класове?

1. Допълнете пропуснатото с определението.

Думи с обща част и сходно значение са _____ думи. Общата им част се нарича _____. Представката е част от думата, която стои _____ корена. _____ е част от думата, която стои след корена.

Освен корен, думите имат и други части. Те са съставени от *представки, корен и наставки*. *Представката* е част от думата, която стои пред корена. С нейна помощ се образуват други думи.

***Настваките* на думите са части от думите, които стоят след корена. С тяхна помощ се образуват нови думи.**

2. От дадените глаголи и с помощта на представките *по-, раз-, из-* образувайте и запишете нови думи. С две от новите думи съставете и запишете изречения.

Казвам, ритам, мета, играя, чистя.

3. Покажете с кои представки са образувани дадените думи. Обърнете внимание на правописа им.

Образец: беззъба уста – без+зъба

Беззащитно животно, раззеленена гора, беззвучен съгласен, беззвездна нощ, поддържам чисто, наддавам пари, оттеглям мнение, оттам минавам, оттук се вижда.

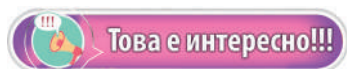
4. Редактирайте текста, като поправите грешките при представките. Препишете в тетрадките си вярно думите с представки.

Някои птици потсказали имената си не с потвикване, а със своите действия. Така например кълвачът получил името си зътова, че кълве с клюн по дърветата, дърволазката – защото лази по дърветата.

... А на брегобегача дали името брегобегач, защото така бързо бяга по брега, като че гони някого. Не трябва да пр пропускаме и търсиопашката. Тя щом кацне някъде, първата ѝ работа е да си истърси опашката, като че ли кой знае какви боклуци има по нея...

(Из Йордан Радичков)

5. Прочетете текста.

Преди много години живеял коренът **Лег**. Чудели се хората какво да правят с него, а той ги посъветвал: «Посадете ме и аз ще порасна голямо и красиво дърво». Посадили го хората и той започнал да расте. Пуснал отначало един клон, после втори, трети... Много клони се появили и уж всички приличали на корена, а все по нещо се отличавали.

Нарисувайте това дърво, което израснало от корена **лег**. По какво се различават неговите клони?

6. Открийте представките в думите.

Описвам, оскърбявам, угасвам, укротявам, прескачам, прехвърлям, признавам пристигам.

1. Напишете изречения с тях.

7. Препишете подчертаните думи. Заменете представките им с други. Кои думи се получиха?

КОТЕТО И КАТЕТО

Докато със котето малко поиграх,
пълна чаша олио разлях.

Докато обърща мазните петна,
здравата измазах цялата стена.

Докато стената миех аз с прах,
шуркаше водата – кухнята заялах!

Да не се удавя в шкафа аз се скрих,
шкафът се събори – всичко натроших!

Щом се върна мама рано вечерта:

– Кате, лошо Кате! – занарежда тя.

А пък аз ѝ казах с тъничко гласче:

– Котето е лошо, Катето не е!

Андрей Германов

8. Препишете думите, които назовават професии. Напишете и други думи с наставка – ар, означаващи професии.

КОГАТО ПОРАСТА

Бил пралядо ми овчар,

дядо ми – воденичар,

татко е железничар.

Аз съм въдичар,

но когато пораста,

ще пътувам по света.

Асен Босев

- 1.** А вие какви искате да станете, когато станете възрастни? Запишете думите и подчертайте наставките в тях.

9. Препишете думите и определете наставките им.

Родител, стрелец, артист, учител, лъжец, певец, колар, лозар, писател, моторист; борец, слушател, машинист, лекар, гъбар, турист.

10. Думите четене, писане, пеене, бягане, скачане назовават дисциплини, изучавани в древното атинско училище. Направете им морфемна анализ и ще откриете, че те имат еднакъв морфемна строеж. Като използвате знаците за означаването на различните морфемни, нарисувате модела, по който са построени тези думи.

- 1.** Какви са те като части на речта?

Състезавайте се кой ще напише повече други думи, изградени по същия модел.

11. Прочетете текста. Кои думи изразяват обич, нежност и гальовност? Защо ги наричат умалителни? Кои от тях са съществителни имена и кои са прилагателни имена?

Имаше си баба прасенце. То беше беличко, хубавичко, със завита опашчица, с тънко гласенце. Като викнеше кви-кви-кви,

ДЛЯ ХУДОЖНИКА.
СЕЛЬСКАЯ БОЛГАРСКАЯ БАБУШКА КОРМИТ МАЛЕНЬКОГО БЕЛОГО
ПОРОСЁНКА

сърцето на бабата се топеше от радост. Всеки ден му правеше в коритцето попарка. То лапа-лапа, а баба го гледа и го милва като детенце.

(Из Елин Пелин)

1. Сравнете умалителните думи с думите, от които са образувани. Кои са наставките, които имат умалително значение? Напишете ги отделно.

Умалителни съществителни имена	Умалителни прилагателни имена
прасе – прасенце	бял – беличък
опашка – опашчица	хубав – хубавичък
корито – коритце	мек – мекичък

Умалителни думи:

– представят назования предмет като по-малък;

– изразяват отношението ни към предмета (гальовност – обич, нежност, одобрение).

12. Прочетете текста. Кои думи в текста изразяват пренебрежително и отрицателно отношение? Защо ги наричаме увеличителни думи?

Полетя комарище в гората,
Че седна комар на дъбище,
дъбът изпод него потрепна.
Комар-юнак мигом се сепна,

думна-бумна в гората,
тупна комар на земята,
падна в коренището,
че си строши гърбището.

1. Сравнете увеличителните думи с думите, от които са образувани. Кои са наставките, които имат увеличително значение?

Увеличителни думи:

– представят назования предмет като по-голям;
– изразяват отношението ни към предмета (пренебрежение, неодобрение).

13. Прочетете стихотворението. Кои думи са умалителни? Какво изразяват те?

Патенцата плуват
в бистрия поток,
днес им преподават
първия урок!

Патенцата леко
махат със крилца
гледат отдалеко
селските деца!

Мама Белогушка
пляска със крила:
– Смел бъди, Пъструшко!
Па-па-па-па-па!

Радва им се весел,
старият жабок:
– Много ми харесва
първия урок!

Веся Паспалеева

- 1.** Защо патенцата и Пъструшко имат такива имена?
- 2.** Посочете в произведението «Грозното патенце» на Андерсен подобен момент, който прилича на момента, описан в стихотворението.

14. Сравнете изреченията. От кои думи може да се разбере какъв труд са положили децата?

Децата почистиха опитното поле от буренчета.

Децата почистиха опитното поле от бурени.

Децата почистиха опитното поле от буренища.

15. Обяснете значението на думата *мечище*, употребена в приказката «Лъв и човен» от Ран Босилек.

– И-и, какво мечище ни домъкнал тато!

1. Определете вида на изречението по цел на общуване.
2. Защо изречението завършва с възклицателен знак?

16. Задача на избор:

А) Образувайте умалителни и увеличителни имена с помощта на наставки от думите: *старец, корен, крак, дъб*. Обяснете разликата между умалителните и увеличителните морфеми, като включите думите в изречение.

Образец: *старец – старче – старчуга.*

В) кой вид общуване е уместна употребата на новите думи?

Б) Извадете в колонки умалителните и увеличителните имена. За кои стилове са характерни? С каква цел са употребени? Подчертайте наставките, с които са образувани.

Козльо, козльо – козлище,
с дълго, бяло брадище,
що си вириш рогата,
що ми плашиш децата,
че са вкъщи всички
сами – самички.

Дора Габе

Тръгнал ми Комарко
весел колибарко –
от Балкана слиза
с разкопчана риза,
с късички гащета
с босички крачета...

Пламен Цонев

В) Прочетете приказката «Лиса Лисана в капкана». В кой момент лисицата казва:

– Лиса, Лисенце – хубаво именце. Меца, меченце – хубаво именце. Зайо, заенце – хубаво именце. Тарльо, тарленце – хубаво именце. Вълчо, вълчище – лошо имище, дръжте да го излям.

Сравнете умалителните и увеличителните имена, от които са образувани, и обяснете значението на наставките. С каква цел народният разказвач ги употребил?

17. Прочетете откъса от последния си урок по математика или история. Откривате ли умалителни и увеличителни думи? Направете извод за употребата им в различните стилове.

Проверете себе си

Кажете на съучениците и съученичките си това, което вече знаехте и това, което научихте в днешния урок.

Тема
32

Непроизводни и производни думи (Похідні і непохідні слова)

1. Прочетете стихотворението. Препишете подчертаните думи в колонка. По какво си приличат и по какво се различат? Обяснете как са образувани.

Рано рани девойка,
Цвето ле, цвете хубаво,
навърх цветна Цветница
на изворче за вода.
(Из Елисавета Багряна)

Образец: цветен – обрадувана от *цвете*;

цвет – ен

корен наставка

Непроизводни думи (укр. непохідні слова) – думи, които не са образувани от други думи. Непроизводните думи се състоят от корен или от корен и окончание. Например: *кост, сол, цвят, страх, ход, вода, ходя* и т.н.

Производни думи (укр. похідні слова) – думи, които са образувани от други думи.

Производните думи се образуват:

чрез прибаване на представки и наставки: път, път-ен, път-ува-м, път-ищ-а, про-път-ува-х и т.н.

чрез два корена, свързани със съединителна гласна о,е:

вод + **о** + пад път + **е** + пис

корен корен корен корен корен

2. Напишете в колонки производните и непроизводните думи от текста. Направете словообразователен разбор на подчертаната дума.

При проливни дъждове или при бързо топене на снега потичат поройни води. Те изравят земята, образуват ровини. Така плодородната почва се отнася, ровините се накисват. Ровините обикновено укрепват почвата и не позволяват на пороищата да я отнесат.

(Из «Светът около нас»)

Ровини – яри

Поройни – рушійні

3. Препишете текста. Подчертайте думите, които се състоят само от корен. Обяснете разликата между сричка и морфема.

Гръм се чуе,
облак тътне,
дъжд ли носи,
град ли мъкне?

(Из Цанко Церковски)

От думите, с които започва всеки стих, образувайте с помощта на представки и наставки нови думи. Използвайте ги като подлози и обяснете как се членуват.

4. От думата уча образувайте нови думи с представките из-, на-, про- и/или с наставките –тел, -ен, -ищ. Обяснете разликите в речниковото значение на образуваните от вас думи.

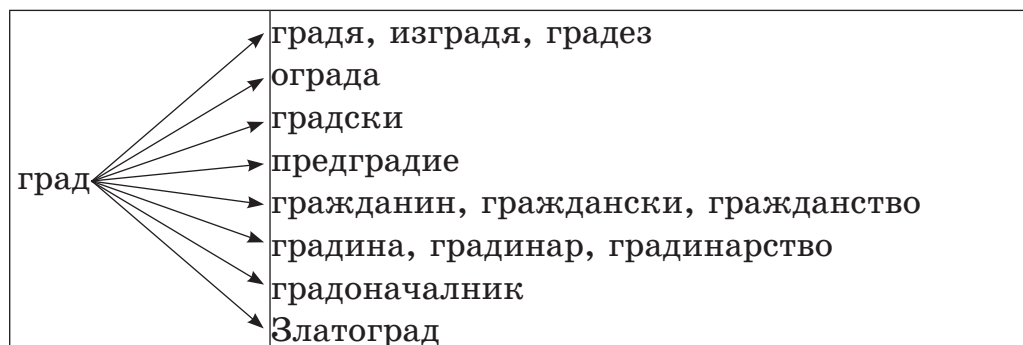
5. Напишете в две колонки непроизводните и производните думи. Подчертайте словообразователните морфеми, а формообразователните заградете с правоъгълник.

Мразовит, сняг, дървета, навън, клонче, пада, изток, снегът, слънчогледови, утринното.

1. Направете правоговорен и правописен анализ на думите. Какви грешки е възможно да допуснете при изговора им и в правописа им?
2. Как са образувани производните думи и какво е речниковото им значение? Ако се затрудните, направете справка в тълковен речник.

6. Разгледайте схемата и отговорете на въпросите:

Кои са производните думи и как са образувани? Какво е речниковото им значение?

7. От непроизводните думи образувайте производни с помощта на наставки и представки

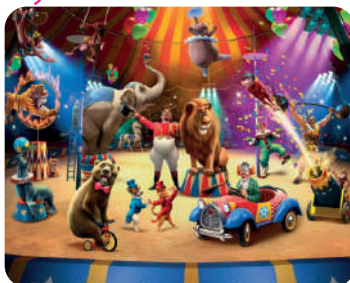
Редя, стар, път, возя, хубав.

8. Препишете в две редици непроизводните и производните думи. Подчертайте представките и наставките в производните думи.

строеж	носач	кон	отсипан
овчар	ловец	конен	нощен
сол	лов	ронлив	самичък
отказ	заловен	построен	читател

9. Съставете текст по картините. Подчертайте неприпроизводните думи. Работете по групи.

(ДЛЯ художника!!! На 1 малюнку намалювати інваліда)

1. Потърсете в текста сродни думи.

10. Препишете само неприпроизводните думи.

Превод, златар, кон, мотор, кряка, братство, горд, писател, хотел, борец, носач.

Проверете себе си

Кажете на съучениците и съученичките си това, което вече знаехте и това, което научихте в днешния урок.

Тема 33 Сложни думи (Складні слова)

Какво знаете за сложните думи от уроците по украински език и от уроците по български език в началните класове?

1. Направете словообразователен разбор на подчертаните думи в текста. Посочете разликата в словообразуването им.

Колко много неща изнамериха
тези учени хора до днес!

Иди в Азия
или в Америка –
с самолет,
с параход,
с експрес.

(Из Христо Радевски)

Образец: сам – о – лет днес
↓ ↓ ↓ ↓
корен съединителна корен корен
гласна

Проверете себе си

Прости думи (укр. прости слова) – образувани са от един корен (една основа): *ученик, ученичка, днес*.

Сложни думи (укр. складні слова) – съдържат два и повече корена (две или повече основи): *самолет, параход*.

Сложни думи се образуват:

чрез свързване на две думи със съединителна гласна (о, е):
път – е – водител; зъб – о – бол;

чрез свързване на думите без съединителна гласна: *Болград, четириъгълен;*

чрез свързване на две равностойни части, между които пишем разделителна чертица: *българо – полски (речник) – от български и полски; звуково-буквен (анализ) – от звуков и буквен.*

1. По кой от трите начина са образувани думите?

Любомир, кръводарител, синеок, ясночервен, параход, кръстопът, целодневен, белоснежен, Ивановден, храм-паметник, четирилистен, заместник-председател, денонощен, Пенчо-Славейково (произведение), гроздобер, нежнорозови.

Сложни съкратени думи се образуват от съкращаване на сложни названия.

Образец: БАН (Българска академия на науките). Детмаг (Детски магазин) Пресцентър (Център на пресата)	Начини на съкращаване: – съединяване на началните звукове на думите; – от началните части или срички на думите; – от началната част на една дума и от цялата втората дума.

2. Обяснете как изговаряте сложните съкратени думи, образувани от началните звукове на думите. А как ги пишете?

3. Открийте сложните думи в изреченията. Обяснете правописа им. От кои думи са образувани?

Селскостопанските животни се отглеждат от човека. Дивите животни живеят свободно в природата. Животни, които улавят и изяждат други животни, са хищници. Те се месоядни. Животни, които ядат както растителна храна, така и животинска храна, са всеядни. Човекът, също е от групата на всеядните животни.

(Из ученик по природознание)

4. Преобразувайте изреченията така, че да употребите сложни думи.

1. Той има добро сърце. 2. Фигурата има много ъгли. 3. Левски имаше сини очи. 4. Той обича свободата. 5. Дядо е от стар български град. 6. В небето се рее ловец на мишки. 7. Братът на Иван е със черни очи.

5. На кой ред всички думи са сложни? Препишете ги

Препоръчам закалям водопой остроумен	Изповядам преуморени смехотворен мъдър	Преразглеждам състезание старомоден премъдър

6. Подчертайте сложните думи в двата текста. Обяснете как са образувани?

1. И бръмват самолети.

Отпред във тримоторен самолет

Се смее Баба Марта.

Развява сребърна коса

във ведросини небеса.

Тя носи пъстри мартенички.

Ран Босилек.

2. Преди още да се е стопил снегът, край дънерите на дърветата се надигат крехките цветоносни стебла на самодивското цвете, на върха с красиви нежнорозови цветове.

(Из ученик по природознание)

7. Определете общото и различното в строежа на сложните думи. Каква представа получавате за вълка от употребените прости и сложни прилагателни имена.

Около село Дрянов лък
се появил страшне вълк:
кривокрак и едноок,
кръвожаден и жесток,
въплъщение на злото!

(Из Елин Пелин)

8. Образувайте сложни имена, като на мястото на точките поставите подходящи думи и необходимата съединителна гласна.

Квартал «Усатово» е възникнал на..... пътя от Пловдив за Бяло море. Жителите му били добри .....въди и сръчни..... строители.

(Из вестника)

9. Образувайте нови думи от думите вина, водач, пазач, като използвате последната буква от корена на начална буква на следващата дума. По какво се различават основите на образуваните от вас думи?

10. Препишете от текста само сложните думи и обяснете правописните им особености.

СЛЪНЧЕВА ГАРА

Виж: влакът лъкатуши
и тракат му платформи
със слънце натоварени
се удрят две по две.
Стоят край пътя круши
в зелени униформи –
с огромни златни копчета
от зрели плодове.
Трева по тротоара
и по перона плочест
и слънчевите зайчета
са припнали напред.
Като началник-гара
застанал е за почест
с фуражката си слънчева
огромен слънчоглед.

Кирил Кадийски

1. С какви изрази е представен образът на «слънчевата гара» в стихотворението? Дайте примери за употреба на думи с переносно значение.
2. Какви звукови промени настъпват при изговор на думите *виж*, *фуражката*, *слънчоглед*? Кои са причините за тези промени?
3. Има ли разлика в речниковото значение на думите *плочест* и *почест*? Направете морфемне разбор, за да разберете значението на съставящите ги морфеми. Ако се затруднявате, проверете в тълкрвен речник.

11. Прочетете текста. Преразкажете го на български. Извадете сложните думи. Обяснете как са образувани.

Перших сміливців, які літали на повітряних кулях, у Європі називали грецьким словом аеронавти. Поки в аеростаті піднімалась одна людина, її звали повітроплавець. Та коли

в аеростатах з'явилися пасажери, виникло слово пілот. Це слово було запозичене з італійської. У перше десятиліття двадцятого століття з'являється слово льотчик. У сучасній українській мові вживаються три слова: льотчик, пілот, авіатор. Слово льотчик – загальна назва кожного, хто веде літальний апарат. Буває льотчик-винищувач, вертольотчик, льотчик-космонавт. Є перший пілот, другий пілот, але штурман-радист.

Льотчик-космонавт, астронавт, астронавігатор...Скільки нових понять та нових слів чекає нас попереду!

(За А.Коваль)

12. Открийте сложните думи в текста на Йордан Радичков и напишете думите, от които са образувани те.

КОЙ Е В БЛАТОТО

От живеещите в блатото най-напред и по достойнство се нарежда жабата. Подир жабата идва водомерката. Подир нея идва гърбоплавката... Подир нея ще споминим богомолката... Подир нея идва водоплавката... А след нея зеленоглавата птица... Подир нея идва кокилобегачът... Подир него ще споминим зеленоногата водна кокошка.

13. Как се наричат животните, в чиито названия се крият думите?

Червена шийка, птица и човка, стърчи опашка, яде риба, мишка лови, синя гушка, мравки яде, броня носи, червена перка.

14. Задача на избор:

А) От двойките думи образувайте сложни думи.

1) Град и нося; 2) броя и звезда; 3) лист и пада; 4) око и син; 5) крак и три.

1. Обяснете по какъв начин сте образували всяка сложна дума.

Б) Как е образувана думата *дървояд*? Посочете думи, в които откривате корена *дърв-* и корена *яд-*, и обяснете значението им.

В) От учебника по математика препишете две сложни съществителни имена и две сложни прилагателни имена. Обяснете какво означават и какви особености има в правописа им.

Кажете на съучениците и съученичките си това, което вече знаехте и това, което научихте в днешния урок.

Тема 34

Правопис и правоговор на представки и наставки (Правопис і вимова префіксів и суфіксів)

1. Какви са по вид подчертаните морфemi? Проследете как се изговарят и как се пишат. Обяснете в кои думи и кога звучите съгласни се изговарят като беззвучни, а беззвучните като звучни. Защо?

<u>из</u> викам	<u>б</u> езмълвен	<u>п</u> одготвям
<u>из</u> пращам	<u>б</u> езплатен	<u>п</u> одкрепям
<u>от</u> плата	<u>ск</u> ъсвам	<u>в</u> гледам се <u>в</u> карвам
<u>от</u> говор	<u>с</u> газвам	

Правопис	Правоговор	Извод
изпращам	[испращам]	Морфемите (представките)
подпомагам	[потпомагам]	из-, без-, под-, от-, в-, с- и др. при писане не се
отговор	[одговор]	изменят – запазват се
вкарвам	[фкарвам]	буквите на звучните и
сгазвам	[згазвам]	беззвучните съгласни.

2. Какви са по вид подчертаните морфemi? Проследете как се изговарят и как се пишат. Какви звукови промени стават с крайната съгласна в морфемата?

хрема <u>в</u>	плашл <u>ив</u>	валч <u>ест</u>	<u>в</u> естник
слънч <u>ев</u>	розо <u>в</u>	блат <u>ист</u>	<u>м</u> остче

Правопис слънчев плашлив	Правоговор [слънчеф] [плашлиф]	Извод Морфемите (наставките) -ав, -ев, -ив, -ов и др. при писане не се изменят – записва се буквата на звучната съгласна.

Запомнете!!!

Морфемите – ест, -ист, -ост, вест-, мост- се пишат с буквата *т* в края.

Правете разлика между изговор и правопис на морфемите. Те се пишат без промяна, независимо от изговора.

3. Прочетете текста. Определете стила и типа му. Озаглавете го.

Да се лови червеноперка не е лесна работа! Но това трябва да направи всеки, който обича риболов!

Тази риба има особен вкус, ако е пържена! А най-главното, ловенето на червеноперката дава море от положителни емоции, подобрявайки живота и здравето на рибаря.

Мнозина считат, че тя прилича на плътва, защото рибите външно много си приличат, но поведението им е различно.

Лови се червеноперката през цялата година, изключение е зимата, когато е много студено. Ловят я от дъното между тревистите джунгли не е много дълбоко: на 30–40 см. Внимателният рибар през слънчевия ден винаги ще забележи цялото червеноперки, които се топят на слънцето близо до повърхността на вода-

та. Основните примамки за ловенето на тази риба са бялото тесто, рязаните червеи и личинките. И още един много важен детайл: сянката на рибаря! Внимавайте вашата сянка да не попадне на мястото, където се е скупчила рибата, иначе тя веднага ще изчезне.

Разбира се, най-хубаво да се лови тази риба сутринта, но не е много рано, а след 8 часа. Когато слънцето вече е стоплило повърхността на водата, рибата може да се търси между водораслите. Хубав е вечерният лов. През нощта червеноперката обикновено спи и не проявява никаква активност. Още много може да се напише за ловенето на тази необикновена риба, но за тези, които за пръв път пристъпват да я ловят, това ще стигне!

Без опашка, без люспи!

Сергей Кабанов

1. Извадете подчертаните думи и обозначете представките и наставките. В кои думи има разлика между изговора и правописа?
2. Извадете членуваните съществителни имена. Определете кои са с пълен, а кои с кратък определителен член.
3. Извадете сложните думи. Обяснете как са образувани.

4. Прочетете текста. В морфеми те на кои думи има несъответствие между изговор и правопис?

Лъхна мраз. И вкорави
мекоснежната пъртина.
Кратък бе денят, уви.
Бърже залезът изстина.

Виж децата – до едно
слязоха от стръмнината.
И в една копа сено
мушна тънък рог луната.

Цветан Ангелов

5. Изберете от всяка колонка дума, с която да допълните текста.

изглежда	написа	скъса	измачка
поглежда	изписа	разкъса	смачка
разглежда	записа	накъса	намачка

КОТЕШКИ ПРАВОПИС

Нашата котка Писа
.....е зле с правописа,
по цял ден драска и маца
името на майка си Маца.
Та какво Писа .....
накрая го ..... и ..... .

Красимир Машев

6. Кои букви са се заличили? Напишете думите в тетрадките си. Прочетете текста и го разкажете.

МЕДОНОСКА

Медоноска ра...пери на тънките си крила
и п...летя. С всеки кръг се о...далечаваше от
кошера си. Но не го и...пускаше от очи. Иск-
ше да з...помни мястото му. Щом се ...мори,
тя се з...върна в кошера щастлива.

7. Има ли разлика между изговор и правопис на думите: *разказ, изход, безстрашен; сгъвам, сдобря; отдел, отглеждам; дрипав, мъглив*? Какви промени със съгласните звукове в морфемите откривате? Направете изводи за ученото по фонетика и морфемния състав на думата.

Запомнете!!!

Между изговор и правопис на морфемите има разлика. За да проверим как се пишат, правим морфемен разбор или сравняваме с други сродни думи.

Морфемите се пишат винаги по един и същ начин, независимо от това дали са в края на думата, пред звучен или пред беззвучен съгласен звук.

8. Образувайте от корена бера други думи с помощта на представките *с-, при-, из-, от-* и наставката *ач-*. Обяснете разликата в значението на новите думи. Съставете с тях изречения.

Думи, образувани с наставка -тба, се изговарят [дба] – [косидба], [върщидба], но пишем -тба – коситба, вършитба. Обяснете защо.

9. Подчертайте морфемите, при които може да се допусне грешка. Обяснете защо.

Босоногите спират с тежка въздишка, стрелват искрящ омраза поглед и пак повличат количките си. Трият с ръка изпотени чела, изпъват жилите на почернелите си вратове и пристъпят.

(Из Христо Смирненски)

10. Каква е разлика в значението на думите: *спурка/сбирка, спор/сбор*? А в правописа им? Образувайте с тях изречения.

11. Какво се случило с героя? Кои думи са сгрешени? Препишете правилно писмото.

МИЛИ МАМО И ТАТКО

Тук в лагера има много развлечения. Вчера се учихме да се боксираме. Испращам ви четката и пастата за зъби – скоро нама да ми путрябват.

Вашият Кристиан.

12. Задача на избор:

А) Изберете правилната буква. Препишете глаголите. Напишете други думи със същата представка.

СКАРАЛИ СЕ

З/Сбориха се две петлета,
Две петлета, две братлета.
С човките се из/скълваха,
С ноктите се из/сподраха.

Б) Препишете гатанката и подчертайте думите с представка. Кое е особеното в правописа им?

КАКВО Е ТОВА

Над разцъфналата круша
Пее безгрижна хитруша;
Пее, простора оглася,
В чуждите полози снася.

ПОМОЩ: епиваляу.

В) Коя от представките е подходяща за всички думи от колонката?

Раз-, от-, за-	по-, от-, под-	из-, на-, с-.
ходя	пита	пея
смея	реже	летя
трия	гледа	губя
будя	сипа	мисля
кажа	бърза	ям

Напишете образуваните думи.

13. В правописа на кои морфемии учениците са допуснали грешки? Редактирайте. Обосновете се.

Згущена в гориста долинка над селото, воденичката работи неуморно.

Иван е работлиф и отзивчиф.

14. Разгледайте рисунката. Напишете кратко съчинение. Подчертайте думите, при които има разлика между изговора и правописа. Обърнете внимание в коя морфема на думата има звукова промяна.

Основни правописни норми.

1. **Двойно -НН-** при прилагателните имена се получава при изпадането на звука – **Е** – от наставката – **ЕН** от мъжки род във формите за женски и среден род. Например: **маши-НЕН, машиННА, машиННО; цеНЕН, цеННА, цеННО; закоНЕН, закоННА, закоННО.**

2. **Двойно – ТТ-** при членуване се появява при съществителни от женски род, които завършват на – **Т**, когато се членуват с определителен член – **ТА**. Например: **напраТ – напраТТА, честТ – честТТА, пролеТ – пролеТТА.** Същото правило важи и за съществителни от женски род, завършващи на –**Щ**. Например: **НоЩ – ноЩТА, помоЩ – помоЩТА, свеЩ – свеЩТА.**

3. Удвояване на съгласни

Удвояване на съгласните в думите се получава когато:

а) Когато представката завършва със същата съгласна, с която започва коренът на думата. Например: **поДДържам, наДДумвам, наДДелявам.**

б) Когато коренът завършва със същия съгласен, с който започва наставката. Например: **реВВам, дръННах, криВ-Вам, звъННах, даскаЛЛък, акъЛЛия.**

1. Напишете глаголите с предложените представки. Защо се получават двойни букви?

из звънтя	от тегля	под давам се	раз зеленее	над давам
из зидам	от тича	под държа	раз зори	над думам

2. Запишете формите за множествено число на словосъчетанията.

Есен пазар, стenen часовник, ценен съвет, славен герой.

3. На мястото на точките напишете -н или -nn.

1. Есе...и мъгли забулиха небето. 2. Ловецът имаше камен...о сърце. 3. Често правим писме...и упражнения. 4. Хензел и Гретел тръгнаха в ра...ото утро.

4. Задача на избор:

А. Т/ТТ? Помислете и попълнете.

Старос...а, храс...а, нощ...а, вес...а, кръс...а, пропас...а, коса...а, свещ...а, мос...а, пропас...а, коса...а, по...а, паме...а.

Б. Запишете думи, в които се срещат две съгласни н.

В. Запишете думи, в които се срещат две съгласни д.

5. Препишете текста и подчертайте думите с двойни букви.

ПРОЛЕТ

Ето я пролета. Радостта обхваща всичко. Птичките чуруликат и разнасят радостната новина: «Пролетта иде, пролетта иде!». Колко се радват! Няма лъжа – вече пролетта е дошла.

6. Членувайте думите чест и кръст. Употребете ги в изречения като подлози и като допълнения. Направете изводи за членуването им като различни части на изречението.

7. Членувайте съществителните имена в колонката и открийте тяхното място в пословиците.

завист	... краси човека
хитрост	... е люта болест
скромност	Не хвали ... , а хвали ума.
хубост	... хитрост надхитря.

8. Препишете изреченията. Определете вида на изреченията по състав. Обяснете написанието на думите с двойни съгласни. Изберете правилното написание.

1. Георги Обертенов бил изпрате(н/nn) в Одеса да следва вое(н/nn)о училище. (Захари Стоянов) 2. Край мене проми(н/nn)аха косачи, звъннаха стада. (Елисавета Багряна) 3. На всички главите бяха украсе(н/nn)и със здравец... тъй щото отдалеч представляваха ра(з/zz)елене(н/nn)а гора. (Захар Стоянов) 4. В приказките се таи мъдрос(т/тт)а на народа.

9. Членувайте съществителните имена и подчертайте думите с двойна буква.

Смелост, плет, съвест, полет, пласт, мост, кост, лост, част, памет, власт, област, личност.

Кост – кістка

Лост – важіль

Тема 36 | Аудиране (Аудіювання)

1. Изслушайте текста. Отговорете на въпросите.

ЛЕГЕНДА ЗА АВИТОХОЛ ИЛИ КОЙ Е РОДОНАЧАЛНИКЪТ НА БЪЛГАРИТЕ?

Едно дете било отвлечено от лоши хора. По пътя толкова плакало и пищяло, че те решили да го оставят в гората. Тогава една милостива кошута се погрижила за него и го откърмила със своето мляко.

Благодарение на силата, която се крие в кърмата на животното, той пораснал силен и смел юнак. Избивал всички лоши хора, които правели зло на хората. Бил благороден,

мъдър и добър, с благи очи на кошута. Прочул се в цялото царство и за жена му била дадена най-красивата девойка. Те създали огромно потомство. На смъртния си одър, когато семейството му станало много голямо, те го попитали как ще се казва родът им. Тогава той им дал необикновено име, което никой друг народ не може да произнесе и да се нарече така. Име, което ще се запази вечно – българи.

За жалост неговото име не е записано никъде. Можем само да гадаем кой е бил той. Поддръжниците на една сравнително нова теория за произхода на българите – иранската, смятат, че това е Авитохол – първият владетел от Именника на българските ханове. Според този документ Авитохол е бил от рода Дуло и е живял 300 години. Това, разбира се, е митологизирано.

Има и още няколко хипотези за първият родоначалник на българите...

Не знаем истината за Авитохол и легендарния български родоначалник, но знаем, че българите са имали самочувствието на богоизбрани потомци. Поставяли са своя произход редом до този на най-великите народи, живели през вековете. Носещи всички добродетели на кошута в сърцето си и благородната ѝ кръв във вените, те са успявали да оцелеят всеки път, когато ударите на съдбата ги е «хвърляла в пущинака». И да се завърнат по-силни. Точно както Авитохол.

1. От кого било отвлечено едно дете?
  - а) от добри хора;
  - б) от зли хора;
  - в) от чужденци.
2. Какво решили тези хора да направят с детето?
  - а) да го оставят на пътя;
  - б) да го оставят в къщи;
  - в) да го оставят в гората.
3. Кой се погрижил за детето?
  - а) кошута;
  - б) сърна;
  - в) вълчица.

4. С какво било откърмено детето?
- а) с месо на животните;
  - б) с млякото на животното;
  - в) с храна, запасена от животните.
5. Какъв пораснал юнакът?
- а) слаб и мек;
  - б) умен и работен;
  - в) силен и смел.
6. Кого избивал юнакът?
- а) животните;
  - б) птиците;
  - в) лошите хора.
7. Какво семейство имал юнакът?
- а) много голямо;
  - б) не много голямо;
  - в) малко.
8. Какво название героят дал на своя род?
- а) украинци;
  - б) българи;
  - в) славяни.
9. Според иранската теория кой бил този човек?
- а) неизвестен и до днес;
  - б) Авитохол;
  - в) съществуват много аргументи.
10. Какво знаем за родоначалника на българите според иранската теория?
- а) бил от рода Дуло;
  - б) живял 300 години;
  - в) бил от рода Дуло и живял 300 години.
11. Какво самочувствие са имали българите?
- а) на богоизбрани потомци;
  - б) на съдбоносен народ;
  - в) на оцелял народ.
12. Какво успявали да направят българите, когато ударите на съдбата ги е «хвърляла в пущинака»?
- а) да оцелеят;
  - б) да победат;
  - в) да избягат.

2. Изслушайте текста. Отговорете на въпросите.

ЛЕГЕНДА ЗА ТРИТЕ БРАТЯ, КОИТО ОСНОВАЛИ КИЕВ

И бяха три братя: единият се казвал Кий, другият – Щек, а третият Хорив, и сестра им Либед. Кий живеял на планината, която сега се спуска към Боричев, Щек – на планината, която сега се казва Щекавица, а Хорив – на третата планина, която получила название Хоривица.

И построили те град в чест на своя големия брат и го нарекли Киев. А пък наоколо града била голяма гора, където братята ходили на лов. И бяха тези мъже мъдри и умни и казвали са поляни. От тях в Киев и до днес има поляни. Някои, не знаейки, говорят, че Кий бил превозвач, защото в онова време близо до Киев имало транспортиране от страната на Днепър, затова хората казвали: «За транспортиране на Киев». А пък наистина Кий да е бил превозач, то той нямаше да ходи пеш в Царгород. И все пак, този Кий бил княз на рода си и се допуска, че наистина е ходил при царя – само че не знаем при кой, но знаем, че големи почести, както разказват, дал му онзи цар, при който е ходил.

Когато Кий се връщал от царя, пристигнал на Дунава, и харесал едно място, и построил на него малко градче, и искал да се установи в него със своя род, та не му дали околните жители да направи това. От тогава и до днес придунайците наричат това градче Киевец. Кий се завърнал

в своя град Киев и умрял в него. И братята му Щек и Хорив и сестра им Либед тук умрели.

1. Как се казваше големият брат?
  - а) Щек;
  - б) Кий;
  - в) Хорив.
2. Как се казваше средния брат?
  - а) Кий;
  - б) Хорив;
  - в) Щек.
3. Как се казваше малкия брат?
  - а) Кий;
  - б) Хорив;
  - в) Щек.
4. Как се казваше сестра им?
  - а) Лебед;
  - б) Лъбид;
  - в) Либед.
5. Как се казваше планината, на която живял Щек?
  - а) Щековница;
  - б) Щекавица;
  - в) Щековична.
6. Как се казваше планината, на която живял Хорив?
  - а) Хоривица;
  - б) Хортивница;
  - в) Хортивщица.
7. В чест на кой от братите беше построен Киев?
  - а) малкият брат;
  - б) средният брат;
  - в) големият брат.
8. Къде ходиха братята?
  - а) на лов;
  - б) на риболов;
  - в) птицелов.
9. Как се казваха братята?
  - а) славяни;
  - б) поляни;
  - в) украинци.

10. Смятало се, че Кий бил
а) превозач;
б) преводач;
в) търговец.
11. Кой бил Кий?
а) цар;
б) княз;
в) владетел.
12. Къде починали братята и сестрата?
а) в Киевец;
б) в Царгород;
в) Киев.

Тема 37 Диалог (Диалог)

Проверете себе си

Диалог – разговор на двама и повече души.
Диалогът състои от реплики и думи на автора.
Всяка реплика се пише от нов ред и чрез тире.
Препинателните знаци се слагат също като при пряката реч, само че диалогът с кавички не се отделя.
Диалогът се използва в художествен и разговорен стил.

Научете:

1. Ако трябва да завържете разговор, изберете темата на диалога така, че тя да бъде важна и интересна за събеседника ви.
2. Придържайте се към темата на диалога.
3. Формирайте ясно и точно въпросите и съответно – отговорите си.
4. Ако не разбирате значението на думата или израза, които събеседникът ви е употребил в своята реплика, не се притеснявайте да го попитате какво означават те.

5. Ако събеседникът ви не разбира думата или израза, които вие употребявате в своята реплика, трябва да му ги обясните.

1. Допълнете диалога с вашите реплики.

1. – Здравей! Какво правиш?

2. –

1. –

2. – Добре. Ще те чакам у нас. Ами къде искаш да отидем?

1. –

2. – Отдавна не съм ходила на кино. Не знаеш ли какво днес ще транслират?

1. – Виждах рекламата. Днес на 16.00 е филмът « Принцесата и таласъмчето».

2. –

1. – Мисля, че ще ни хареса филмът.

2. – Хайде тогава. Ще те взема към 15.30 часа.

2. Прочетете текста. От кой вид е текста? Защо?

Здравейте.

Здравейте.

Това библиотеката на «Васил Левски» ли е? Да, мило момиче, това е именно тази библиотека.

Аз ми трябва литература, за да мога да напиша доклад по творчеството на Христо Ботев. Имате ли нещо подходящо?

Да, разбира се, почакайте няколко минути, сега ще потърся. (след няколко минути).

Погледнете, моля, ние имаме 3 книги, които могат да ви помогнат.

Разрешете ми да ги видя.

Да, разбира се.

Аз ще взема тези 2 книги, моля, запишете ми ги.

1. Вярно ли е оформен диалогът? Подредете репликите, поставяйки правилно препинателните знаци.

3. Прочетете текста.

НАЙ-ХУБАВОТО

Имало едно време прочут мъдрец. Той си имал едничко момиче.

Хубава била къщата на мъдреца – висока, светла, с много стаи, с цветна градина. Играело си малкото момиче в градината, тичало из хубавата къща, обикаляло всички стаи. Само в една не влизало. Тя била винаги заключена.

Един път момичето се помолило на мъдреца:

– Пусни ме, татко, да вляза в заключената стая. Тя ще да е най-хубавата.

– Наистина – отвърнал бащата – там е заключено най-хубавото. Но ти си още малка за него. Като пораснеш, ще го получиш и ще му се радваш, докато си жива.

Расло девойчето, порасло. Дал му мъдрецът златния ключ от заключената стая. Припнало то, отключило вратата. Но що да види – хурка, вретено и разтворена книга. Нищо друго. Отишло девойчето при татка си и му рекло през сълзи:

– Ти ми казваше, татко, че в заключената стая, било най-хубавото, пък аз намерих там само хурка, вретено и книга.

– Но това, дъще, е най-хубавото – рекъл мъдрецът. – Хурката и вретеното са трудът, а книгата – учението. От тях няма нищо по-хубаво на този свят. Всичко добро е постигнато с труд и знание.

1. Какви са в текста думите «татко» и «дъще»? С какво се отделят обръщенията в изреченията?
2. Измъкнете диалога от текста и го запишете в тетрадките си.
3. Направете кратък преразказ на текста, като замените пряката реч в непряка. Каква роля играе диалогът в приказката?

4. Съставете в групи диалог по дадена тема и опорните думи.

1 група «Училище». Опорни думи: след лятната ваканция, първи звънец, съвръстници, класна стая, уроци и почивки, добри учители, посещавам кръжок, занимателни конкурси, интересни мероприятия, истински приятели.

2 група «Моят роден край». **Опорни думи:** скъпо място, моите близки и роднини, детска градина и училище, празнуване на празниците, от малък до голям, раста и живея, красива природа, моята улица, най-добрите съседи, най-прекрасно кътче на земята.

3 група «Моята любима книга». **Опорни думи:** от малки години, пътувам с нея, интересни герои, необичайни истории, чувствам и преживявам, плача и се смея, писатели и поети, автор на произведението, учи и възпитва.

5. По двойки съставете диалог, като изберете една от дадените ситуации:

- 1) вие сте в училищния стол, помолете за един обяд;

2) посъветвайте приятеля си да не прави онова, което той иска да направи;

3) зателефонирайте на приятеля(приятелката) си и предложете му(й) да общувате по телефона.

6. Съставете диалог по даденото начало, като си изберете едно от дадените:

1. Един път синичката изхвъркнала от своето гнездо. Тя трябваше да нахрани своите рожби. И тука тя видяла съседката си:

2. – Здравей, Кольо! Къде отиваш?

– Здравей, Светло! Отивам в училищната библиотека.

– Какво да правиш? Да връщаш или да връщам нещо?

– Да сдавам. Ето това е книгата «Български народни приказки». Имахме задача да я прочетем.

1. Прочетете текста наум. Определете темата, основната мисъл и стила на текста.

ДВЕ СЕСТРИ

Нощ е пред Нова година. Земята е покрита с бяла снежна покривка. Горе на небето трепкат звездите, а долу блести снегът. Светло е като ден. Надалече се виждат черните сенки на дърветата. Сегиз-тогиз се чува кучешки лай от близкото село. Там хората спят сега и сънуват утрешния **радостен** празник.

Към полунощ, малко преди да звънне дванадесетият час, накрай селото излезе престаряла жена. Тя беше висока, суха и прегърбена. За да не падне от слабост, подпираше се с патеричка. Облечена беше в дрипи. От забрадката ѝ се подаваха кичури бели коси.

Тя **кращеше**, спираше от време на време и се вираше напред, сякаш очакваше да види някого. След миг нещо **профуча** над нея. Тя извърна глава.

На близкото дърво кацна бухал.

– Буху! Буху! – провикна се бухалът. – Какво? Заминаваш ли?

– Заминавам – отвърна му **бабичката**, а после попита: – Къде е сестра ми? Иде ли вече? Видя ли я?

Иде – избухука бухалът. – Погледни напред. Ей я там, хеее!

Бабичката погледна. Далече по равния сняг се мяркаше светлина. Тя **идеше** все по-близо и по-близо.

Старицата спря. Срещу нея профуча шейна, **возена** от два буйни елена. В шейната седеше млада **хубава** жена. На главата ѝ светеше царска корона. Златошита шуба загръщаше русите ѝ коси. Жената **съзря** бабичката и дръпна юздите на елените. Шейната спря.

– Коя си ти? – попита младата жена, като изгледа зачудено бабичката.

Аз съм тази, която ще бъдеш ти след дванадесет месеца! – тихо отвърна тя, като гледаше в очите царицата.

– Ах, сестро, мила сестро! – **извика** младата жена.

– Ти ли си? Колко си остаряла, сестрице!

– Не се чуди, и ти ще остареееш като мене – отвърна Старата година. – Така ни е отсъдено – само дванадесет месеца да живеем. Лани нали и аз бях като тебе. Помниш ли? Но на земята има толкова **злочастни** хора. Всички чакаха помощ от мене. И аз им помогнах. За цената на короната си купих хляб на бедните. Затова на главата ми е тази проста кърпа. Облякох голите с царската дреха и ето ме в дрипи. Избърсах сълзите им с русите си коси и косите ми от **скръб** побеляха. Сега съм бедна и стара. Безсилна съм вече. Върви, сестрице, бързай! Отнеси **радост** на хората. Хиляди те чакат. Дано господ благослови пътя ти!

Тя млъкна.

– Буху! Буху! – провикна се пак бухалът. – Да вървим ли вече?

– Да вървим! – отвърна бабичката и закреца из дълбокия сняг, а младата вдигна пак юздата.

– Довиждане, сестро! – извика тя и размаха бича.

Елените полетяха напред и шейната потъна в бялата нощ.

Скоро откъм селото екнаха радостни гласове. Там децата посрещнаха със сурвакници в ръце светла гостенка – Новата година.

Георги Райчев

1. Отговорете на въпросите:

1. Защо разказът на Г. Райчев е озаглавен «Две сестри»?
2. С кои изрази авторът ни помага да си представим Старата година? А с кои – Новата година?
3. От колко части състои текста? Кои са те? Преразкажете всяка част отделно.
4. От кой тип е текста? Докажете си твърдението.

2. Основни задачи:

1. Подберете синоними към думите, отбелязани с черно.
2. Съставете и запишете прост план към текста.
3. Прочетете още веднъж текста.
4. Направете устен подробен преразказ на текста по създадения от вас план.

2. Прочетете текста. Определете темата, основната мисъл и стила на текста.

БЪЛГАРСКА ЗЕМЯ ХУБАВА

Това се случило преди много, много години. Тогава земята била плоска като тепсия и неприветна като пустиня: нямало нито планини, нито долини, нито морета, нито полета. Тогава нямало лято и зима, ден и нощ; слънцето и месечината се разхождали по небето ръка за ръка, а вълкът и агнето от една копаня ядели. Тогава всякакви неща ставали по света, каквито сега не стават...

Та по него време решил дядо Господ да си разтвори хазната, да раздаде на човешкия род всякакви земни блага. Повикал народите и всички дошли. Само американците ги нямало, защото Колумб още не бил открил Америка. Наредили се народите на опашка пред божия престол: най-напред застанали англичаните, защото те се смятали за най-богатите, най-силните, най-мъдрите – във всичко най...най! Пък на края на опашката се гушели българите – те винаги са си били такива срамежливи, търпеливи и вярвали, че дядо Боже, който всичко може, и за тях ще да е помислил.

И ето почнал създателят да раздава голямото имане: дал на англичаните моретата, на руснаците – полетата, на шве-

дите – горите, на швейцарците – планините, на финландците – езерата... Давал и раздавал дядо Господ с пълни шепи. А дяволът, който се навъртал наоколо, нали си е дявол – не може мирно да стои, все лукавщини крои – от всички дарове си отчупвал скришом най-хубавото парченце и си го пъхал в пазвата.

Извървели се народите. Всеки си отнесъл свой пай. Дошъл накрай ред на българите. Бръкнал Господ в торбата. Извадил си празна ръката.

– Брей! Каква ще да е тая работа?! Уж всичко бях строго пресметнал, пък то... – почудил се той и се заозъртал.

Гледа Всевишният, дявола го няма. Сетил се кой му е разбъркал сметките и поръчал на един ангел:

– Иди и доведи рогатия!

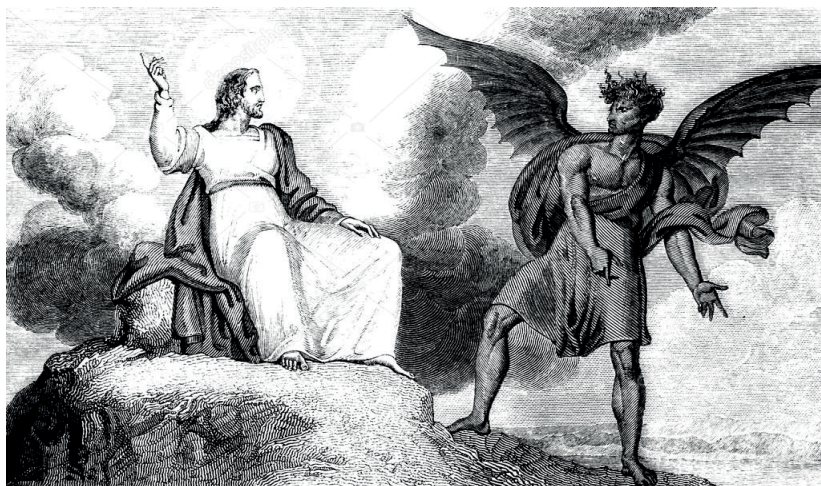
Политнал божият ратай нагоре-надолу, тук-там, намерил най-сетне нечестивеца: спотаил се бил зад един тъмен облак и тъкмо си гледал в пазвата – броел си краденото. Хванал го ангелът за козето ухо, отвел го при дядо Господ.

– Ти бре пакостнико, какво си сторил? – сгълчал го старецът.

А дяволът – ни лук ял, ни лук мирисал, отвърнал:

– Нищо лошо не съм сторил.

– Откраднал си пая на българите.

– Не съм, бога ми! – почнал лукавият да се кръсти с кривите си пръсти, без да му трепне клепачът.

– Я го претърси! – заповядал Господ на архангел Михаил.

Бръкнал ангелът в пазвата на дявола, заизваждал от там покрити с вечен сняг планини, тучни равнини, тъмни гори, пенливи реки, синьо море – всичкото от хубаво по-хубаво.

Дал ги дядо Господ на българите и те си тръгнали доволни-предоволни.

Затуй в нашата малка земя са се събрали толкова най-различни хубости.

Народна приказка

Тепсия – широка плоска тава

Копаня – чиния, паничка от дърво

Хазна – място, където се държат всички пари и съкровища

Пай – парче, дял

1. Отговорете на въпросите:

1. Защо текста носи именно това заглавие? Как бихте вие озаглавили текста?
2. Как изглеждала земята до заселването на народите?
3. Какво решава да направи дядо Господ по него време?
4. Кой от народите не дошъл и по каква причина?
5. Кой от народите се наредил най-напред на опашката пред божия престол и защо?
6. Кой народ бил на края на опашката и защо?
7. Какви земни блага народите получили от Господ?
8. Какво в това време правил дяволът?
9. Какво получават българите за пръв път, когато идват най-накрая от всички народи?
10. Какво поръчал всевишният на един от ангелите си?
11. Какво заповядал Господ на архангел Михаил?
12. Какво заизваждал ангелът от пазвата на дявола?
13. Какво решил да направи дядо Господ с откраднатите земни блага?
14. Как си тръгват българите след получените дарове?
15. Разбрахте ли защо в нашата малка земя са се събрали толкова най-различни хубости?

2. Основни задачи:

1. От кой тип е даденият текст? Докажете твърдението си.
2. Съставете и запишете прост план на текста.
3. Прочетете още веднъж текста.
4. Направете устен кратък преразказ на текста по съставения от вас план.

Тема
39

Писмени преразкази

(Писмени преразкази на повествователни текстове от художествен стил с елементи на описание и разсъждение)

(Письмові перекази)

(Письмові перекази розповідних текстів художнього стилю з елементами опису і роздуму)

1. Прочетете текста. Определете темата, основната мисъл, стила и типа на текста.

ХЛЯБЪТ В ТРАДИЦИОННАТА НАРОДНА КУЛТУРА НА БЪЛГАРИНА

В българската народна култура хлябът заема първостепенно място. И в делник, и в празник той присъства на трапезата ни, за да дарява жизнено важните за човешкия организъм белтъчини, мазнини, въглехидрати, целулоза, витамини – всички основни съставки на зърнените култури. От незапомнени времена българката умее да приготвя различни по вкус и неизброими по многообразие тестени

изделия от пшеничено, ръжено, царевично брашно, от житни кълнове и овесени ядки.

Основните съставки, от които се замесва хляб, са брашно, вода и мая (квас), като за обредни хлябове се

използва тъй наречената «мълчана вода» – докато я носели от извора или чешмата, девойките не разговаряли с никого.

Хлябовете са квасени(с мая) и безквасни(постни). Голямо значение се отдавало на кваса, с който се приготвял хляба. Квасът спомага «надигането» му, символизирайки растежа, умножаването.

Тестото се меси с дясна ръка – символ на доброто, а квасът в него е символ на живота. След изместването тестото се покрива с кърпа, която при обредните хлябове трябва да е червена, с цел предпазване от зли сили.

Формата на хлябовете може да бъде кръгла, правоъгълна или като на кравай. Кръглата е по-характерна за обредните питки. Формата на питка е характерна за

сладките хлябове, приготвени и до днес за Великден, тъй наречените козунаци. Хлябове като на кръст са предназначени за погребения, помени, задушница. Върху хлябовете може да се правят различни изображения от стопанския двор и нивата – жито, грозде, различни домашни животни.

Хлябовете се приготвят за различни църковни празници – Коледа, Бъдни вечер, Великден, Гергьовден, Трифон зарезан, Спасовден...

В наши дни българина не сяда на трапезата си без хляб и традиционно продължава да посреща дори най-високопоставените гости с хляб и сол или мед.

1. Отговорете на въпросите:

1. Каква роля играе хлябът в българската народна култура?
2. Кои са основните съставки, от които се замесва хлябът?
3. Какво е значението на кваса?
4. Защо именно с червена кърпа се покрива замесеното тесто?
5. Какви форми има хлябът?
6. Кога се приготвя хлябът?

2. Основни задачи:

1. Да се преразкаже текстът пълно и последователно.
2. Да се избегне употребата на пряка реч.
3. Да се използва преизказно наклонение.
4. Да се състави прост план към текста.
5. Да се напише на чернова подробен писмен преразкаж на текста по плана. След като се провери чернова препишете преразкажа в тетрадките си.

2. Прочетете текста. Определете темата, основната мисъл, стила и типа на текста.

ВЕЛИКДЕН

Великден е най-големият пролетен празник. Той се чества винаги в неделя в периода между 4 април и 8 май. Съчетава две различни наглед представи. От една страна, изразява вярата за възкръсването на християнския **Бог**, откъдето идва названието **Възкресение Христово**. От друга, с този ден се отбелязват възраждането и пробуждането на природата.

Тъй като Великден е най-големият християнски празник, той има тържествен характер. Подготовката за него започва още от предходната седмица. Тя се нарича **Велика неделя** или **Страстната седмица** поради това, че е свързана със «страстите», със страданията на **Иисус Христос**.

Задължение на жените през тази седмица е да боядисат и «изпишат» яйцата. Първото яйце се боядисва червено.

С него се прави кръстен знак върху челото на децата и на другите членове от семейството. После то се оставя пред домашната икона, за да пази семейството от болести. След време по него се гадае за късмета на къщата и стопаните.

За възникването на традицията за боядисване на яйцата в червено съществуват много легенди.

В една от тях се разказва, че когато Иисус Христос бил на кръста, враговете му го замервали с развалени яйца. Щом се докоснели до тялото му, по **Божия воля** се превръщали в здрави и хубави червени яйца. За да ознаменуват това чудо, хората започнали да боядисват яйца за всеки Великден.

За празничната трапеза се приготвят хлябове, чиято украса изобразява плодородието и раждането на новия живот. Формата им е най-различна – някои са кръгли, други като кравай, а трети са във вид на плетеница. Независимо от формата те са украсени с оплетени елементи, с отредени 5 места в тях за червените яйца, по едно в четирите края и едно в средата.

Празникът започва в полунощ срещу неделя, когато всички посещават тържествената служба в християнския храм и донасят вкъщи да догори свещта, която са запали там. Поздравят се с « Христос воскрес!» – « Воистину воскрес!».

За неделната празнична трапеза е характерно чукането с яйцата, защото се вярва, че чието яйце е най-здрaво, той ще е най-здрав и щастлив през годината. Разпространен е обичаят трапезата да не се вдига, за да се гости всеки, който е дошъл в дома. Част от празника са люлките и хората на мегдана, съпроводени от песни.

1. Отговорете на въпросите:

1. В кой ден от Страстната седмица се боядисват яйцата?
2. В какъв цвят по традиция се обагрят първото яйце? Защо?
3. Какви са според вас най-подходящите фигури и изображения за украса на яйцата?
4. Кои от изброените великденски обичаи се спазват и днес:
  - да се почисти домът преди празника;
  - да не се работи в петък преди Великден;
  - да се боядисват яйца;
  - да се изпекат великденски хлябове и козунаци;
  - да се отиде на тържествената служба в църквата;
  - да се поздравят близките с Христос Воскресе!

2. Основни задачи:

1. Измъкнете опорните думи от текста и ги запишете в тетрадките си.

2. От колко части състои текста и кои са те?
3. Съставете и запишете прост план на текста.
4. Обърнете внимание на думите, отбелязани с черно. Запишете думите и словосъчетанията *вярата за възкръсването, възраждането и пробуждането на природата, предходната седмица, «страстите», «изпишат» яйцата, християнския храм, «Христос възкресе», «Воистину възкресе».*
5. Прочетете още веднъж текста.
6. Напишете на чернова кратък преразказ на текста по плана. След като се провери чернова препишете преразказа в тетрадките си.

Тема 40

Устно съчинение по преживяване (Усний твір за власним досвідом)

В съчинението по преживяване разказваме за случки, в които сме участници.

Задължителните компоненти на текста са: начало, главна част (развитие на случка), край.

За да съставите устно или напишете таково съчинение помогнете си с въпросите.

1. За какво ще разказвате?
2. Кога и къде се случват събитията?
3. Кои са участниците?
4. Какво точно се случва с тях?
5. Какво е отношението на героите към случката?
6. Как завършва всичко?

1. Прочетете съчинението на Стефанка. Проследете всички ли изисквания за съчинение по преживяване са спазени при писането ѝ.

РОЖДЕН ДЕН

Вчера имах рожден ден.

Мама с баба ми помогнаха да подредя празнично масата в гостната. Украсихме прозорците с пъстри гирлянди. На полилея закачихме балони от различни цветове. Скоро на врататата се позвъни.

Всички мои приятели дойдоха едновременно.

Бях щаслива да ги видя. Прегърнах ги с много обич. Един след друг те ми подаваха своите подаръци и изричаха пожеланията си. След това ме окръжиха и изпяха песента «Честит рожден ден». Танцувахме, като си подавахме балоните. И вече като се уморихме наистина, подадоха ни торта.

През цялото време на празника на лицата ни грееха весели усмивки.

Празникът свърши чак до тъмно. Стоях до късно и разглеждах подаръците.

2. Разкажете случката, която е свързана с ваши преживявания, като изберете една от темите: през ваканцията; в училище; на кино; вкъщи; на гости; на празник; с домашен любимец.

3. В тетрадките си запишете думи, които да описват вашите преживявания, чувства, въздействия в различни ситуации.

Първа група: когато някой ви похвали за нещо (радостни, щастливи, ликувате, доволни сте, драго ви е)

Втора група: когато някой ви се скара за нещо (мъка, тъга, безпокойство,страдате, огорчени сте, боли ви)

Трета група: когато очаквате да получите жадуван подарък (възбуждане, копнеж, жадуване, радостно очакване, трепет, оживление, нетърпение, неспокойни)

Преживяване означава да изживяваш, да изпитваш някакви чувства, емоции.

Важно е, когато пишете съчинение по преживяване да напишете за случка, в която:

1. Имате участие (разказвате от 1 лице, единствено число).
2. Действията да са подредени, разбираеми и интересни (участници – Кои са те? Как се казват? Как изглеждат? Има ли нещо особено?; обстоятелства – Къде? Как попадна там?).
3. План на съчинението (основни моменти, ключови думи).
4. Започвате писането от времето, мястото и участниците).

Например: представете си, че пишете съчинение по преживяно, в което разказвате за случка от последната екскурзия с класа.

През пролетта бях на екскурзия до Белоградчишките скали (когато разказвате за мястото, времето, действието и участниците използвайте минало несвършено време).

Със Стоян, Дамян и Иван цял ден се катерихме по скалите и отвисоко наблюдавахме останалите.

Важно е да се посочат действията на участниците преди основната случка (можете да опишете как е протекло пътуването, как е протекло настаняването в хотела...).

След това идва ред на основната случка и действията на участниците (описвайте това, което се е случило по време на екскурзията. Употребявайте минало свършено време).

Тръгнахме да се катерим по най-високата скала, но Стоян изостана. След малко Дамян го хвана страх от високото и се отказа.

В заключението даваш оценка на преживяното (може да е положителна или отрицателна).

С моите приятели прекарахме невероятно и с нетърпение ще чакам следващата екскурзия. Или Времето провали екскурзията ни и всичко планирано.

1. Прочетете как звучи едно готово съчинение по преживяване.

Нямах търпение да дойде пролетната ваканция, защото с класа заминавахме на лагер. Времето мина неусетно бързо. Стегнахме раниците, но не за училище, а за ново приключение.

Почти не разбрахме как мина времето, докато стигнем до живописното село Чифлик. Настанихме се в хотела «Извор» и всички с голямо нетърпение чакахме да се впуснем в приключения. Една седмица без домашни и уроци. Ура! С мен бяха най-добрите ми приятели – Стоян, Дамян и Иван. В хотела можехме да си измислим различни занимания, но без да се отдалечаваме.

Беше ни любопитно какво има на големия хълм, който се виждаше в далечината. Решихме да се изкачим догоре и да видим. Разбира се, не казахме на госпожата. Тръгнахме да се катерим, но Стоян изостана. След малко Дамян го хвана страх и се отказа. Останахме двамата с Иван. Бяхме решени да продължим. Но се стъмни и започна буря. Двамата бяхме сами, нямаше къде да се скрием. След малко видяхме към нас да тича непознат човек. Уплашихме се. Оказа се, че мъжът работи в хотела и идва да ни помогне. Нашите приятели му бяха казали къде сме.

След тази случка двамата с Иван разбрахме, че не трябва да се надценяваме и да предприемаме подобни действия, които могат да ни доведат до опасност.

1. По същия начин напишете съчинение по преживяване.

Припомнете си:

Описанието е текст, в който се разкриват признаци и качества на предмет, животно, растение, лице и др.

Съчинение описание състои от: увод(начало); изложение(главна част); заключение(край).

От описанието трябва да се разбира:

1. Какво се описва?
2. Какъв външен вид има?
3. Какви качества притежава?

Други важни признаци:

1. Всяка част на описанието започав на нов ред.
2. Описание се използва в различни текстове – разговорни, художествени, научи и др.

1. Прочетете текстовете. Можете ли да утвърждавате, че всички текстове са описания? Защо? Към кои стилове на речта се отнасят текстовете.

Сред зелени кичести дървета, на брега на едно прекрасно синьо езеро, се издигаше старинен бял палат от мрамор. По неговите високи стълбове пълзяха лози, а горе под покрива се чернееха много лястовичи гнезда. В едно от тия гнезда живееше и лястовичката, която носеше на гърба си Палечка.

(Из Х.К.Андерсен «Палечка»)

Щраусът е най-голямата птица в света. Той не може да лети, но има дълги и силни крака. Има малка глава, издължена, гола шия и огромни очи.

(Из енциклопедия)

ОБЯВА

Изгубено куче около квартал «Надежда» днес сутринта.

Мъжко, тъмносиво на цвят с яркосини очи и бели лапи. Порода – хъски. Има кафяв нашийник, на който пише името му – Роки.

2. Прочетете текста. Можем ли да го отнесем към текст описание? Защо?

ЛЮБИМОТО ПЛЮШЕНО МЕЧЕ

Искам да си представя любимата играчка. Това е плюшеното ми мече, което се казва Пухче.

То е малко, с тъмнокафява козинка. Муцунката му е сплескана и светлокафява. Очите му са стъклени. Ушичките му са кръгли. Нослето му прилича на едно голямо копче. Коремчето му е кръгло. На вратлето му е вързана панделка. Лапичките му са меки. Може да издава звуци.

То е приятно за гушкане. Обичам да заспивам с него.

1. Какви части на речта се употребяват най-често в текста?

3. Устно опишете един от предметите: ваза за цветя, чайник, телефон, часовник...

За да опишете правилно:

1. Озаглавете текста.
2. За кой предмет ще разказвате.
3. Опишете предмета.
4. Изкажете своята оценка.

Тема
43

Писмено съчинение описание
(Письмовий твір-опис)

Съчинението трябва да е написано по определени правила:

1. Да отговаря на темата.
2. Изреченията да са последователно написани.

3. Думите да се използват правилно.
4. Текстът трябва да е грамотно написан, без грешки.

За да се опише животното(птицата) трябва:

1. Да се оповести къде живее животното(птицата).
2. Размер(ръст) на животното(птицата), изглеждане на козината (перата).
3. Глава, очи, уши, лапи, опашка...
4. Силата на животното(птицата).
5. Аз обичам да наблюдавам за своето животно(птиче).

1. Прочетете описанието на таралежа. Правилно ли е съставен текстът?

ТАРАЛЕЖ

Таралежът е бозайник. Има късо тяло и издължена муцунка. Коремчето му е кафеникаво. Гърбът му е покрит с бодли. Те са тъмнокафяви със светли връхчета. Когато се чувства застрашен, се свива на кълбо и ги използва за защита.

Таралежът може да плува, да се катери и дори да бяга.

Храни се с плодове, жълъди, малки гризачи, жаби. През зимата ляга в спане, през пролетта се събужда.

Обичам да наблюдавам за това животно.

1. По същия начин на писменото съчинение съставете описание на птицата по илюстрацията.
2. Запиши думи, които описват птичето:

- тялото
- главата
- човката
- очите
- краката
- с какво се храни
- къде живее

3. Състави изречения с ключовите думи, за да опишеш птичето: малка птичка, 20 грама, рядка птица, лимоненожълти на цвят гърди и корем, далеч от хората.
4. Направете писмено съчинение описание на птичето.

Тема 44

Преписване на текстове (Списування текстів)

1. Препишете текста. Разкрийте скобите, поставете пропуснатите букви и препинателни знаци.

СЛОВОТО И ХЛЯБЪТ В ПРАЗНИЧНИЯ РИТУАЛ

Всеки праз(д)ник е съпроводен с(със) ритуал който обикновен(н)о «преповтаря» важно събитие от далечното минало което е променило към добро живота и съд(т)бата на хората. Например на Б(б)ъдни вечер християните «повтарят» вечерята на Йосиф и Дева Мария във Витлеем в нощ(шт)та преди да се роди Иисус Христос. Вярва се че по този начин Бог се ражда отново и носи «на земята мир между човеците – благоволение». По време на ритуалите се произнасят думи или се пеят народни песни, за които се смята че притежават магическата сила да благославят и да предпазват от злото. За да не я изгубят, тези словесни текстове не се изричат или пеят извън праз(д)ничния ритуал.

Традицията изисква за всеки праз(д)ник да се приготови празнична трапеза. Централното място за нея заема хлябът. За българите той е свещ(шт)ен. През делничните дни хлябът е храна а по време на праз(д)ника – жертва в чест на светеца.

2. Препишете текста. Направете морфемен разбор и звуко-буквен анализ на отбелязаните думи.

КОЛЕДАРИ

Коледарите са груп(п)а неженени млади мъ(а)же. Няколко дни преди праз(д)ника те съставят коледарски дружини,

всяка от които има свой **водач**. Той е по (по-)възрастен, женен мъж наричан станеник или цар. В неговия дом и с негова **помощ(шт)** момците **разучават** коледарски песни. **Станеникът** подготвя специално дръв(ф)це, което носи при коледуването. То е **у(о)красено** с боядисана в златно ябъ(а)лка, кравай, червени ко(у)нци, зеле(и)нина, мо(у)нети.

Коледарите се о(у)бличат с ново праз(д)нично о(у)блекло, намятат се с ямурлуци, на главите си носят калпаци, **накичени** с чемшир, пуканки, сушени пло(у)дове. За коледуването най (най-) младите момци за пръв(ф) път **слагат е(и)ргенско о(у)блекло** и запасват пояс.

Дружините о(у)бхождат домовете от **полунощ(шт)** до първи петли, като навсякъ(а)де **из(с)пълват** песни за прослава на стопаните и отправят **благопо(у)желания**.

3. Препишете текста. Вместо ... поставете нужните букви. В отбелязаните изречения подчертайте главните части на изречението и определете частите на речта.

ОТЧАЯНИТЕ РОДИТЕЛИ

Бедните родители на Ян Бибиян, след като напразно търсиха сина си и **ра...питваха** по всички околни села за него, **съвсем се отчаяха**. Отникъде ни... о не чуха за сво...то дете, което, макар и лошо, сега им домиля страшно. Ба...ата стана мълчали... и замислен и постоян...о въздишаше, а майката цял ден проливаше горчиви сълзи, безутешно хлипаше, ц...луваше и прегръ...аше малк...то му портретче и викаше:

– Моето мило, моето сла...ко детенце! Къде пропадна, къде се и...губи? **Разбойници ли те грабнаха, или гладни зверове ра...късаха** твоето крехко тяло? Милото чедо на мама, ти

все пак не беше толкова лош, за да заслужиш такава тежка участ! **Твоите очички светеха като слънца и пълнеха със светлина нашата тъмна къщица.** Твоят смях ни караше да забравим бедността и да се радваме, като че ли сме най-богатите хора на света.

Бащата, като слушаше думите, които майката нареждаше една от друга по-жални, разплакваше се и сърцето му се късаше от мъка.

4. Препишете текста. От първите двата абзаца изпишете словосъчетанията и определете в тях главните и подчинените думи.

ЕНЬОВДЕН

Енъовден е български народен празник, който се чества на 24 юни всяка година. На същата дата православната църква чества рождението на свети Йоан Кръстител и често обредите и традициите на двата празника се преплитат.

Празникът съвпада с лятното слънцестоене, затова и много от поверията и обичаите са свързани с пътя на небесното светило и култа към него.

Според народа, на Енъовден започва далечното начало на зимата – казва се: «Енъо си наметнал кожуха да върви за сняг».

Смята се още, че на Енъовден различните треви и билки имат най-голяма лечебна сила, особено на изгрев слънце. От набраните билки, между които на първо място е енъовчето, жените правят енъовски китки и венци, вързани с червен конец. Те се окачват на различни места из дома и през годината ги използват за лек – с тях кадят болните, запойват ги или ги окъпват с вода, в която са топили китките или венците. С тревите и цветята, набрани на празника, увиват голям енъовски венец, през който се провират всички за здраве.

Превод – предаване на съдържанието на устно изказване или на писмен текст със средствата на друг език.

Преводачът помага на незнаещите един и същ език да се разберат.

1. Преведете на български език.

ДЕРЖАВНА СИМВОЛІКА УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Слова Павла Чубинського

Музика Михайла Вербицького

Ще не вмерла України і слава, і воля,
ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу.
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Основними атрибутами державності України є герб, гімн та прапор.

Державний Прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів. Український прапор – це символ пшениці в степах під блакитною аркою неба, який уособлює споконвічне прагнення народу до миру, праці, краси та багатства рідної землі.

З найдавніших часів тризуб шанується як магічний знак, свого роду оберіг.

Тризуб символізує нерозривний зв'язок із Вітчизною. У різні періоди історії наш Тризуб ставав символом боротьби за незалежність.

Державним Гімном України є пісня «Ще не вмерла Україна», слова Павла Чубинського, музика Михайла Вербицького. Виконується при громадських святкуваннях, заходах, державних святах, церемоніях та ритуалах.

2. Направете превод на текста.

ДЕРЖАВНА МОВА УКРАЇНИ

Державною мовою в Україні є українська мова. Українською мовою розмовляють приблизно 45 мільйонів осіб. Вона визнана всім світом за одну з найбагатших і наймелодійніших мов. А ще українська мова дуже давня. Вчені твердять, що писемність, яка виникла на території сучасної України, є однією з перших у світі. Українська мова – одна з найдавніших індоєвропейських мов.

Багато зробили для вдосконалення української мови представники народу – письменники, вчені, видавці книжок.

Тарас Григорович Шевченко є основоположником української літературної мови. Його послідовники – Леся Українка, Іван Франко та багато інших, які любили і шанували українську мову, сприяли її процвітанню.

Справа кожного українця – знати, берегти, збагачувати велике духовне надбання свого народу, рідну українську мову.

Тема 46 Четене на глас (Читання вголос)

1. Прочетете текста. Определете темата му, основната мисъл и стила на текста.

ДЪРЖАВНА СИМВОЛИКА НА БЪЛГАРИЯ

Основните атрибути на република България са гербът, гимнът и знамето.

Държавното знаме на република България е национален символ, който изразява независимостта и суверенитета на българската държава. Националното знаме е трицветно: бяло, зелено и червено поле, поставени водоравно отгоре надолу. Белият цвят на знамето символизира дух, мир, свобода, чистота и надежда. Зеленият – природата ни, зелените гори и полета. Червеният – кръвта на загиналите за свободата на България.

Гербът на България представлява изправен коронясан лъв на тъмночервено поле във формата на щит. От двете му стра-

ни има два лъва щитодръжци, а над него – царска корона. Под щита има дъбови клонки със златни плодове и лента с цветовете на знамето. А над нея със златни букви е изписан националният девиз: «Съединението прави силата».

Националният химн на република България е песента «Мила Родино». Химнът се основава на музиката и текста на песента «Горда Стара планина», написани от Цветан Радославов.

ХИМН НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Горда Стара планина,
до ней Дунава синей,
слънце Тракия огрява,
над Пирина пламеней.

Припев:

Мила Родино,
ти си земен рай,
твоята хубост, твоята прелест,
ах, те нямат край.

Паднаха борци безчет
за народа наш любим,
майко, дай ни мъжка сила
пътя им да продължим.

Припев:

1. Напишете съчинение на тема «Какво означават символите на българския герб?»

2. Прочетете текста. Определете темата, основната мисъл и стила на текста.

ЗАНАЯТИ НА БЪЛГАРИТЕ

В миналото българите са били земеделски народ. Земята, която обработвали, ги дарявала със своите плодове и ги изхранвала. За да осъществяват обаче своите ежедневни

дейности, те се нуждаели от инструменти и инвентар, които не могли сами да направят. Така възникнали различните занаяти, отговарящи на нуждите и търсенията на хората. Повечето български занаяти са имали задачата да улеснят работата на полето или домакинските задачи на жената.

Но имало и такива, които доставяли красота в трудното ежедневие.

Бакърджийство е металообработващ занаят, при който се правят изделия от кована мед. Занаятчиите бакърджии правят предимно домакински съдове – подноси, чинии, съдове за вода, сервизи и др. Изделията имат пряк контакт с огъня. Те се посребряват или каладийсват. Съдовете се изчукват и оформят от мед на листове, а украсата им – част от спояването на различните части на съда.

Грънчарството е един от най-древните занаяти по българските земи. Грънчарите правят различни съдове от глина, най-вече за домашна употреба – чаши, чинии, вази, стомни, гърнета и др. С помощта на грънчарското колело се извайва формата, а украсата се добавя допълнително. Тя може да бъде рисувана, апликация или гравирана.

Гайтанджийството е занаят, при който се правят гайтани – плетени шнурове, с които се украсявали дрехите в миналото. Гайтаните били най-разноцветни и се правели от усукването на влакна бяла

прежда. С гайтаните се украсявали кантовете на дрехите и се правели различни форми в зависимост от региона на страната.

Дърворезбата е един от занаятите, които придавали красота и естетика в живота на българина. Тя била три вида – овчарска, домашна и църковна. Овчарската дърворезба била най проста – нейните изделия били овчарски геги, свирки, кавали и други украси. С домашната дърворезба българите украсявали домовете си. Църковната ажурена дърворезба и до днес се пази в много български църкви.

Иконописът е занаят, който е тясно свързан с православното християнство. Много често като икони са се рисували образите на българските царе с цел да не се забравят и да поддържат духа на българите жив.

Кожухарският занаят е свързан с обработката на кожи и шиенето на дрехи от кожи – кожуси, шапки, пантофи и др. В миналото подобен род дрехи били доста скъпи и се носели предимно от по-заможни българи.

Коларо-железарският занаят е свързан с производството на различни видове превозни средства, теглени от животни – коли, каруци, талиги. За да се направи превозно средство, което да е здраво и да вози добре, се изисквали много умения – и дърводелски, и ковашки, и дърворезбарски.

Куюмджийството е занаят, при който се изготвят различни украшения, предимно женски накити. На особена почит било среброто. Най-често са се правели гривни, пръстени и други накити.

Ножарството е вид ковашки занаят за производството на хладни оръжия, домакински ножици и ножове, малки сгъваеми нож-

чета, бръснари и др. Всеки българин е имал собствен нож, който винаги носел със себе си – за да си помага в работата, за самозащита в тежки времена и т.н.

Отговорете на въпроси:

1. Какви били българите в миналото?
2. Как възникнали различни занаяти, отговарящи на нуждите и търсенията на хората?
3. Какво можете да кажете за бакърджийството като металообработващ занаят на българите?
4. Какво разбрахте за грънчарството като един от най-древните занаяти на българите?
5. За какво се използвали гайтаните от българите?
6. Какъв занаят придавал на българите красота и естетика?
7. Какво научихте за такива занаяти на българите като: иконопис; кожухарство; коларожелезарство; куюмджийство; ножарство?

Основни задачи:

1. Разпитайте в къщи, дали нямате в рода човек, който да е бил голям занаятчия?
2. Разкажете на клас за занаята, в който бил прославен този човек.

3. Прочетете текста. Определете темата, основната мисъл и стила.

ЗАЩО НЕ Е САМО ЛЯТО

Едно време не е имало зима, както сега, а е било само лято. И тогава всички животни, които се раждали, си живеели спокойно и се наплодили много по земята. Животните станали много силни. Така един жабок поискал една хубава мома и ѝ попречил да се жени за другиго.

Бащата на момата отишъл при Бога (тогава Господ ходел по земята) и се оплакал, че един жабок иска насила да му вземе дъщерята. Тогава Господ му рекъл:

– Да си отидеш у дома и да кажеш на жабока да събере всичките гадини, що има по света, да му станат сватове и тогава да доде при тебе за момата.

Човекът послушал Господа и предал думите му на жабока. Тогава жабокът станал, та събрал за сватове всичките

животни, що имало – жаби, змии, гущери, та се запълнило цялото поле и отишъл за момата. А Господ рекъл:

– Отвори тая врата! – И човекът я отворил.

Имало някаква врата – с нея били затворени ветровете и студовете. Човекът като отворил вратата, духнали силни ветрища, захванало да идва сняг, захванала една виелица, една фъртуна, та нищо се не видяло от сняг и вятър. А зве-ровете, които водил жабокът, едни побягнали по горите, други – по водите, а трети измрели и така намалели.

Оттогава Господ дал да има зима: половин година да държи лято и всичко да се плоди и размножава, а половина година да държи зима, та да мрат животните, да не са толкова много, както е било преди.

Отговорете на въпросите:

1. За какво говори легендата?
2. Кога и къде са се случили събитията, за които се разказва в нея?
3. В какво се състои конфликтът между животните и хората?
4. Защо липсата на зима нарушава реда в природата?
5. Кой живи същества се наплодили?
6. С какво животните застрашили хората?
7. Защо хората потърсили помощ от Господ?
8. Как е разрешен конфликтът?
9. Какъв е резултатът от появата на зимния сезон за животните и за хората?

Основни задачи:

1. Съставете план на текста.
2. Направете устен преразказ на текста.

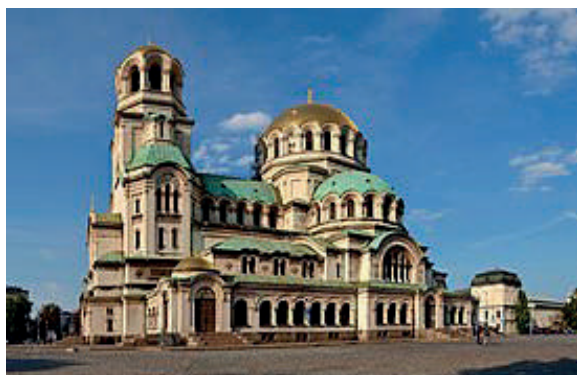
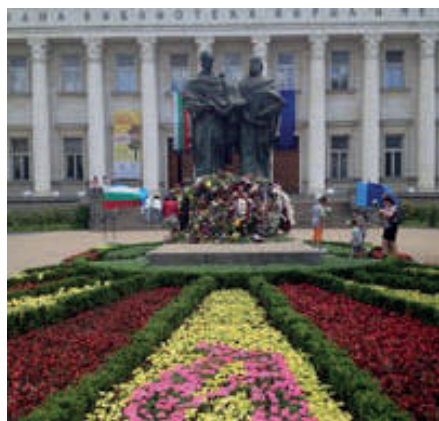
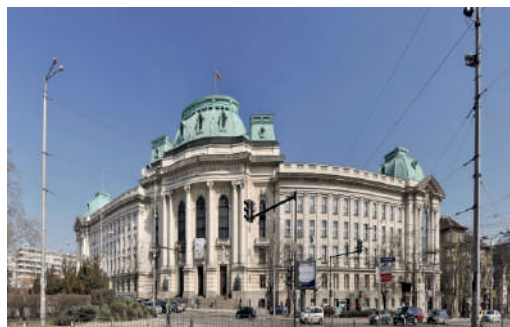
1. Прочетете текста.

СОФИЯ Е СТОЛИЦА НА БЪЛГАРИЯ

Преди малко повече от 2 хиляди години край лечебните извори тракийското племе серди основало свое селище. Римляните го нарекли Сердика. Славяните го назовавали Средец, а по-късно било наречено София, на името на големия християнски храм «Св. София». Днес в центъра на града могат да се видят много останки от крепостни стени и храмове от тези времена. Един от най-старите исторически паметници е черквата «Св. Георги». След Освобождението на България от османско иго София става столица на България.

В наши дни София е най-важния стопански, културен, транспортен и научен център в България. Тук се намират много предприятия, в които се произвеждат разнообразни стоки. В хилядите магазини кипи оживена търговия. От гарите, автогарите и международното летище потеглят влакове, автобуси и самолети за всички краища на страната и в Европа. В столицата се намират Народното събрание, Съдебната палата, Министерският съвет и Президентството, откъдето се управлява страната. Тук е и един от най-големите и стари университети на Балканския полуостров – «Свети

Климент Охридски». До него е националната библиотека «Св. Св. Кирил и Методий», където се съхраняват много ценни ръкописи и книги. В центъра на София се извисява и храм-паметникът «Александър Невски». Недалече са Народният театър «Иван Вазов» и операта. В столицата има много научни институти, висши училища, опера, театри, концертни зали, музеи и др. Изграждат се много жилищни квартали, стадиони, има и метро. В близост е красивата планина Витоша – друг символ на града, която предоставя чудесни възможности за почивка.

Градът има свой красив герб. Той е във формата на щит, който е разделен на четири части. В горната част е нарисувана богинята, пазителка на

градовете, а до нея вдясно – черквата «Св. София». В лявата страна долу е изобразена планината Витоша, а вдясно – лечебните извори. В центъра е символът на българската мощ – лъвът. Отдолу е изписан девизът на града: «Расте, но не старее».

1. Кое племе повече от 2 хиляди години назад основало свое селище?
  - а) турци;
  - б) сърби;
  - в) серди.
2. Как нарекли римляните това селище?
  - а) Сердика;
  - б) Средец;
  - в) Сърце.
3. Как го назовавали славяните?
  - а) Средец;
  - б) Сердика;
  - в) Сърце.
4. Как по-късно било наречено селището?
  - а) Свети Климент;
  - б) Александър Невски;
  - в) София.
5. Как се казва един от най-старите исторически паметници?
  - а) черквата «Св. Св. Кирил и Методий»;
  - б) черквата «Свети Георги»;
  - в) черквата «Александър Невски».
6. Кога София става столица на България?
  - а) След Втората световна война;
  - б) След Първата световна война;
  - в) След Освобождението на България.
7. Как се нарича най-големият и старият университет в София?
  - а) Свети Климент Охридски;
  - б) Св. Св. Кирил и Методий;
  - в) Александър Невски.
8. «Св. Св. Кирил и Методий» е:
  - а) университет;
  - б) национална библиотека;
  - в) музей?

9. Какъв храм-паметник се намира в центъра на София?
а) Св. Св. Кирил и Методий;
б) Св. Климент Охридски;
в) Александър Невски.
10. Как се нарича красивата планина, която е в близост до София?
а) Витоша;
б) Рила;
в) Пирин.
11. Кой е изобразен в центъра на герба на град София?
а) черквата;
б) богинята;
в) лъвът.
12. Какъв е девизът на герба на град София?
а) «Расте и мъдрее»;
б) «Расте, но не старее»;
в) «Расте и богате».

2. Прочетете текста. Отговорете на въпросите след текста.

БЪЛГАРСКОТО СЕМЕЙСТВО

Началото на семейството се поставяло със сключване на църковен брак между мъжа и жената. Когато идвало време децата да се задомят, с това се заемали родителите. Те проучвали рода, семействата на младежа и девойката и се стремели да намерят най-подходящия съпруг или съпруга за своето дете: да са равностойни двамата, мъжът да е заможен, а жената да носи зестра, за да се увеличи богатството им. Понякога момъкът и девойката не се познавали, защото изборът се извършвал от техните родители и въпреки това изграждали хармонично семейство.

Думата на бащата била закон за останалите. Той осигурявал средствата за изхранване и носел отговорност заедно с майката за отглеждането и възпитанието на децата. Жената не противоречила на мъжа. В дома царяло спокойствие и ред, а отношенията между всички били добри, без конфликти, защото имало разбирателство между възрастни и деца, въпреки че под един покрив живеела многолюдна челяд. Родителите възпитавали децата си чрез убеждение и личен пример, като

ги учили на добродетели и труд от малки и когато навършвали пълнолетие, мъжете започвали да работят, а жените се омъжвали, раждали деца и се отдавали на отглеждането им. Мъжът мислел за създаване на семейството едва когато имал сигурни доходи и дом. Тогава той поисквал ръката на бъдещата си съпруга от баща ѝ.

За децата основно се грижела майката, която ги обграждала с обич и внимание. Те били винаги нахранени, приютени и под родителски контрол.

Държавни институции за отглеждане на деца не съществували, защото те никога не били изоставяни от родителите си и ако останат сираци, били поемани, отглеждани и осиновявани от роднини. Българинът бил мъдър, уравновесен, пестелив и трудолюбив и всичко давал децата му да получат добро образование. Всяка неделна сутрин родителите водели децата на църква. Празнували се и всички християнски празници. Това имало възпитателно въздействие, защото децата израствали по-добри и по-духовни. Създавали се стойностни поколения, утвърждавали се дългогодишни традиции, оформял се мирогледът на българина с висока нравственост и морал.

1. Кога се поставяло началото на семейството?
  - а) с решението на младите хора;
  - б) със сключването на църковен брак;
  - в) с решение на родителите.

2. Кой се заемал със задомяването на децата?
  - а) сами децата;
  - б) бащата на семейството;
  - в) родителите.
3. Преди да оженят или омъжат детето си какво проучавали родителите?
  - а) рода и семейството;
  - б) рода;
  - в) семейството.
4. Винаги ли момъкът и девойката са познавали преди сватбата?
  - а) да;
  - б) не;
  - в) историята умълчава това.
5. Чия дума била закон в семейството?
  - а) на майката;
  - б) на бащата;
  - в) на младите.
6. Каква атмосфера царяла в семейството?
  - а) спокойствие и ред;
  - б) безпорядък;
  - в) несправедливост.
7. Как се възпитват децата от родителите?
  - а) чрез физическа работа;
  - б) чрез убеждение и личен пример;
  - в) чрез наказание за лошо поведение.
8. В каква възраст се разрешавало на мъжете да се женят, а на жените да се омъжват?
  - а) когато са смятали за големи;
  - б) когато навършвали пълнолетие;
  - в) когато са изучвали.
9. От кого поисквал ръка мъжът на бъдещата си съпруга?
  - а) от баща ѝ
  - б) от майка ѝ
  - в) от родителите ѝ.
10. Кой основно се грижел за децата?
  - а) бащата;
  - б) родителите;
  - в) майката.

11. Имало ли държавни институции за отглеждане на деца?

- а) нямало;
- б) имало;
- в) за това не знаем нищо.

12. За какво давал всичко българинът?

- а) за щастие на децата си;
- б) за лек живот на децата си;
- в) за добро образование на децата си.

Тема 48

Работа с текста (определяне на темата, основната мисъл, отговор на въпроси към текста)

(Работа с текстом (визначення теми, основної думки, відповіді на питання до тексту))

1. Прочетете текста.

ГЕРГЬОВДЕН

Празникът на свети Георги(6 май) – закрилника на пастирите и стадата – е един от най-тачените в пролетния празничен календар. Той е свързан с пробуждането на природата

и с раззеленяването на гори и ливади, насищащи въздуха с аромат на цветя, треви и билки. Затова празникът се нарича още «Цветен Георги».

Гергьовден предвещава настъпващото лято и поставя началото на новата стопанска година. На празника се изпълняват ритуали и се спазват обичаи, свързвани със земеделието, скотовъдството и здравето. Подготовката за него започва от

предишния ден. Тогава се месят хлябовете, обикалят се с тях оборите, за да е плодородна годината и всички да са честити.

Рано сутринта здрави и болни се търкалят в росна ливада за здраве. Момите берат цветя и вият венци за жертвеното мъжко агне – първото, родено през годината. На този ден е и първото издояване на млякото, което става в сребърно котле, увито също с цветен венец. Празничната трапеза е богата и се подрежда на открито в църковния двор или на поляна. На нея освен печено агне трябва да има пресен лук, чесън, пиле, хляб и вино. След като се съберат всички, ястията се прекадват и се пеят песните «Здравец за Гергьовден», «Венец за агънцата», «Кукувица кука за Гергьовден» и др. Следобед се извива празничното хоро, а младите връзват и окичват с цветя и зеленина люлки, на които ергените люлеят девойките, а те пеят песни.

Отговорете на въпроси:

1. С какво е свързан празникът Гергьовден?
2. Какво предвещава празникът?
3. Как се провеждал празникът?
4. Как при вас сега празнувате Гергьовден?

2. Намерете в интернет материал как празнуват пробуждането на пролетта представителите / представителките от други конфесии.

3. Прочетете изразително народните песни, които са пели на Гергьовден.

ЗДРАВЕЦ ЗА ГЕРГЬОВДЕН

Дигайте се, Дафтоно, Латино,
дигайте се, на цвеке да идем –
доде слънце не е огряло,
доде роса не е опаднала;
да наберем здравец за Гергьовден,
да наберем, венци да направим.

ВЕНЕЦ ЗА АГЪНЦАТА

Здравче, венче, цвеке миризливо,
берат ли те моми и невести?
Берат, берат, оти да не берат?
Да ме виат на зелени венци,
да ме турат на вакли ягненца,
да ме носат черкви на молитва.

КУКУВИЦА КУКА ЗА ГЕРГЬОВДЕН

Закукала кукувица
рано ми, рано за Гергьовден.
Закукала на ябълка,
на ябълка, на петровка,
на петровка наред село.
Като кука, какво дума?
– Млади моми и невести
и млади, млади ергъене,
рано ми рано на Гергьовден
берете цвеке свекакво,
извийте росни венци,
омесете плетени колачи,
заколете вакло агне,
рано ми, рано на Гергьовден.

Отговорете на въпросите:

1. В кой момент от празника се изпълняват песните «Кукувица кука за Гергьовден», «Здравец за Гергьовден» и «Венец за агънцата»?
2. Какво настроение създават тези песни?
3. Какво се научава за празнуването на Гергьовден от тях?
4. Кое е най-таченото цвете за Гергьовден? С каква представа се свързва то?

Енциклопедия

Свети Георги е историческа личност. Роден е в Кападокия – Мала Азия. Бил строен и красив младеж. Много млад постъпил на военна служба и бързо напреднал в нея. След като родителите му починали, наследил голямо богатство,

но всичко раздал на бедните. Прозвището си Победоносец получил, след като се преборил с огромен змей, който опустошавал земите край Бейрут. Свети Георги бил изключително смел и справедлив. Обвинил открито римския император Диоклециан, че преследва християните заради вярата им, и така си навлякъл гнева му. По заповед на императора Георги бил хванат и жестоко измъчван, ала след всяко мъчение оживявал като по чудо. Най-накрая успели да умъртвят мъченика, но вярата му победила и много хора, вдъхновени от примера му, приели християнството.

4. Прочетете текста.

ДИМИТРОВДЕН

Народният празник Димитровден се чества всяка година на 26 октомври. Според традиционния празничен календар на българина този ден дели лятото от зимата, той бележи края на трудовата година. Затова именно на тази дата слугите и ратаите напускали или бивали освободени от стопанина си, или пък се наемали за нова служба, която не могли да оставят до следващия Димитровден при никакви условия. Понеже работата по полето вече е приключила и хората са по-свободни, след Димитровден обикновено започвали сватбите в село.

26 октомври е и християнски църковен празник – той почита паметта на свети великомъченик Димитър Солунски. Наричан е така, защото е родом от Солун, чийто управител станал; през 306 г. е бил мъчен и убит заради вярата си в Христа и застъпничеството си за християните. Светецът е много тачен по нашите земи – ето защо и до днес едно от най-често срещаните български имена е Димитър. Всички Димитровци, Димитрини, Димовци, Димки, Митковци и Митри празнуват своя имен ден на 26 октомври, т.е. на Димитровден.

РАНО МИ РАНИЛ ДИМИТЪР

Рано ми ранил Димитър,
рано ми сутрин в понеделник,
изведе лиси биволи,
наора черни угари,
пося ги с бяла пшеница,
напълни нови хамбари.
Станала кътлък година,
крината жълта жълтица,
килото бели грошове,
на чорбаджии продава,
на сиромаси харизва

Народна песен

Лиси, лис – който има светло петно на челото

Кътлък година – неплодородна година

Угар – изорана незасята нива

Крина – стара мярка за обем

Харизвам – подарявам

ДИМИТРОВДЕН

Ден Димитров дойде,
хладно взе да става,

лятото отходи,
зима приближава.
Всички пременени,
празникът посрящат;
момите засмени
сватбите зафащат.
Птиците последни
на юг отлетяват,
ратаите бедни
мирно се главяват.

Се главяват – се наемат

ПАМЕТА НА ИМЕТО

По звучене «Димитър» напомня на «Деметра». Деметра е древногръцката богиня на плодородието и земеделието, името ѝ буквално означава «земя-майка». Тя научила людето да орат и да сеят, помагала в селския труд, пълнела хамбарите и изобщо била много добронамерена към хората. Но владетелят на подземното царство отвлякъл дъщеря ѝ и Деметра затъгувала: настанали глад, нещастие и смърт. Всичко вървяло толкова зле, че Зевс заповядал дъщерята да бъде върната на майка ѝ. Оттогава две трети от годината те са заедно – всичко е зелено, зрее житото, природата ликува, а една трета от годината Персефона (дъщерята) е при съпруга си в подземното царство – и настъпва мраз, нищо не цъфти и нищо не се ражда. Чрез разказа за Деметра древните обяснявали цикличната смяна на сезоните...

А за нашата традиция Димитровден бележи границата между плодородното и неплодородното време в годината. Димитър пък от песента е земеделец! Някои лични имена имат своя история, имат своя памет – памет за мита, за далечни времена и древни вярвания.

Отговорете на въпросите:

1. С какво се занимава Димитър, какъв е той: скотовъдец; земеделец; търговец; занаятчия? Откъде разбирате това?
2. В какви цветове фолклорният творец е «нарисувал» картината в песента?
3. Коя цветова гама е «водещата» в изображението? Защо певецът е избрал именно нея?
4. Как се отнася Димитър към бедните и богатите? Защо мислите така?

5. Намерете в интернет материал и направете съобщение какви празници делят лятото от зимата в другите религии и конфесии

Тема 49 | Писмо и адрес (Лист i адреса)

Писмо – написан текст, адресиран към някого.

С писмо осведомяване за свои преживявания, мисли и оценки близки хора (най-често роднини, съученици, приятели и т.н.), които се намират в друго населено място.

Писмото състои от 3 части.

Начало: обръщение към този, на когото е адресувано писмото.

Основна част: съдържание на писмото.

Край: пожелания и прощаване. Дата. Подпис.

При писане на писмото спазваме следните изисквания:

а) започваме с обръщение, написано на отделен ред (Скъпа Мира!; Здравей, Петре! и др.);

б) обикновено завършваме с поздрав или с пожелание (Всичко хубаво! С приятелски чувства! и др.);

в) подписваме се (Твой приятел – Димитър);

г) пишем дата и име на населеното място, откъдето изпращаме текста (03.01.2022 г., гр. Варна);

д) понякога добавяме допълнителна информация (Специални поздрави на родителите ти!);

е) върху плика на писмото пишем точните адреси на получателя и на подателя.

Адрес – надпис на писмото.

Получател – този, на когото е адресувано писмото.

Подател – този, който отправя писмото.

Правилно подписване на адреса на писмото

Име на получателя (подателя).

Име на улицата, номер на къщата (апартамента).

Селище (името му, както и обозначение: град, село).

Името на района.

Задължително е наименованието на региона, област, република.

Пощенски код.

1. По дадения образец напишете писмо на своя(та) брат(сестра).

Добър ден, моето мило сестриче Алинко!

Получих твоето писмо. Много ти съм благодарна за него. Питаш ме как се уча. Отговарям ти. Уча се добре. Неотдавна получих «12» по математика. Занимавам се със спорт, посещавам кръжок «Сръчни ръчички». Какви новости имаш ти? С какви интересни работи се заемаш ?

Предавай моите поздрави на баба си.

До виждане. Целувам и прегръщам всички.

4 март 2022г.

Твой брат Никита

2. Напишете писмо (по избор):

а) до родителите ви, за да им разкажете как гостувате при роднините ви в друго населено място;

б) до приятеля ви, на кого-то искате да разкажете за днешната ви случката;

в) до първата ви учителка, за да се споделите със своите впечатления от 5 клас.

По образца съставете правилно оформяне на адреса на вашето писмо.

Подател:

Иванов Иван Тодоров

Ул. «Г.С.Раковски», къща 5, апартамент 4

село Първомайско

Лимански район

Одеска област

Украйна

Пощенски код: 67541

Получател:

Васев Ангел Василев

Ул. «Димитрова», къща 4

град Бургас

Бургаска област

България

Пощенски код: 8000

3. Прочетете писмо на петокласника. С какви изисквания към създаване на текст не се е съобразил ученикът?

Пиша ти ут децки лагер. Тук е многу многу хубуу заштото има многу деца които са мои свърстници. Тук някои деца са ут нашта школа но поичиту са не. Играем си на псака, зага-ряме,къпим се в водата. Класно е. Често ходим на расхотки с нашата Учителка. Най обичам да ходя на расходка до Не-себар. Кат се заварна ще ти разкажа ошти многу интересни и весели истории.

Георги

1. Дайте пример за неуместно повторение.
2. Какви правописни и пунктуационни грешки откривате в писмото?
3. Редактирайте текста.
4. В двойки запишете думи, които ви се асоциират с думата писмо. Единият от вас да изпише съществителните имена, а другият – глаголите.
5. Прочетете текста. Правилно ли е написано писмото? Защо?

В тетрадките си напишете правилния текст.

На всичко хубаво. Предавай на родителите си много здраве. Целуни ги от мен.

Най-напред искам да ти кажа, че пристигнах добре. Във влака беше топло и чисто. Баба с дядо ме срещнаха навреме. Като си починах малко от пътя отидох на гости у леля Калина.

Твоят брат.

Ти как си? Какво правят малките ни кученца? Слушат ли те?

Чакам отговор.

Добър ден, Лалке!

СЪДЪРЖАНИЕ

Тема 1.	Значението на езика в човешкия живот и обществото (Значення мови в житті людини і суспільства)	3
Тема 2.	Начален преговор (Повторення вивченого).....	7
Тема 3.	Словосъчетание. Видове словосъчетания. Главна и зависима дума в словосъчетанието (Словосполучення. Головне і залежне слово у словосполученні).....	11
Тема 4.	Изречение. Граматическа основа на изречението (Речення. Граматична основа речення).....	15
Тема 5.	Видове изречения по цел на общуване. Интонация и пунктуация (Види речень за метою висловлювання. Інтонія і пунктуація)	20
Тема 6.	Главни части в простото изречение: подлог и сказуемо (Головні члени простого речення: підмет і присудок).....	24
Тема 7.	Второстепенни части в простото изречение. Допълнение (Другорядні члени у простому реченні. Додаток)	29
Тема 8.	Определение (Означення)	33
Тема 9.	Обстоятельство (обстоятелствено пояснение) (Обставина)	36
Тема 10.	Еднородни части на изречението (Однорідні члени речення).....	41
Тема 11.	Сложно изречение. Запетаи в сложното изречение (Складне речення. Коми у складному реченні).....	46
Тема 12.	Обръщение (Звертання).....	50
Тема 13.	Пряка и непряка реч. Авторова реч. Диалог (Пряма і непряма мова. Авторська мова. Діалог)	54
Тема 14.	Фонетика. Звукове и букви. Гласни и съгласни звуки (Фонетика. Звуки і букви. Голосні і приголосні звуки).....	60

Тема 15.	Редукция на неударените гласни (Редукція ненаголошених голосних).....	62
Тема 16.	Променливо Я (Змінне Я. Чергування Я/Е).....	64
Тема 17.	Подвижно и непостоянно ѣ (Випадний і непостійний ѣ).....	68
Тема 18.	Твърди и меки съгласни (Тверді та м'які приголосні)	70
Тема 19.	Асиміляція на съгласните (Асиміляція приголосних)	72
Тема 20.	Българската азбука (Болгарський алфавіт)	74
Тема 21.	Сричка. Основни правила за пренасване от един ред на друг. Ударение (Склад. Основні правила переноса. Наголос)	78
Тема 22.	Речниково и граматично значение на думата (Лексичне та граматичне значення слова)	82
Тема 23.	Еднозначни и многозначни думи (Однозначні та багатозначні слова)	87
Тема 24.	Думи с пряко и преносно значение (Слова з прямим та переносним значенням).....	90
Тема 25.	Омоними (Омоніми).....	95
Тема 26.	Синоними (Синоніми)	100
Тема 27.	Антоними (Антоніми).....	103
Тема 28.	Думата в речниковия състав на българския език (Слово у словниковому складі болгарської мови)	107
Тема 29.	Фразеологични словосъчетания (Фразеологічні словосполучення)	119
Тема 30.	Строеж на думата: корен, представка, наставка, окончание, определителен член. Основа слова. Сродни думи (Будова слова: корінь, префікс, суфікс, закінчення, визначний член. Основа слова. Спільнокореневі слова)	127
Тема 31.	Образуване на думите (Творення слів)	134

Тема 32.	Непроизводни и производни думи (Похідні і непохідні слова).....	141
Тема 33.	Сложни думи (Складні слова).....	144
Тема 34.	Правопис и правоговор на представки и наставки (Правопис і вимова префіксів и суфіксів)	150
Тема 35.	Удвоєни съгласни (Подвоєнні приголосні).....	156
Тема 36.	Аудиране (Аудіювання).....	158
Тема 37.	Диалог (Діалог).....	163
Тема 38.	Устни преразкази (Устни преразкази на повествователни текстове от художествен стил с елементи на описание и разсъждение) Усні перекази (Усні перекази розповідних текстів художнього стилю з елементами опису і роздуму).....	169
Тема 39.	Писмени преразкази (Писмени преразкази на повествователни текстове от художествен стил с елементи на описание и разсъждение) (Письмові перекази ((Письмові перекази розповідних текстів художнього стилю з елементами опису і роздуму)).....	174
Тема 40.	Устно съчинение по преживяване (Усний твір за власним досвідом)	178
Тема 41.	Писмено съчинение по преживяване (Письмовий твір за власним досвідом).....	180
Тема 42.	Устно съчинение описание на предмет (Усний твір-опис предмета)	182
Тема 43.	Писмено съчинение описание (Письмовий твір-опис).....	183
Тема 44.	Преписване на текстове (Списування текстів).....	185
Тема 45.	Превод (Переклад).....	188
Тема 46.	Четене на глас (Читання вголос).....	190

Тема 47. Четене наум (Читання мовчки)	196
Тема 48. Работа с текста (определяне на темата, основната мисъл, отговор на въпроси към текста) (Робота з текстом (визначення теми, основної думки, відповіді на питання до тексту))	202
Тема 49. Писмо и адрес (Лист і адреса).....	208